

Dr Milan Popović

ŽARGON PERIFERIJE
Balkanska
postmoderna

Sadržaj

PREDGOVOR

Glava I

PROLOG (1988. i 1989.

1. U začaranom krugu etatizma

Povodom Teza za Konferenciju SKJ i Nacrta amandmana na Ustav SFRJ

2. O razlogu

Za Udruženje za jugoslovensku demokratsku inicijativu

3. Šovinizam, poslednji raspad komunizma

Uvod u balkansku postmodernu

Glava II

INTERREGNUM (1990.)

4. Nepodnošljiva lakoća raspadanja

O neverovatnoj proizvoljnosti koja nas razara

5. Helsinki, mermer i krv

O (ne)mogućnosti jugoslovenske konfederacije

6. Metafora

O tome koliko ozbiljno treba uzeti pozive na oružje koji se šire

7. Nostalgija

Osveta nove levice

8. Harizma, ludilo vlasti

O vezi koja postoji između nezaposlenosti, dobrovoljačkih odreda i novih nacionalnih vođa

Glava III

ŽARGON PERIFERIJE (1991.)

9. Retorika nemoći

Da li je deveti mart (1991.) bio vrhunac novokomponovanog i autoritarnog balkanskog prezidencijalizma

10. Neko je oklevetao Josifa Visarionoviča

O ponavljanju "oslonca na sopstvene snage" ovde i danas

11. Ratnici izvan vremena

O jednoj tragičnoj svetsko-sistemskej transformaciji

12. Biologija vlasti

Ili teorija zavere?

13. Glupa istorija

O tome da li je jugoslovenska devedesetprva bila zaista neizbežna

Glava IV

BALKANSKA POSTMODERNA (1992.)

14. Crveno i crno

O pravoj prirodi, smeru postkomunističkih procesa, režima na teritoriji bivše Jugoslavije

15. Balkan, svet

O odnosu između takozvanih spoljašnjih/međunarodnih i takozvanih unutrašnjih/domaćih faktora i snaga

16. Država-masko

O tome kako takozvana čisto etnička država na kraju nužno razara i etničku grupu na koju se poziva

17. Nirnberg, Nirnberg

O razlozima zbog kojih se, uprkos svim teškoćama, mora insistirati na suđenju za počinjene ratne zločine

18. Država, opijum za narod

O spoljašnjem širenju, unutrašnjem propadanju, krajnjem učinku Miloševićeve/Tudjmanove političke religije

Glava V

NOVA MITOLOGIJA (1992. i 1993.)

19. A sad pluralizam?

O (ne)poništivosti ljudske supstance

20. Hipokrizija, razaranje svesti

O pravoj prirodi, poreklu i funkciji političkog licemerja

21. Ipak fašizam

Još jednom o pravoj prirodi S. Miloševićevog odnosno F. Tudjmanovog političkog poretka

22. W. R., misterije fašizma

Zbog čega se, ipak, ne treba zgražavati nad zločinima S. Miloševićevog odnosno F. Tudjmanovog režima

23. Mučnina, ne krivica

Zbog čega K. Jaspers, ipak, nije bio u pravu kada je govorio o nekoj vrsti kolektivne krivice Nemaca

24. Istorija, nasilje, mutacija

O tome da li je već počela geneza nove, posthumane vrste

Glava VI

UMESTO POGOVORA (1993.)

25. Logoreja, bolest pričanja

O pravoj prirodi i funkciji najnovije "ustavne reforme"

INDEKS IMENA

BIBLIOGRAFIJA

O AUTORU

SAŽETAK

SUMMARY

PREDGOVOR

1.

Žargon periferije je zbornik tekstova napisanih i objavljenih u poslednjih pet godina. Najveći broj tih tekstova (šesnaest od ukupno dvadeset pet), objavljen je u poslednjih dve godine, u listu Nedeljna Borba, u rubrici čiji je naziv (Žargon periferije), uzet i za naslov cele knjige odnosno zbornika.

Ispod svakog teksta, u zagradi je naveden i svaki pojedinačni izvor odnosno list u kojem je tekst prvobitno objavljen (kao i redakcijski naslov, ukoliko je taj bio drugačiji od onog originalnog). U ovom Predgovoru, pak, autor želi još samo da i poimenično zahvali urednicima tih listova na svojevremenoj saradnji, i to, hronološki: N. Šaranović i D. Vukoviću, urednicima Komuniste; V. Pavićeviću, uredniku Univerziteteske riječi; R. Kovačeviću, S. Batiću i Z. Petroviću, urednicima Nezavisnih; V. Mićunoviću, uredniku Pobjede; i, naravno, najviše G. Spasoviću, uredniku Nedeljne Borbe.

Priređujući ovu knjigu za štampu, autor se klonio naknadne pameti: tekstovi sadržinski nisu menjani odnosno dopunjavani, nego su samo tehnički i stilski redigovani odnosno homogenizovani (pa i to veoma ograničeno i suzdržano). Uz to, knjiga sadrži i odgovarajuće dodatke koji bi trebali da olakšaju njeno korišćenje: Indeks imena, Bibliografiju, O autoru, Sažetak i Summary.

2.

Iako zbornik tekstova, ova knjiga predstavlja i celinu za sebe. Ona je to mogla da postane, pre svega, zato što je svaki tekst, još u vreme svog pisanja odnosno objavljivanja -- i sadržinski (primena svetsko-sistemske analize na našu takozvanu aktuelnu društvenu zbilju), i formalno (kratki, standardizovani tekstovi, takozvane kolumne) -- koncipiran odnosno pisan kao deo buduće celine.

Pored ovog, subjektivnog, efektu celine doprinela su i dva manje-više objektivna faktora.

Prvi od njih je istorijski. Sam istorijski proces, naime, u velikoj meri je povezao građu i tekstove. Prvi tekst (U začaranom krugu etatizma) objavljen je aprila 1988., a poslednji (Logoreja, bolest pričanja) aprila 1993.: "drama jugoslovenskog postkomunizma" (Darmanović 1993), posebno tragedija ratnog raspada SFR Jugoslavije (koja je unutar ove drame otpočela), te izuzetna gustina i brzina ovog perioda - povezale su u jednu celinu čak i one procese odnosno događaje koji u normalnim vremenima izgledaju sasvim nepovezano.

Drugi od tih faktora je analitički odnosno teorijski: svi tekstovi u ovoj knjizi, bez izuzetka, predstavljaju jednu vrstu primene Analize odnosno Škole svetskog sistema američkog sociologa I. Wallersteina, te Istorije dugog trajanja francuskog istoričara F. Braudela, kao i ovima bliskih teorijskih struja (Psihologije odnosno Psihoanalize S. Freuda i W. Reicha; Anarho-socijalizma N. Chomskog; Političke komparativistike Balkana, Bliskog Istoka, Ju_ ne Evrope i Ju_ ne Amerike; Istorije A. Toynbeeja; te Nove nauke I. Prigoginea) - na pet godina koje su potresle i koje još uvek potresaju Balkan i svet.

Relativno jak teorijski naboj, visok nivo teorijske apstrakcije, mogao je svojevremeno, pri prvom objavljivanju ovih tekstova, u dnevnim listovima odnosno nedeljnicima, da se doživi i kao preterivanje odnosno mana. Autoru ostaje nada da će se to isto, sada, u knjizi, doživeti upravo obrnuto, kao prednost odnosno kao prava mera.

Autoru je do takvog utiska odnosno efekta posebno stalo, pored ostalog, i zbog toga što, zbog izuzetno teškog stanja u izdavaštvu, do sada nije bio (a pitanje je da li će uopšte i biti) u stanju da objavi obimnije i sitematskije rezultate svojih osnovnih, doktorskih (Popović 1991) i postdoktorskih istraživanja (Popović 1992): njihov izlazak na svetlo dana, makar i u ovakvom,

delimičnom i primenjenom vidu, za autora predstavlja koliku-toliku profesionalnu kompenzaciju.

3.

Tekstovi su u Žargonu periferije, bez izuzetka, poređani hronološki. Sadržaj odnosno naslovi i podnaslovi (šest) glava i (dvadeset pet) tekstova u dovoljnoj meri lociraju odnosno određuju predmet (probleme i teme) ove knjige u prostoru i vremenu, pa zbog toga o tome, u ovom Predgovoru, neće biti posebno reči.

Ocena analitičkog kvaliteta odnosno dometa ovih tekstova, kao i ove knjige u celini, ostaje, naravno, stvar stručne i naučne kritike. Tu ocenu autor očekuje sa nestrpljenjem.

U ovom Predgovoru, pak, autor želi još samo da budućem čitaocu odnosno kritičaru skrene pažnju na analitički status odnosno vrstu i ambiciju svojih minijatura.

Sa tog stanovišta, naime, sve analize u ovoj knjizi mogu se klasifikovati u tri grupe.

Prvu, najmanje ambicioznu grupu čine analize-aplikacije. Ono "najmanje ambiciozne" ne sme, međutim, da zavara: primena i konkretizacija analize svetskog sistema na dramu jugoslovenskog raspada često je autora dovela do veoma zanimljivih i relativno novih razvoja i osvetljenja. To posebno važi za mondijalizaciju pojma harizme M. Webera (u tekstu 8.); za različite efekte takozvanog oslonca na sopstvene snage u različitim vremenima i zonama svetskog sistema (u tekstu 10.); za onu tragičnu svetsko-sistemsku transformaciju (iz teksta 11.); za različita značenja odnosno funkcije progresivističkog mita u različitim zonama svetskog sistema (u tekstu 13.); kao i za iskustvo odumiranja (uprkos prividu jačanja) nacije-države ovde i danas (u tekstu 16.).

Drugu, ambiciozniju grupu čine analize-problematizacije. Tu spadaju analize koje, preko fenomenologije, nastoje da dođu do ontologije odnosno do takozvane prave prirode analiziranih fenomena: takozvanih socijalističkih društava i sistema odnosno komunizma (tekstovi 1. i 7.: etatizam), zatim postkomunizma (tekstovi 3. i 7.: šovinizam; tekst 9.: autoritarni balkanski prezidencijalizam; tekst 12.: marginalni fašizam; tekst 14.: etnokratija odnosno ekstremna etnonacionalistička demokratija; i tekst 21.: periferni fašizam druge generacije), konačno i (nacionalne kao i međunarodne odnosno svetske) moći i politike kao takve (tekstovi 12. i 15.: kvazibiološka adaptacija, ne zavera).

Različite, pa čak i oprečne dijagnoze (posebno u slučaju prave prirode jugoslovenskog postkomunizma: uporedi tekstove 14. i 21.), svedoče koliko o objektivnoj kompleksnosti, nedovršenosti i neprozirnosti socijalne zbilje, toliko i o subjektivnoj ograničenosti i težini njene odnosno socijalne analize.

Konačno, treću, najambiciozniju i najtežu grupu čine analize-predviđanja. Tekstovi su rađeni tipski: svaki tekst, najčešće u svom poslednjem odeljku (3.), sadrži i, na prethodnoj analizi

zasnovano, predviđanje daljeg razvoja i rezultata, posebno: izgleda rata i mira (posebno tekstovi 2., 4., 5. i 6.), te izgleda diktature i demokratije (posebno tekstovi 9. i 12.).

Uspešnost predviđanja prilično je pouzdan, ako ne i najpouzdaniji test uspešnosti svake, pa i one (svetsko-sistemske) analize koja je ovde primenjena. ^itaoci odnosno kritičari ove knjige u prilici su da i o tome sude. Što se, pak, njenog autora tiče, ovome ostaje da, s tim u vezi, na kraju ovog Predgovora, saopšti još samo dva svoja lična osećaja odnosno utiska.

Prvi čini neobična mešavina profesionalnog zadovoljstva i ličnog žaljenja, zbog toga što se najveći broj autorovih predviđanja mogućih negativnih razrešenja (ratnih pustošenja i diktatura), na žalost, obistinio. U ono vreme, na takva upozorenja, brojni i bučni postkomunistički liberali, kod nas su samo nadmoćno odmahivali rukom. Možda su upravo zato mnogi od njih u ratu tako lako i postali plen novog i čudnog hibrida, liberal-fašizma, onog, naime, koji liberalnu demokratiju rezerviše isključivo za pripadnike svoga etnosa, dok za one druge ima samo bestidno ćutanje ili, čak, neskrivenu mržnju i nasilje.

Drugi osećaj odnosno utisak tiče se onih (manje brojnih) predviđanja koja su se pokazala kao pogrešna. Pre poslednjeg balkanskog rata ovaj autor, i pored metodološkog probabilizma i izvesnog socijalnog aktivizma, spadao je (i danas spada) u grupu takozvanih skeptika odnosno pesimista. Dovoljno ironično: tamo gde su se pokazala kao pogrešna, njegova predviđanja su, na žalost, bila isuviše optimistična.

U svakom slučaju, i sasvim nezavisno od ova dva lična osećaja odnosno utiska, autor se nada da će sva ta predviđanja (budućnosti iz sadašnjosti odnosno prošlosti), kao i ova knjiga u celini, naići na odgovarajuće zanimanje kolega i čitalaca.

Podgorica, 6. avgust 1993.

Autor.

Glava I
PROLOG (1988. i 1989.)

1. U ZA^ARANOM KRUGU ETATIZMA

Povodom Teza za Konferenciju SKJ i Nacrta amandmana na Ustav SFRJ

1.

Suprotno onome što se o tome kod nas danas uobičajeno govori ili piše, mi danas kod nas uopšte nemamo punu i pravu svest o prirodi i dinamici društva odnosno sistema u kojem živimo: nemamo mi uopšte "dobar sistem" odnosno "dobre zaključke", pa da bi naš problem bio samo u tome da ove "disciplinovano realizujemo, sprovodimo, izvršavamo". I kada je reč o prirodi društva, sistema u kojem živimo, i kada je reč o njegovoj orijentaciji odnosno strategiji, naša je društvena (samo)svest, u doslovnom smislu te re_i - loša (samo)svest.

Ona je to pre svega zato što u njoj i danas suvereno vladaju "organizujući mitovi" (I. Wallerstein) perifernog kapitalizma odnosno etatizma. Ovi mitovi, kao kancerozno tkivo, pritiskaju i onemogućavaju i inače retke i nerazvijene klice, začetke prave

svesti.

U najširoj popularnoj odnosno vulgarnoj upotrebi, ovi mitovi cvetaju u širokom rasponu najrazličitijih nijansi, boja jedne vrste praktičnog idealizma odnosno voluntarizma: od "loše beskonačnosti" prečestih i tobože "radikalnih zaokreta", preko ciničnih oligarhijskih poziva na aktivnost "svih, od OOUR-a do federacije", sve do "nesrećne svesti nihilizma" (G. V. F. Hegel) onih koji u sve to iskreno i još uvek veruju.

2.

Dva glavna organizujuća mita etatizma bila su i ostala: autarhija i tranzicija.

Autarhija je mit o mogućnosti i potrebi trajnog isključenja društva odnosno sistema iz mreže svetskog kapitalističkog sistema, te o poželjnosti izgradnje "socijalizma u jednoj zemlji" (kako je to J. Visarionovič, u sukobu sa L. Davidovičem, formulisao još pre pola veka). Ovaj mit (dez)orijentiše u prostoru.

Tranzicija je mit o tobože tranzitornom odnosno prelaznom karakteru društva odnosno sistema u kojem živimo: navodno, radi se o sistemu koji je na prelazu između kapitalizma i socijalizma odnosno komunizma. Funkcija ovog mita je da tobože apsolutnom izvesnošću krajnjeg cilja opravda odnosno legitimizuje i sve nedostatke današnjeg etatizma. Ovaj mit (dez)orijentiše u vremenu.

Organizujući mit je uvek "pogrešan". Ipak, zavisno od ukupnog učinka kojeg ima, on može biti ili racionalan i progresivan ili iracionalan i konzervativan odnosno regresivan. Štaviše, i jedan isti mit to može biti u svojim različitim fazama: najpre racionalan i progresivan, zatim iracionalan, konzervativan i regresivan.

Takav slučaj je upravo sa autarhijom i tranzicijom, organizujućim mitovima etatizma: do 1960-ih ovi mitovi su - i pored, ili, još tačnije, upravo zahvaljujući svoj njihovoj "pogrešnosti" - bili racionalni i progresivni (što nesporno pokazuju i svi relevantniji pokazatelji privrednog i društvenog razvoja); od 1960-ih oni su, međutim, postali ne samo "pogrešni", nego i iracionalni, konzervativni i štetni. Upravo zbog ovoga, veliki posao demitologizacije (etatizma), nije ni mogao započeti pre kraja 1960-ih.

Uz neposredno iskustvo, najveći doprinos ovoj demitologizaciji dali su noviji rezultati kritičke teorije društva, posebno rezultati "nove istorije" F. Braudela i "svetskog sistema" I. Wallersteina.

Nasuprot progresivizmu i unilinearizmu marksizma i liberalizma klasične moderne nauke, ti rezultati su otkrili dijalektiku multilinearneog i relativno neizvesnog društvenog razvitka. U okviru ove relativno nove dijalektike, i priroda odnosno dinamika etatizma pokazale su se u relativno novom svetlu: ne više kao tranzicija (i autarhija) između kapitalizma i socijalizma (komunizma), već kao, na jednoj od onih više linija,

relativno neočekivano nastala, relativno nova i relativno samostalna ni-socijalistička, ni-kapitalistička istorijska sinteza.

3.

Uprkos sveprisutnosti i snazi organizujućih mitova etatizma, u zonama otpora gotovo svih društvenih nauka (posebno ekonomije i sociologije), razvili su se i uobličili i prvi začeci, klice nove odnosno kritičke i prave svesti o prirodi i o dinamici društva, sistema u kojem živimo. Ove klice, začeci do danas su još uvek razvijene više negativno (u obliku više ili manje uspešne kritike organizujućih mitova etatizma), nego pozitivno (u obliku pozitivnog znanja o putanjama i alternativama mogućeg društvenog razvoja).

Što je to tako, pak, mnogo je manje zbog (slabog) kvaliteta ovih začetaka, klica, a mnogo više, ako ne i isključivo - zbog ideološkog i političkog monopola Saveza komunista koji blokira (slobodnu) komunikaciju odnosno "komunikativnu praksu" (J. Habermas), glavni preduslov njihovog razvitka i rasta. Ukidanje toga monopola, ideološka demonopolizacija i politička demokratizacija, zbog toga su od najvećeg značaja.

Uprkos tome, pa čak i uprkos nizu sasvim konkretnih građanskih inicijativa (slobodni i neposredni izbori, više kandidata, garancije za slobode i prava čoveka i građanina, ukidanje društveno-političkih veća, legalizacija štrajkova, i mnoge druge), vladajući akteri etatizma ne pokazuju ni minimum volje da, makar i u sopstvenom interesu (u obliku amortizujućeg kompromisa), prihvate barem deo ovih zahteva.

Teze za Konferenciju SKJ i Nacrt amandmana na Ustav SFRJ u tom pogledu su veoma indikativni: od svih mnogobrojnih ideja, zahteva i inicijativa, ovi su prihvatili samo onu o neposrednim izborima, pa i nju krajnje restriktivno.

U začaranom smo krugu etatizma. Izlaska iz ovog kruga nema bez komunikativne prakse, a ove, pak, bez političke demokratije. Kako, međutim, sa ovom poslednjom kod nas danas stvar stoji veoma loše, i kako nagoveštaja nečeg boljeg još uvek nema, sasvim je opravdana, mada opora i teška, i konstatacija, bojazan iz naslova ovog teksta.

(Komunist, 22. april 1988.)

2. O RAZLOGU

Za Udruženje za jugoslovensku demokratsku inicijativu

1.

Tek što je konačno i sa velikim zakašnjenjem i naša politička

oligarhija priznala dijagnozu krize, a ona (ta dijagnoza) je već postala nedovoljna. Kod nas je danas na delu već i negativno rasplitanje ove krize. Na delu su začetni procesi katastrofe, procesi trajnog i dubinskog razaranja preostalih otpornih ljudskih i civilizacijskih snaga. Na delu je ništavilo krize, smrt, ludilo, propadanje.

Da ovde nije reč o preterivanju potvrđuju, na žalost, i svakodnevno iskustvo i teorijska predviđanja. Što se ovog drugog tiče, pomenućemo samo tri ozbiljne ideje odnosno izvora: ideju, prognozu početka (od 1970-ih) dugog i dvostrukog nazadovanja (B-faza Kondratjeva + silazni sekularni trend), koju je izneo francuski historičar, F. Braudel; ideju o strukturalnoj predisponiranosti poluperiferije (kojoj pripada i Jugoslavija) za razorne konflikte, ratove, revolucije i kontrarevolucije, koju je izložio američki sociolog I. Wallerstein; i teoriju velike katastrofe koju je - povezivanjem koncepta kapitala i klasne borbe (K. Marxa) i dugih talasa (N. Kondratjeva), te određenih demografskih tendencija (generacije i "baby boom"-a) i matematičke teorije katastrofe - razvio italijanski ekonomist, E. Screpanti. Primenom ovih i njima bliskih ideja i modela, sa ne malom verovatnoćom se, na žalost, može da predvidi skoro (godinu dana, pet godina, deset godina?) nastupanje velike socijalne i civilizacijske katastrofe na tlu Jugoslavije. (Procesi njenog nastupanja, uostalom, već su otpočeli.)

Ne mala verovatnoća, ipak, još uvek nije i apsolutna izvesnost. U ovom, makar i ograničenom prostoru neodređenosti, polje je ljudske autonomije i slobode. U tom je polju i osnovni razlog za osnivanje Udruženja za jugoslovensku demokratsku inicijativu (UJDI).

Od svog početka, ova inicijativa odbacuje svaki naivni optimizam ili utopizam. Ona je izrazito realistična i pragmatična. Njen cilj nije konstrukcija nekog nemogućeg i idealnog, nego očuvanje i dalje razvijanje osnovnih civilizacijskih i demokratskih tekovina postojećeg društva. Ona polazi od sve očiglednije činjenice da kod nas danas više nisu u pitanju ni "socijalizam" ni "kapitalizam" (te, etatističkom ideologijom ispražnjene i obesmišljene fraze), već da su danas kod nas u pitanju, to jest na udaru elementarni oblici života, slobode i društvenosti.

2.

Ove je udare filozof, Lj. Tadić nedavno sažeo u samo dve reči: metež i mržnja. Te dve reči slikovito opisuju samu suštinu procesa katastrofe o kojem je ovde reč. Šovinizam je tek glavni pojavni vid tog procesa. Pretnja provale institucionalnog i vaninstitucionalnog nasilja (na koju upozorava Inicijativa), može postati realna tek ukoliko se šovinističko ludilo proširi i zavlada u masovnim razmerama. Ovom provalom, i netolerancija, kao bit agresivnog nacionalizma, na kraju bi mogla dobiti smiraj u

obliku nekog starog ili novog totalitarizma. (O tome je, u jednom skorom intervjuu, veoma ubedljivo govorio i književnik, M. Kovač.) Ukoliko, dakle, i u šovinističkom ludilu ima nekog sistema, onda je to upravo to -- da se iscrpu sve preostale otporne snage društva, i da se na taj način pripremi i olakša uspostavljanje jednog novog i nasilnog društvenog odnosno političkog stanja.

Na delu je, ipak, dvostruka inkubacija: danas je teško reći koja je koju više izazvala (totalitarna demokratsku, ili demokratska totalitarnu), ali je jedno sasvim sigurno -- njihov sukob kod nas nikada ili barem odavno nije bio toliko oštar i neizvestan. Pri takvom stanju stvari, svaki demokratski, emancipatorski i liberberski angažman, pa i ovaj kojeg pokreće UJDI, dobija izuzetan, gotovo sudbinski značaj.

Proces sve jasnijih artikulacija rastućih društvenih konflikata i nezadovoljstava u poslednjih nekoliko godina kod nas je već porodilo brojne radničke, omladinske i građanske inicijative, nove i stare pokrete, kao i relativno zrele društvene i političke ideje i revandikacije (slobodnu javnost, politički pluralizam, pravnu državu, civilno društvo).

3.

Sve su ove ideje, pokreti i revandikacije, do skoro bile najvećim delom lokalno, regionalno ili nacionalno ograničene odnosno nepovezane. U poslednje vreme, međutim, izgleda da je i tu počelo da se javlja nešto sasvim novo -- spontani i organizovani univerzalistički otpor šovinizmu i totalitarizmu u gotovo svim našim sredinama i krugovima. I pored veoma različitih idejnih i političkih izvora, takav, univerzalistički karakter (ili barem potencijal), pored UJDI-ja, imaju i novoformirani Mirovni pokret i njemu bliske inicijative u Sarajevu, Forum za zaštitu ljudskih sloboda i prava, te Jugoslovensko udruženje za sociologiju iz Beograda, zatim, i pored izvesne ambivalentnosti, i najnovija inicijativa odnosno dokument o političkoj demokratiji Udruženja književnika Srbije, te, sudeći barem prema prvim proklamacijama, i takozvani Klub '89 iz Ljubljane, najzad, i veoma značajna mada nestabilna crnogorska politička konfiguracija, sa Društvom za unapređivanje demokratskih procesa iz Nikšića kao jednim od najaktivnijih.

Od toga koliko se uspešno ove i slične demokratske i univerzalističke inicijative budu dalje razvijale i povezivale, odlučujuće zavisi i ishod naše današnje društvene krize. No, čak i u slučaju da sve još jednom nađe mir u nekom starom ili novom totalitarizmu, i da još jednom započne neko novo dugo propadanje, za Udruženje za jugoslovensku demokratsku inicijativu ostaje barem još jedan ozbiljan razlog: čak i kada se propada, naime, nije svejedno kako se to čini. Za autora ovog teksta, to je bio možda čak i odlučujući razlog da se toj inicijativi pridruži.

(Univerzitetska riječ, Jun 1989.)

3. ŠOVINIZAM, POSLEDNJI RASPAD KOMUNIZMA

Uvod u balkansku postmodernu

1.

Da bi se izbegla eventualna zabuna, treba odmah naglasiti: pod komunizmom se ovde ne podrazumeva ona popularna utopija, koja se za to ime ne retko veže, već onaj savremeni politički poredak, kojeg su, odmah nakon osvajanja vlasti, uspostavile i učvrstile određene komunističke partije. Pravu, etatističku prirodu toga poretka više nije moguće sakriti. O toj prirodi najbolje govori i njegov poslednji raspad, šovinizam.

Osamdesete protiču u znaku velikih socijalnih i nacionalnih pomeranja, potresa i sukoba. Ovi su potresi posebno karakteristični za istočnoevropsku takozvanu socijalističku poluperiferiju, posebno za SSSR i SFRJ. Naravno da nije puka koincidencija to što ova velika pomeranja i potresi počinju upravo sa otpočinjanjem novog i dvostrukog dugog padanja, B-faze Kondratjeva i silaznog sekularnog trenda F. Braudela: pomeranja, potresi i sukobi o kojima je reč predstavljaju odgovor zatečenih nacionalnih i socijalnih formacija na pritiske i grčeve najnovije faze u dinamici svetskog sistema.

Kondratjev objašnjava cikluse i ponavljanja, Braudel trendove i promene. Zato i veliki nacionalni nemiri o kojima je reč predstavljaju kombinaciju ponavljanja i promena. Iako veoma liče na one koji su im prethodili, u njima, ipak, nema više ničega što bi bilo isto kao i pre. Traženje novog položaja i identiteta unutar nikada istog svetskog sistema, ono je najjače što ih u tome kreće.

U ovom opštem kontekstu, valja posmatrati i jugoslovenske, i sovjetske, i britanske, i sve druge takozvane unitarizme i separatizme. U tom kontekstu treba posmatrati i sva ona usijanja, iracionalnosti i strasti koja te procese redovno prate.

Ostareli marksizam, međutim, sve je manje u stanju da shvati odnosno objasni ovaj teški koloplet. Velika zapuštenost osnovnih marksističkih pojmova i kategorija, odlučujuće je doprinela opštem osećanju neizvesnosti i straha, koje danas kod nas i u sferi takozvanih medjunacionalnih odnosa vlada.

Eksplוזija potisnutih medjunacionalnih protivrečja u špicu četvrtog Kondratjeva, samo je ubrzala otkrivanje dva najveća systemska nedostatka marksizma: njegovo pogrešno, idealističko verovanje u neminovnost ljudskog progresa (progresivizam), i njegovo pretežno ostajanje u okviru pojedinačnog društva (partikularizam).

Ova dva nedostatka ozbiljno su dovela u pitanje čak i ono što je njegova najveća i nesporna analitička zasluga -- otkriće DIVIDE

ET IMPERA suštine šovinizma. Zbog rečenih nedostataka, marksisti su danas kod nas zatečeni spektakularnim uspehom kojeg vladajuća politička oligarhija, svakoga dana i sve više, postiže u primeni ZAVADI PA VLADAJ političke strategije. Prelazak u tabor svojih dojučerašnjih protivnika (šovinista) zbog toga je njihova (bivših marksista) sve češća reakcija.

2.

Jedan od mogućih izlaza iz ovog ćorsokaka marksizma u jednoj je vrsti postmarksizma. Pod postmarksizmom treba razumeti onaj relativno novi misaoni stav koji uvažava pozitivne doprinose marksizma (kojih ima), ali i savladava odnosno otklanja sve a pogotovo njegove bitne, suštinske nedostatke. Jedan takav stav, po našem mišljenju, predstavlja i takozvani mondijalni postmarksizam odnosno svetsko-sistemska pristup I. Wallersteina.

Uz probabilizam (kao suprotnost progresivizmu), mondijalizam je (kao suprotnost partikularizmu) druga najznačajnija metodološka osobina ovog postmarksizma. U ovoj, pak, najznačajnija je i -- u odnosu na marksizam -- najradikalnija, ideja o odnosima asimetrije (eksploatacije i dominacije) kao odnosima koji jednako karakterišu među-, baš kao i unutar-nacionalne svetsko-sistemske procese i strukture.

Stvar je napredovala paralelno: s jedne strane bilo je uobraženo marksističko ćutanje ili čak eksplicitno poricanje izvornih među-nacionalnih protivrečja, s druge, pak, njihovo sve veće zaoštavanje i komplikovanje. Dodaju li se ovome još i gotovo potpuna istorijska iscrpljenost etatizma kao sistema, ništavilo koje je ovaj za sobom ostavio, gubitak orijentacije u vremenu i prostoru do kojeg je doveo, kao i bolan proces njegove svetsko-sistemske reintegracije koji je tek otpočeo, tada se može zamisliti slika svog onog rasula, haosa, entropije, do koje je došlo u momentu eksplozije.

Zato se i ne treba previše čuditi uspehu kojeg nacionalizam postiže u mobilizaciji masa. Uprkos svom pratećem šovinističkom ludilu, suženoj percepciji i etici, kolektivnoj paranoji, strahu i agresiji, nacionalizam je -- to treba reći otvoreno -- makar u jednoj stvari, bio i ostao nadmoćan u odnosu na marksizam: o realno postojećim i eskalirajućim međunacionalnim problemima i protivrečjima, on nije ćutao.

Zato je za marksizam odnosno postmarksizam danas jedna od prvih ako ne i prva i najpreča stvar -- priznanje ovih protivrečja. To priznanje neophodno je i zbog jednog boljeg odnosno pouzdanijeg razlikovanja između nacionalizma (kao, sa stanovišta socijalizma, racionalnog i legitimnog) i šovinizma (kao, sa istog stanovišta, iracionalnog i nelegitimnog) postavljanja odnosno rešavanja takozvanog nacionalnog pitanja). Zbog već odmaklih procesa internacionalizacije privrede i društva, ovo razlikovanje više se ne može valjano izvoditi u izolovanim

paralelogramima unutar-nacionalnih procesa i sila. Stanovište svetskog sistema i ovde je neophodno: da li je neki nacionalni pokret, sa socijalističkog stanovišta, nacionalistički racionalan odnosno legitiman, ili je, pak, šovinistički iracionalan odnosno nelegitiman, sve više i odlučujuće zavisi od toga da li taj pokret uvećava ili umanjuje ukupnu moć socijalizma (društva) shvaćenog ne kao izolovanog (nacionalnog) sistema, nego kao povezanog svetskog anti-sistemskog pokreta.

Razlikovanje između nacionalizma i šovinizma u stvarnosti je, međutim, veoma teško. To je, pre svega, zbog njihove stvarne isprepletenosti. Zato o toj razlici treba reći nešto više i na konkretnijem terenu etatističke političke ekonomije i politike.

3.

Na tom terenu se vidi da čak i u šovinističkom ludilu ima nekog sistema. Sistem šovinističkog ludila otkriva nova međunarodna podela rada: ta podela etatističkim sistemima u reintegraciji ne ostavlja veliki izbor (kako to idealistički zamišlja većina naših ekonomista), nego im veoma rigidno ostavlja relativno nepovoljnu poziciju jeftinog i disciplinovanog rada. Funkciju kontrole takvog rada, pak, od onemoćalog komunizma, sve više preuzima njegov autoritarni supstitut, šovinizam. Zbog toga je šovinizam zakoniti naslednik komunizma.

U ispunjavanju pomenute funkcije, šovinizam se iskazuje kao novi totalitarizam, kao realtivno trajan i stabilan nedemokratski režim, diktatura, a ne tek kao slučajna i prolazna konjunktura.

U tom pogledu, Jugoslavija je još uvek u jednoj vrsti prenapregnutog političkog interregnuma. Da li će iz ovoga proizaći demokratija ili diktatura, pak, u najvećoj meri zavisi od uspeha odnosno neuspeha u formiranju jednog novog, demokratskog jugoslovenstva.

Takvo je jugoslovenstvo bilo i glavni motiv za pisanje ovog teksta. Ono je i jedna vrsta odgovora na izazov sve brojnijih zastupnika takozvane nacionalne demokratije. Pri tome možemo ostaviti i sasvim po strani naše eventualne doktrinarne sporove (na primer, i onaj oko samog pojma odnosno oko same mogućnosti postojanja nacionalno ograničene demokratije). Stvari su danas kod nas, naime, već i sasvim praktične: bez formiranja jugoslovenske demokratske opozicije, za demokratiju nema praktičnih izgleda ni u jednom delu Jugoslavije.

Ni autor ovog teksta, naravno, ne spori svu važnost emotivnog, etničkog i geopolitičkog utemeljenja osporenog jugoslovenstva. U izvesnom smislu, međutim, svi su ti razlozi, manje ili više, partikularni. Jedino je demokratsko utemeljenje Jugoslavije i jugoslovenstva -- univerzalno.

Drugim rečima, meni kao građaninu, u krajnjoj liniji, može da bude i sasvim svejedno da li živim na teritoriji od čitavih dvestapedesetšest ili na teritoriji od samo (na primer) pedesetšest hiljada kvadratnih kilometara (mada, naravno, ako već

ne zbog emotivnih, a ono sigurno zbog geopolitičkih razloga, ni to nije sasvim svejedno). Ono, međutim, što mi kao građaninu nikako ne može biti svejedno, to je kvalitet režima (demokratija ili diktatura) uspostavljenog na toj teritoriji. Zato demokratija i jeste najznačajniji test odnosno provera svake nacionalne revandikacije. Sa njom odnosno bez nje ostaje odnosno pada svaka ideja istorijske ili neke druge nacionalne pravde odnosno nepravde.

(Komunist, 6. oktobar 1989.)

Glava II
INTERREGNUM (1990.)

4. NEPODNOŠLJIVA LAKOJA RASPADANJA

O neverovatnoj proizvoljnosti koja nas razara

1.

Da Z. Đinđić 1988. nije preterao kada je čak i u naslov svoje knjige stavio odredbu o Jugoslaviji kao nedovršenoj državi, danas je već sasvim očigledno. O tome, pored ostalog, zorno svedoči i enormno velik broj predloga za izmenu njenih (Jugoslavije) takozvanih spoljašnjih i unutrašnjih granica. O tome, međutim, još bolje svedoči sam proces stvaranja novih država na tlu današnje Jugoslavije. Ovaj drugi je, za razliku od onog prvog, ostao gotovo neprimećen. Ipak -- i sasvim nezavisno od toga da li je on otpočeo još 21. februara 1974., kada je donet poslednji Ustav SFRJ, ili petnaestak godina kasnije, 1. decembra 1989., kada je proglašen i prvi pravi trgovinski rat između dve naše republike (Srbije i Slovenije), ili, pak, 31. januara 1990., kada su u trećoj našoj republici (Crnoj Gori) formirani i prvi takozvani dobrovoljački odredi kao začetak neke nove oružane sile -- sigurno je da je ovaj proces u tome poprilično odmakao. Da li će on u tome otići i do kraja, i tako dovesti i do definitivnog formiranja novih država na teritoriji današnje Jugoslavije, ili će on biti zaustavljen i nadvladan procesom neke nove, demokratske ili prinudne reintegracije, još uvek je krajnje neizvesno. U tom kontekstu, svi oni brojni predlozi za takozvano preuređenje, "razdruženje" ili raspad (SFR) Jugoslavije, i nisu sasvim neozbiljni.

2.

Pri tome valja imati na umu da novija, kritička istorijska istraživanja nisu potvrdila onu uobičajenu, delom i marksističku mitologiju o državi kao navodno univerzalnoj formi vladavine. Naprotiv, ta istraživanja državu su otkrila i definisala kao sasvim modernu formu dominacije, nastalu istovremeno sa nastankom modernog evropskog odnosno svetskog sistema, u takozvanom dugom XVI veku (između 1450. i 1650.), te kao formu dominacije koja je izvan tog sistema, odnosno izvan njemu odgovarajućeg, Westphalskim mirom 1648. po prvi put utemeljenog međudržavnog sistema, logički i istorijski -- nezamisliva odnosno nepostojeća.

Sa stanovišta ovih istraživanja, takozvani hiljadugodišnji i slični istorijski odnosno etnički kontinuiteti manje ili više su irelevantni, i pre govore o hroničnoj impotentnosti i frustriranosti perifernih političkih i kulturnih elita, nego o stvarnom istorijskom procesu i toku.

Mitološki uobličenoj svesti učiniće se bogohulnim, ali je, uprkos tome, istinito: od svih država sa teritorije današnje Jugoslavije, kao država najduže postoji sama Jugoslavija. Njenih sedamdesetdve godine postojanja, od 1918. do danas (1990.), i pored sve njihove krhkosti, ipak je skoro dva puta više od dužine postojanja kraljevina Srbije i Crne Gore, jedine dve današnje jugoslovenske republike koje su, pre stvaranja Jugoslavije, od 1878. do 1918., uopšte i postojale kao države u modernom, nemitološkom i jedino ispravnom smislu te reči.

Što je, uprkos ovom najdužem postojanju, Jugoslavija i danas tako krhka odnosno "nedovršena", nije, međutim, zbog neke njene nepovoljne a prolazne konjunktore. Naprotiv, "nedovršenost" Jugoslavije kao države jedno je od njenih trajnih strukturalnih svojstava.

Jugoslavija, naime, spada u takozvane (polu)periferne države. Ove, pak, po nalazima svetsko-sistemskih analitičara, odlikuje jedna vrsta dubinske i trajne slabosti, to jest unutrašnje ispražnjenosti i spoljašnje zavisnosti. "Nedovršenost" o kojoj je reč upravo je to. Po analogiji sa onim uspešnim opisom S. Amina (koji je poluperifernu privredu sažeto odredio kao "permanentnu prvobitnu akumulaciju kapitala"), poluperifernu državu uopšte, pa i Jugoslaviju kao takvu, mogli bi da odredimo kao permanentnu nedovršenu državu. U uslovima nepovoljne konjunktore (to jest u uslovima dramatičnog raspada poluvekovne komunističke diktature), ova njena stalna slabost odnosno nedovršenost, samo je izbila na svetlo dana.

3.

Pa ipak, proces o kojem je reč doživeli smo i još uvek doživljavamo kao nepodnošljivu lakoću raspadanja.

Naš glavni problem je u tome što stari, takozvani avnojevski legitimitet i sistem veza među narodima (koji se u poslednjih godinu-dve nepovratno iscrpao), nismo na vreme zamenili nekim novim, modernim, racionalnim i demokratskim (legitimitetom i sistemom veza).

Ovaj opasni politički vakuum kod nas je danas ispunjen mržnjom i bezumljem, a ne dijalogom. Zbog toga nam svima -- umesto poželjnog uspostavljanja onog novog, modernog, racionalnog i demokratskog -- ozbiljno pretili ili ponovno uspostavljanje nekog starog-novog traumatskog odnosno harizmatičkog, ili, čak, definitivno raspadanje svakog legitimiteta i sistema veza.

U svemu ovome, po našem mišljenju, dakle, nije nelegitimno samo traženje novih legitimiteta i veza (takozvano pravo naroda na samoopredeljenje, uključujući i pravo na otcepljenje i novo

sjedinjenje), nego način na koji se odnosno proizvoljnost sa kojom se to danas kod nas čini.

Samo nabrojanje različitih oblika ove proizvoljnosti (takozvane asimetrične federacije odnosno konfederacije, različitih jednostranosti, pritisaka i svršenih činova, sve brojnijih velikonacionalnih, bezuslovnih, te ako-onda, ili-ili i sličnih kondicionalnih i ultimativnih nacрта i konstrukcija), uzelo bi premnogo vremena. Na drugoj strani, naši zaneseni popravljajući sveta kao da potpuno previđaju činjenicu da u našem takozvanom pozitivnom pravnom sistemu, kada je o realizaciji ovakvih ciljeva i nacрта reč, postoji ogromna pravna praznina. Ovu prazninu ne može da zameni obična, nerazvijena fraza o referendumu (koliko god da je i ona, barem u načelu, bolja od ako i sličnih najava uspaljenih i već vojujućih takozvanih etničkih odnosno istorijskih prava).

Oni koji su u stanju da predlažu tako ozbiljne stvari, kao što je stvaranje novih država na teritoriji današnje Jugoslavije, morali bi biti u stanju da, uz nacрте i mape, predlože barem i manje ili više razvijene i razrađene ustavno-pravne i zakonske projekte, norme i garancije za mirno, racionalno i demokratsko izvođenje promena koje se žele.

Pri tome valja imati na umu i to da su čak i ti projekti, norme i garancije, samo nužan, dakle ne i dovoljan uslov za to što se hoće: imajući na umu sve one teške i komplikovane etničke, verske i druge isprepletenosti na tlu današnje Jugoslavije, kao i ništa lakše, ne samo višedecenijsko, nego i viševekovno autoritarno istorijsko nasleđe, uz njih su, naime, za mirno izvođenje onih promena, neophodne i druge, real-političke pretpostavke i garancije; bez njih su one, međutim, nemoguće.

Bez njih se nužno pada u nešto što je -- čak i bez obzira na takozvane subjektivne namere -- ne samo nelegitimno, nego i neodgovorno odnosno opasno.

(Nezavisne, 1. jun 1990.)

5. HELSINKI, MERMER I KRV

O (ne)mogućnosti jugoslovenske konfederacije

1.

Istorija je po pravilu kombinacija ponavljanja i promena. I. Wallerstein i drugi mondijalni postmarksisti pokazali su, međutim, da je udeo ovih u centru i na (polu)periferiji (svetskog) sistema bitno različit: na (polu)periferiji je uvek mnogo više onih prvih (ponavljanja), nego onih drugih (promena).

Na (polu)periferiji je, isto tako, uvek mnogo više i velikih trauma (revolucija i kontrarevolucija), potiskivanja i zaboravljanja. Zbog svega toga, svako novo suočavanje sa samom sobom, (polu)periferija uvek iznova i doživljava kao neku vrstu iznenađenja i šoka.

Kao tipična (polu)periferna formacija, Jugoslavija je i u ovome paradigmatična: pedeset godina nakon svoje poslednje velike traume, ona upravo danas prolazi kroz izvesne zapanjujuće sličnosti i ponavljanja.

Ve_ je uočena velika sličnost između dva državno-pravna provizorijuma, onog kroz koji upravo prolazimo i onog u kojem smo bili od 1918. do 1921.. Uočena je, takođe, i velika sličnost između različitih (unitarnih, federalnih i konfederalnih) raspoloženja, ideja i projekata (koji su se javili u ova dva provizorijuma). Manje je uočena, mada nije manje značajna, i sličnost između dva teška i neuspela unitarizma, onog monarhijskog (od 1918./1921. do 1939./1941.), i onog partijskog, kvazi-federalnog (od 1943./1946. do 1968./1971./1974.). Najmanje je, međutim, uočena (mada je, barem za stvar o kojoj ovde raspravljamo, verovatno najznačajnija) izvesna, ne mala, i suštinska sličnost između odgovarajućih (kon)federalnih reakcija na ova dva teška i neuspela unitarizma. Za razliku, naime, od relativno razvijenog i artikulisanog projekta konfederacije S. Radića i HSS-a, izrađenog i podnetog u vreme prvog velikog državno-pravnog provizorijuma, prve (kon)federalne reakcije nakon ovih unitarizama su, i 1939. (Sporazum Cvetković-Maček), i 1968./1971./1974./1990. (takozvano federiranje federacije), bile uglavnom pragmatične, prigušene i nerazvijene. Tek vremenom one su postajale direktne i eksplicitne: asimetričnost procesa nastajanja Banovine Hrvatske (1939.) i Republike Slovenije (1989.), a posebno tiha evolucija ove druge (od takozvane avnojevske, preko takozvane asimetrične federacije, do sasvim eksplicitne takozvane konfederacije), u tom je smislu karakteristična.

2.

Ove i druge sličnosti proizašle su, naravno, iz najdubljih a nerešenih problema Jugoslavije kao složene države.

Glavni takav problem Jugoslavije bio je i ostao problem najbolje odnosno za život sposobne srazmere u raspodeli kompetencija između centralne i lokalne vlasti odnosno države.

Problem o kojem je reč sam je po sebi težak. U slaboj,

iznutra ispražnjenoj, a spolja zavisnoj (polu)perifernoj državi, taj problem postaje još teži. U komplikovanoj i teškoj etničkoj, verskoj, kulturno-istorijskoj i svakoj drugoj jugoslovenskoj mešavini, on, međutim, postaje najteži.

U svakom slučaju, taj problem je nerešiv sa stanovišta unitarizma: svaki pokušaj unitarnog hlađenja etničkih i drugih usijanja na tlu Jugoslavije neslavno je propao, i onaj troimeni sa tridesettri (kulturno-istorijske) oblasti (od 1922. do 1929.), i onaj jednoimeni sa devet (prirodno-saobraćajnih) banovina (od 1929. do 1939.), konačno i onaj mermerni sa šest republika i dve pokrajine (od 1943./1946. do 1968./1971./1974.).

U našem slučaju, međutim, ni konfederacija nije bez teških problema. Najteži takav problem, onaj sa kojim se mora suočiti svaka eventualna postunitarna konfederacija, jeste problem razgraničenja. Na tlu Jugoslavije, taj problem je zbog poznate etničke, verske i druge isprepletenosti, veoma težak, možda i nerešiv.

U svakom slučaju, taj problem se ne može razrešiti tihom konverzijom nepostojećih, mermernih (KPJ/SKJ) u granice novih, suverenih država (HDZ, DEMOS): takvom konverzijom problem razgraničenja se samo privremeno izbegava.

Pored unutrašnjih, postoje, međutim, i ne manje ozbiljne spoljašnje odnosno međunarodne prepreke za uspostavljanje postunitarne konfederacije: savremeni svetski, a posebno evropski međudržavni sistem danas je isuviše zasićen i gust da bi dozvolio olako i proizvoljno stvaranje novih država; u tome je, čak i na (polu)periferiji, značajna razlika između devetnaestog i dvadesetog veka.

3.

Zbog svega iznetog, čini se kao da je (do sada neuspostavljena) federacija, ipak, najbolji mogući oblik jugoslovenske državne zajednice. To, naravno, ne znači da i drugi modeli nisu legitimni. Legitimne nisu jedino one tihe konverzije, jednostranosti i svršeni činovi.

A kome se ona krv iz naslova ovog teksta učinila preteranom, treba ga samo podsetiti na one "linije mržnje" (F. Braudela), koje već vekovima presecaju prostore Jugoslavije.

I istorijski, dakle, i aktuelno (kontrakcija odnosno B-faza četvrtog Kondratjeva), Jugoslavija je danas krajnje neizvesna, i sa ne malom verovatnoćom izbijanja krvavih etničkih i sličnih sukoba. Zbog toga ideja Ž. Puhovskog o potrebi ustanovljavanja jugoslovenskog Helsinkija nije uopšte samo metafora. Da i ne govorimo o tome da se samo u uslovima mira, racionalno i demokratski može da reši i samo pitanje zajedničkog državnog oblika.

(Nezavisne, 15. jun 1990.)

6. METAFORA

O tome koliko ozbiljno treba uzeti pozive na oružje koji se šire

1.

Španija je već proglašena čudom ovoga veka, zbog toga što je, od svih koje su to pokušale, jedina uspela da iz diktature u demokratiju pređe mirno, bez većih potresa i nasilja. Istočna Evropa je, u tom pogledu, još uvek nezavršeno poglavlje. Uz Sovjetski savez, pak, Jugoslavija je verovatno i najbolji primer ove njene nezavršenosti i neizvesnosti.

Poslužićemo se za početak razlikovanjem između "događajne" i "strukturalne istorije" koje je uveo F. Braudel. Ukoliko bi, naime, o izgledima za mirni prelaz kod nas, sudili isključivo na osnovu one prve, tada bi naše prognoze o tome bile dosta crne: endemsko nasilje na Kosovu i kosovizacija Jugoslavije, masovno ludilo na Maksimiru, napad na M. Mlinara u Benkovcima, pokušaj linča nad političkim neistomišljenicima u Titovom Vrbasu, glasine o spiskovima za likvidaciju, nerasvetljene eksplozije i KNO-ovska takozvana radnička pravda u Titogradu, najzad, i posebno, sve učestaliji pozivi na oružje ("Hoćemo oružje" i "Tripot ratovala" na Istoku, a "Strojnica o rame" na Zapadu zemlje) -- samo su deo mozaika onog etničkog i političkog nasilja, koje se, sudeći barem prema novinskim naslovima, sve više i više širi.

"Događajna istorija", međutim, ne retko vara: predstavljaju li ovi i drugi oblici nasilja zaista uvod u neki novi građanski rat na tlu Jugoslavije, ili, pak, samo prolaznu i bezopasnu konjunkturu, to se može znati tek nakon uvida u onu drugu, "strukturalnu istoriju".

2.

Pre nego se pažnja usmeri na "strukturalnu istoriju", potrebno je, ipak, razgrnuti barem dva zastora koji ovu dele odnosno skrivaju od one prve.

Prvi takav (zastor) čine manje ili više spontane reakcije (emocije, strasti, strahovi) samih aktera događaja: ugroženih pojedinaca i grupa, kao i pojedinaca i grupa na vlasti. I jedni i drugi, iz razumljivih razloga, u velikoj meri iskrivljuju sliku stvari. Prvi to čine iz osećaja ugroženosti, drugi iz želje da se po svaku cenu održe na vlasti. Prvi zbog toga uglavnom preuveličavaju, drugi, već zavisno od potrebe, ili preuveličavaju ili umanjuju stvarne razmere odnosno stvarnu opasnost od nasilja.

Umanjivanje tih razmera odnosno opasnosti (kao i sopstvene odgovornosti za to) od strane mesno nadležnih vlasti, danas je, ipak, najčešće: u ovaj oblik reagovanja spada, primera radi, i ono poznato objašnjenje jednog lokalnog funkcionera (M. Bulatovića), po kojem su militantni pozivi na oružje, koji su se čuli u njegovoj sredini odnosno gradu i republici, bili, u stvari, samo jedna vrsta narodnog običaja odnosno metafore.

Drugi zastor ispleten je od organizujućih mitova vladajućih društvenih grupa, koje proizvode i šire posredujuće takozvane intelektualne elite. Kada je i o nasilju o kojem ovde govorimo reč, dva takva mita danas su dominantna: prvi je nacionalistički (ali ne manje i komunistički) deterministički mit o navodnoj neizbežnosti (građanskog) rata, drugi je liberalni indeterministički mit o apsolutnoj suverenosti slobodne ljudske volje pri izboru mira i demokratije. Iako suprotstavljeni, ovi mitovi imaju zajednički koren u mitu progresa (progresivizmu), centralnom organizujućem mitu Prosvetiteljstva i Moderne uopšte.

Napuštanje progresivizma, determinizma i indeterminizma, kao i njihova zamena postmodernim probabilizmom, pak, uslov je kako za razumevanje stvarne istorije uopšte, tako i one "strukturalne istorije" koja nas ovde interesuje najviše.

Mondijalno-probabilistički govoreći, "strukturalnu istoriju" čine barem tri grupe takozvanih faktora i snaga, i to: 1) Svet odnosno međunarodna podela rada i politike; Jugoslavija, kao što je poznato, pripada zoni jeftinog i disciplinovanog poluperifernog rada (kada je o međunarodnoj privredi reč), a zoni razornih revolucija i kontrarevolucija, te slabih a represivnih poluperifernih država i diktatura (kada je o međunarodnoj politici reč); 2) Istorija odnosno njeno ne samo višedecenijsko, nego i viševekovno autoritarno političko nasleđe, te ništa slabije nasleđe uzajamnih mržnji, sukoba i razaranja između inače bliskih etničkih i sličnih grupa; i 3) Vlast odnosno demonska težnja svake vlasti da se uspostavi i(li) održi kao apsolutna i nekontrolisana, te njena spremnost da radi toga izazove čak i (građanski) rat.

3.

Mondijalno-probabilistički i strukturalno-istorijski gledano, dakle, Jugoslavija, po više osnova, i bez dileme, spada u zonu visokog ako ne i najvišeg rizika za izbijanje građanskog rata.

Ovo potvrđuje i određen dinamički aspekt stvari.

Ruski ekonomist, N. Kondratjev, 1920-ih je otkrio (Kondratieff 1979), a italijanski ekonomist, E. Screpanti 1980-ih je objasnio takozvane duge (50-60-godišnje) talase u ekonomiji i politici (Screpanti 1984). U objašnjenju o kojem je reč, takozvane velike katastrofe (veliki, svetski ratovi) -- koje se zakonito zbivaju između A i B, odnosno u takozvanim T (tranzitornim, prelaznim) fazama Kondratjeva -- igraju odlučujuću ulogu. Danas se

(treba li to i eksplicitno reći), nalazimo upravo u jednoj takvoj, katastrofičnoj, T-fazi (četvrtog) Kondratjeva.

Što ipak još uvek nismo u pravom građanskom ratu, i što je pitanje da li ćemo tamo uopšte da dospemo, pak, mnogo je manje zbog takozvanih unutrašnjih, a mnogo više zbog takozvanih spoljašnjih odnosno međunarodnih faktora i snaga. U teoriji o dugim ciklusima u svetskoj politici, ove druge je najbolje objasnio američki politikolog, G. Modelski: i po G. Modelskom, naime, svet se danas nalazi u odlučujućoj fazi rata; što svetskog rata, ipak, nema, po G. Modelskom je, pre svega, zbog uviđanja svetskih sila da je on, u uslovima nuklearnog oružja, postao apsolutno iracionalan (Modelski 1987: 97-98).

Rezimirajmo i zaključimo: strukturalna istorija i Kondratjev guraju nas u rat, međunarodni sistem i Modelski u mir. I u našem slučaju, baš kao i u fizici, odlučiće rezultanta sukobljenih sila.

Ovo, sasvim načelno predviđanje, dopunićemo, međutim, i jednim konkretnijim i realističnijim predviđanjem. Polazeći, naime, od istine o dvostrukoj (dominacija versus emancipacija), a ne jednostrukoj logici međunarodnog sistema, usudićemo se da prognoziram da ni u Jugoslaviji ona rezultanta neće, zapravo, biti ni rat ni mir, nego da će biti neka vrsta njihove kombinacije, odnosno neka vrsta sasvim nove, od strane velikih sila relativno kontrolisane i lokalizovane odnosno periferizovane (samo)destrukcije.

(Nezavisne, 6. jul 1990.; redakcijski naslov: YU -- zona sumraka.)

7. NOSTALGIJA

Osveta nove levice

1.

Izvesna komična crta možda je i najupečatljivija karakteristika aktuelnog jugoslovenskog postkomunizma. Velika komedija preimenovanja do nedavno totalitarnih komunističkih organizacija, njihovo naglo pretvaranje u "moderne, demokratske", pa i "socijalističke" partije, sve to, naravno, od strane istih onih koji su koliko juče upravo takve inicijative proglašavali za izdajničke i nemoralne -- od svih je samo najslavnija. Slična ovoj je i, strahom od gubitka vlasti motivisana, i upravo zbog toga neubedljiva, mitologija "saveza odnosno bloka levih snaga". Najzad, slična je i samo za Jugoslaviju karakteristična, inflacija takozvanih novih i, naravno, "pravih" komunističkih partija.

Pa ipak, u svoj ovoj stvari možda i ne bismo smeli da budemo previše strogi. U svakom slučaju, sigurno je da, zbog one komične, ne bismo smeli da previdimo i neke relativno ozbiljne i nove crte postkomunizma.

Tako, ni zbog sve one komedije preimenovanja, ne bismo smeli da previdimo velike i suštinske razlike koje postoje između po imenu, ne retko, i identičnih organizacija, na primer i one između Socijalističke partije B. Trifunovića i Socijalističke partije Lj. Stankovića, ili i one između Socijal-demokratije V. Cvetića i Socijal-demokratije M. Nikolića. Isto tako, ni zbog sve one razumljive odbojnosti prema neizmernoj političkoj hipokriziji, ne bismo smeli da previdimo i svaki, pa ma koliko relativan i ograničen, značaj aktuelne pobeđe "socijalističke" nad "komunističkom" frakcijom unutar bivšeg Saveza komunista. Konačno, ni zbog sve one inflacije "novih" i "pravih" komunističkih partija, ne bismo smeli da previdimo i ono (a to je, pre svega, neki njihov novi, makar i ograničeni demokratizam), što je u njima stvarno novo.

2.

O svemu ovome, međutim, ne možemo da sudimo sa samog nemirnog tla postkomunizma. O svemu tome, kao i o postkomunizmu u celini, pozdanije možemo da sudimo samo na osnovu i pomoću istorije (i budućnosti) "dugog trajanja" (F. Braudel).

Pre svega, samo se na osnovu i pomoću ove istorije može početi da oslobađa od "organizujućih mitova" etatizma.

Centralni organizujući mit etatizma bio je i ostao onaj o navodno levičarskoj i socijalističkoj prirodi komunizma.

Nema sumnje da je i u komunističkom pokretu, posebno u početku, bilo i socijalista odnosno levičara. Ukoliko, međutim, i o komunizmu sudimo na osnovu onoga što je on istorijski postao (a ne na osnovu onoga što su njegovi protagonisti, eventualno, snevali i hteli), tada, opet, dileme nema: komunizam je bio -- i to će ostati njegova istorijska istina -- jedna vrsta dršavno-partijskog ropstva, "industrijska despotija", kako se izrazio R. Bahro (Bahro 1981), odnosno "treće ropstvo", kako su se izrazili A. Heller i drugi budimpeštanski postmarksisti (Feher/Heler/Markuš 1976: 380). Po svom stvarnom istorijskom učinku, a pre svega po totalnom zatiranju svakog autonomnog društvenog delanja, odnosno svakog liberberskog i demokratskog socijalizma, komunizam je, u ovom veku, uz fašizam, bio i ostao -- najekstremnija desnica (anti-socijalizam).

Poslednji veliki pokušaj socijalističke levice da se uspostavi i unutar komunizma, od strane istog je brutalno slomljen 1968.. Pogrešno nazvan novom levicom (kao da je komunizam bio, tobože, stara levica), ovaj je pokušaj, nakon 1968., prošao kroz trostruku eksterminaciju: 1) najpre kroz direktnu represiju; 2) zatim kroz tihiu izolaciju; i 3) najzad kroz postupnu aparatsku resorpciju i pacifikaciju.

Poslednja dva od ova tri izotopa i danas su živa: drugi u obliku začetka nove i stvarne postkomunističke levice, a treći u vidu ostatka stare, aparatske, komunističke desnice. Kvazi-leva retorika odnosno komika ovog poslednjeg (skicirana i na početku ovog teksta), u stvari je zakasnela nostalgija, pa i osveta upravo onih delova nekadašnje nove levice koje je aparat komunističke desnice, u poslednjih dve decenije, tako temeljito resorbovao i promenio.

3.

Još jedan akter -- šovinizam -- nezaobilazan je u komediji odnosno tragediji današnjeg jugoslovenskog postkomunizma.

Komunizam je, naime, već prešao u istoriju. Uz pustoš i gnev, on je za sobom ostavio i nerešene probleme ekonomske zavisnosti, siromaštva i autoritarnosti. Iz teškog nasleđa, ali i iz aktuelne svetsko-sistemske pozicije (jeftinog i disciplinovanog rada) i demonske težnje vlasti (da se uspostavi odnosno održi kao apsolutna i nekontrolisana), rađa se odnosno obnavlja i neka vrsta strukturnog pritiska odnosno strukturne potrebe za nekom novom diktaturom.

Šovinizam odgovara upravo na ovaj pritisak i ovu potrebu. On zbog toga danas kod nas i nije obična prolazna konjunktura. U funkciji održavanja jeftinog i disciplinovanog rada, on je zakoniti naslednik i autoritarni supstitut komunizma. Društvo, demokratija i socijalizam (koji se danas kod nas i u čitavoj Istočnoj Evropi s mukom uspostavljaju), moraju se suočiti sa

novom, šovinističkom desnicom.

Tačnije govoreći, međutim, niti je komunizam bio stara, niti je šovinizam danas nova desnica: i desnica (vlast, konzervativizam, odbrana status quo), i levica (opozicija, borba za promene, osporavanje status quo), logički su zamislivi i mogući tek unutar civilnog društva i demokratske države, višepartizma i parlamentarizma. Pojmovi levice i desnice, uostalom, u političku nauku su i došli iz odgovarajućeg, levog odnosno desnog položaja opozicije odnosno vlasti unutar Parlamenta. Totalitarizam, stari (komunizam), kao i novi (šovinizam), pak, apsolutna je negacija svakog unutrašnjeg političkog razlikovanja, višepartizma i parlamentarizma: tamo gde postoji samo jedno -- zna se -- ne postoji ni levo ni desno.

Mirni prelaz iz diktature u demokratiju -- a ne nekakav tobožnji savez levih snaga -- ono je najviše što je danas kod nas moguće (i potrebno). Dijalektika levice i desnice biće moguća tek nakon uspostavljanja civilnog društva i demokratije. Govoriti o ovoj dijalektici pre toga, stvar je ili loše informisanosti ili demagogije.

(Nezavisne, 13. jul 1990.; redakcijski naslov: Komedija preimenovanja.)

8. HARIZMA, LUDILO VLASTI

O vezi koja postoji između nezaposlenosti, dobrovoljačkih odreda i novih nacionalnih vođa

1.

Veza između povećanja broja nezaposlenih, pojave takozvanih

dobrovoljačkih odreda, i ludila novih nacionalnih vođa, prilično je očigledna. Vesti o formiranju etnički čistih gardi, i to upravo iz reda socijalno deklasiranih, nezaposlenih i sličnih, na jednoj, kao i one o tajnom finansiranju takozvanih dobrovoljaca, na drugoj strani (Drine), ovu vezu samo pojačavaju. Ipak, svako ostajanje na toj vezi samoj, bez odgovarajućeg teorijskog objašnjenja, koliko god inače bizarno i cinično -- bilo bi nedovoljno.

Teorijsko objašnjenje ćemo započeti upućivanjem na tri značajne ideje.

Prva je ideja ratne ekonomije američkih radikalnih ekonomista. Budući da je izraz iskustva centralnih privreda, ova se ideja, za rasvetljavanje (polu)perifernih formacija (a takva je i naša), može upotrebiti tek nakon odgovarajućih modifikacija i prilagođavanja.

Druga je ideja slabe (polu)periferne države američkog mondijaliste, I. Wallersteina: nedostatak stvarne političke moći, višak prinude, te provala nekontrolisanog nasilja odozdo (tako dramatično ispoljeni i u najnovijoj, referendumskoj srpsko-hrvatskoj krizi u Kninskoj krajini), idealno-tipski opisuju Jugoslaviju kao slabu državu.

Treća je ideja cikličkog ponavljanja francuskog historičara, F. Braudela: već je primećena značajna sličnost između burnih procesa, a po mnogima i između rađanja novog (nacionalističkog, nakon onog starog, komunističkog) totalitarizma u Istočnoj Evropi i u Jugoslaviji 1930-ih i 1980-ih odnosno 1990-ih.

2.

Zbog čega je danas za nas posebno značajna ideja ponavljanja? Najkraće rečeno, ponavljanje nas upućuje na dugo trajanje, a dugo trajanje na svetski sistem. I ponavljanje, i dugo trajanje, i svetski sistem, pak, upućuju nas na -- po rečima B. Moorea -- stvarne i najdublje izvore diktature i demokratije (Moore 1969).

Od tri tipa legitimne vlasti (tradicionalne, harizmatске i racionalne), nas ovde najviše zanima ona druga -- harizmatска vlast. Mondijalizacijom čuvene tipologije vlasti M. Webera, dolazimo, naime, do toga da je upravo ova, harizmatска vlast, tipična za savremenu (polu)periferiju uopšte, pa tako i za nas posebno. Tradicionalna odnosno patrijarhalna vlast bila je karakteristična za predmoderna, tradicionalna društva, dok je racionalna odnosno birokratska vlast, zapravo, samo specifična oznaka M. Webera za moderne i centralne demokratske režime (Weber 1976).

Stvarni i najdublji izvor svake, pa i naše harizmatсke (polu)periferne diktature bila je i ostala -- svetskim sistemom uslovljena i održavana privredna nerazvijenost, siromaštvo i glad (kada je o ekonomiji reč), te velike i razorne katastrofe, ratovi, revolucije i kontrarevolucije (kada je o politici reč).

Harizma (urođena magija, čudotvorstvo) izvire iz velike traume (rata odnosno gladi, svejedno). Ovo se da objasniti čak i

čisto medicinski: velike kolektivne traume, posebno rat (građanski ili međudržavni, onaj prvi možda još najviše), mase ljudi redovno dovode do izuzetnih, halucinantnih i sličnih psihotičkih stanja; u takvim stanjima, pak, magija, čudo, harizma i harizmataska vlast, čak i u modernim vremenima, postaju, manje ili više, normalna stvar.

Mondijalizacija odnosno svetsko-sistemska interpretacija (polu)periferne harizme i diktature (koju smo gore samo ukratko izložili), bila je pokušaj da se da odgovor na, po našem mišljenju, najznačajnije i najzanimljivije pitanje politike: otkuda, naime, sama potreba za odnosno pristajanje na diktaturu i harizmu.

3.

Za opis političke ekonomije (polu)perifernih društava i sistema, S. Amin je upotrebio slikovit izraz: "permanentna prvobitna akumulacija kapitala" (Amin 1976: 866). Za opis politike ovih društava i sistema, mogli bi, po analogiji, da upotrebimo izraz -- permanentna harizmataska legitimacija vlasti.

Reprodukcovanje harizme odnosno ludila vlasti na (polu)periferiji svetskog sistema, dakle, strukturalno je uslovljeno. Kada govorimo o dva začarana kruga (polu)periferije (onom nerazvijenosti, o kojem tako često pišu ekonomisti, i onom diktature odnosno harizme, o kojem je ovde bilo reči), govorimo upravo o toj strukturalnoj odnosno svetsko-sistemske uslovljenosti. Probiti ova dva začarana kruga, ne znači ništa drugo do -- savladati tu dvostruku (svetsko-sistemske i istorijsku) silu teže.

Da ta sila, pak, i danas snažno deluje, videćemo i iz jednog (najnovijeg) primera konstitucionalizacije harizme.

Malo ko danas kod nas ne zna za konstitucionalizaciju harizme, odnosno za božansku formulu "Bez ograničenja trajanja mandata" iz Ustava SFRJ 1974.. Manje je, međutim, onih koji primećuju njeno ponavljanje ovde i danas.

A da je o ponavljanju harizme, kao i njene, doduše nešto modernije konstitucionalizacije, uistinu reč, najbolje je, po našem mišljenju, pokazao S. Inić: u nekoj vrsti balkanskog prezidencijalizma, projektovanog aktuelnim Nacrtom Ustava SR Srbije, on je (u Borbi od 23. i 24. avgusta 1990.), izvanrednom sociološkom, politikološkom i pravnom analizom, demistifikovao sve ili gotovo sve suštinske karakteristike aktuelne harizme odnosno harizmataske vlasti.

Ako smo, pak, u ovom kratkom tekstu bili dovoljno jasni, tada bi moralo biti jasno i to da je i ova konstitucionalizacija, zapravo, samo završni moment određenog dubljeg, ekonomskog i političkog procesa, te da će, upravo zato, i na žalost, i njena konačna sudbina mnogo više zavisiti od samog tog procesa, nego od valjanosti kritike, pa ma koliko ona (ta kritika) inače bila racionalna i dobra.

(Nezavisne, 14. septembar 1990.)

Glava III
ŽARGON PERIFERIJE (1991.)

9. RETORIKA NEMO] I

Da li je deveti mart (1991.) bio vrhunac novokomponovanog autoritarnog balkanskog prezidencijalizma

1.

"'Srbija neće priznati ni jednu odluku Predsedništva SFRJ'. Prevedeno na drugi jezik to znači -- Srbija, to sam ja, ili da se vratimo malo u prošlost -- Država, to sam ja." (Borba, 21. mart 1991.) Citirana izjava Predsednika Republike Srbije, kao i (ne) skriveni apsolutistički smisao koji joj je s pravom pripisao V. Koštunica, predstavlja, međutim, samo vrh ledenog brega.

Danas se ne može tvrditi da nije bilo pravovremenih i dobrih upozorenja. Treba se, primera radi, setiti samo tekstova S. Inića iz Borbe od 23. i 24. avgusta 1990., u kojima je ovaj izložio temeljitu i (pokazalo se) dalekovidu kritiku kraljevskih ovlašćenja što ih je, još po tadašnjem Nacrtu Ustava, dobio upravo Predsednik Republike Srbije. A od tada do njihove prve primene prošlo je tek pola godine.

^ak bi i sasvim površan uvid u izjave i govore, stavove i ponašanja, te Ustave i simbole ostalih jugoslovenskih republika odnosno njihovih predsednika i vođa, pa čak i nasuprot svoj njihovoj uzavreloj ideološkoj i partijskoj retorici, pokazao, međutim, veliku bliskost, srodnost ili identičnost s citiranom apsolutističkom izjavom aktuelnog srpskog Suverena.

Jeziku odnosno govoru o kojem je ovde reč mnogi su već posvetili dužnu pažnju.

Tako je M. Danojlić, još 1970-ih, u knjizi Muka s rečima, leksiku nesrećnih balkanskih vođa opisao kao -- vlastodržačku leksiku. Jedan drugi poznati pesnik, akademik Lj. Simović, odmah nakon devetog marta (1991.), pak, ukazao je i na imperativ kao njihovu najčešću ako ne i isključivu gramatičku odnosno glagolsku formu. Najzad, mnogi su već ukazali i na njihovu ekstatičnu fonetiku, te karakterističnu mimiku (neprirodno visoko dignutu glavu i ruku, čvrsto stisnute vilice i usne, osmehe-grčeve, nekontrolisane tikove, i mnoge druge).

Krunu njihovog jezika odnosno govora svakako predstavlja njihova retorika takozvane suverenosti. Ova retorika je paradoksalna, zato što dolazi iz privredno i duhovno osiromašenog sveta bivših takozvanih socijalističkih društava i sistema, koji su danas, više nego ikada, zavisni, podložni i ne-suvereni. Ona je, ipak, i razumljiva odnosno funkcionalna, jer služi kao zamena: stvarna ne-suverenost se i ovde zamenjuje retorikom suverenosti, stvarna nemoć retorikom moći.

2.

Podrobnije izučavanje naznačene vlastodržačke leksike, gramatike, fonetike, mimike i retorike, zadatak je jedne posebne, socijalne odnosno političke lingvistike. Za sociologe i politikologe, pak, dovoljne su i same naznake. I one same, naime, jasno upućuju na izvesne dublje društvene i političke procese.

U tom smislu, i citat s početka ovog teksta označen je samo kao vrh ledenog brega.

"Ledeni breg" o kojem je u ovom tekstu reč jedan je relativno novi i osobeni politički režim u nastajanju. Koristeći standardne termine političke komparativistike, taj režim bi mogli označiti i kao -- autoritarni balkanski prezidencijalizam.

Režim o kojem je reč zakoniti je naslednik komunizma odnosno etatizma. Ratnička priroda, harizmatička legitimacija i poslednja (komunistička) nomenklatura, o tome više nego jasno govore.

Sama inkubacija je, međutim, bila krajnje dramatična i neizvesna. Transformacija (ostarelog komunizma u podmlađeni prezidencijalizam) započela je istočnoevropske 1989. odnosno 1989. godine. Iz amorfne političke mase postkomunizma, pak, prvi jasniji obrisi i nakazno lice novog autoritarizma, baš kao i u američkim hororima, počeli su da se pomaljaju tek u poslednjih par meseci ili najviše pola godine. Devetog marta (1991.) bila je njihova kulminacija.

U svakom slučaju, na osnovu već ispoljenih crta i svojstava, moguće je izvesti i neka važnija upoređenja. Za komparativiste će svakako biti najinteresantnija -- ne mala bliskost i sličnost između ovog, relativno novog, balkanskog, i jednog starog, već poznatog i autoritarnog, latinoameričkog prezidencijalizma. Ova bliskost odnosno sličnost primećena je već i u teorijskoj literaturi (Mouzelis 1986).

Tri zajednička faktora jednako objašnjavaju autoritarizam balkanskog, kao i latinoameričkog prezidencijalizma: 1) Svet, to jest (polu)periferna svetsko-sistemska pozicija, te siromaštvo, zavisnost i slabost koji sa ovom pozicijom uvek idu; 2) Istorija, to jest decenijama i vekovima uobličavana autoritarna politička kultura; i 3) Vlast odnosno demon vlasti koji je u siromašnim i zavisnim društvima samo gori i jači.

Od tri navedena, ovde nas, ipak, najviše zanima onaj prvi faktor (svet). U vezi sa njim su, naime, dve veoma važne pouke i potvrde svetsko-sistemske škole.

Prva poučava i potvrđuje da čak i identični institucionalni aranžmani odnosno sistemi vlasti (predsednički sistem vlasti), u različitim zonama svetskog sistema, daju sasvim različite političke rezultate -- demokratske u centru (SAD: relativno stabilni i demokratski predsednički sistem), autoritarne na (polu)periferiji (Latinska Amerika i Balkan: autoritarni prezidencijalni režimi).

Druga (pouka i potvrda) je još zanimljivija. Ona prilično ubedljivo pokazuje i potvrđuje da čak i od sasvim različitog etničkog, istorijskog, kulturnog i ideološkog materijala (Latinske

Amerika i Balkana), u istoj (poluperifernoj) zoni svetskog sistema, nastaju veoma slični politički rezultati (poludiktatorski predsednički sistemi). Ona još više od one prve potvrđuje relevantnost svetsko-sistemskih ideja I. Wallersteina.

3.

Ako je tačno da je deveti mart (1991.) bio vrhunac jednog režima u nastajanju, onda to treba shvatiti tačno tako -- kao vrh, pa zbog toga i kao početak pada tog režima. U tom smislu, nije se teško složiti ni sa predviđanjem A. Mimice iz poslednje Republike (Mimica 1991).

Početak pada o kojem je reč treba, ipak, shvatiti pre kao nastavak dugih i iscrpljujućih borbi za demokratiju, nego kao nekakav spektakularan i brz pad. Devetomartovske demonstracije opozicije i studenata u Beogradu, naime, jesu bile uzbudljiv dokaz o "nerazorivosti ljudske supstance", kako bi to rekli budimpeštanci (Feher/Heler/Markuš 1986: 393), ali bi bilo veoma opasno, makar i u stanju razumljivog a plemenitog uzbuđenja, zaboraviti ili potceniti i one druge, osporene ali ne i savladane demonske kapacitete nedemokratske vlasti.

Devetomartovski sudar dva vrhunska talasa, dve sukobljene volje za moći (one autoritarne, bonapartističke, prezidencijalne, i one demokratske, pučke, liberberske), nije doneo konačnu odluku, ali je zato jasno iscrtao njene (te odluke) buduće koordinate. I pored svih neizvesnosti, naime, jedno je sasvim izvesno. Režim koji je još uvek u previranju, u narednih godinu-dve smiriće se i ščvrsnuti u nekoj vrsti sredine odnosno rezultante dve opisane volje odnosno sile. I u tom smislu, pre se može očekivati neki mešoviti, polu-demokratski, nego neki čisti, demokratski ili totalitarni režim. U svakom slučaju, političke komparativiste u Jugoslaviji i na Balkanu očekuju nova uzbuđenja.

(Nedeljna Borba, 27-28. april 1991.)

10. NEKO JE OKLEVETAO JOSIFA VISARIONOVI^A

O ponavljanju "oslonca na sopstvene snage" ovde i danas

1.

"Po tom planu (L. Trockoga) našoj revoluciji ostaje samo jedna perspektiva: da tavori u svojim vlastitim protivrečnostima i da trune na korenu očekujući svetsku revoluciju." (Staljin 1946: 92) Blasfemično proročanstvo, izrečeno u žaru partijske borbe, pokazalo se kao tačno -- privredno, društveno i političko truljenje došlo je, naime, kao krajnja konsekvencija višedecenijskog

isključenja, zatvaranja i izolacije takozvanih socijalističkih društava i sistema.

Fanaticima revolucije odnosno takozvane revolucije to proročanstvo je u svoje vreme moglo izgledati neverovatno. Danas to nije tako. Ono, međutim, što svakako čudi, to je -- ponavljanje priče o "osloncu na sopstvene snage" ovde i danas.

"Savezno izvršno veće i vlade uticajnih država rade, dakle, saglasno. Te države mogu da razumem, one imaju svoje interese i ciljeve ali se mora postaviti pitanje da li su interesi naše zemlje i naših građana sa ovakvom politikom zaštićeni ili ugroženi." (B. Jović: Obrazloženje ostavke na funkciju Predsednika Predsedništva SFRJ, Borba, 21. mart 1991.)

Kada bi demagogija "oslonca na sopstvene snage" bila ograničena samo na pripadnike političke i birokratske nomenklature, razloga za zabrinutost ne bi bilo. Demagogija o kojoj je reč uzima, međutim, masovne razmere, stvara se masovna psihološka baza za neko novo višedecenijsko isključenje. Sveopšta pauperizacija, glad i uravnilovka, superetatizacija, podložništvo i gerontokratija, unutrašnja i spoljašnja mržnja, agresivnost i nasilje, kao i sve opojnija ideologija spasenja (u liku starih i novih komunističkih partija) -- samo su najvidljiviji spoljašnji znaci tog procesa. Tih je znakova, ipak, već sasvim dovoljno da možemo da zaključimo da postoji i nešto mnogo dublje (od puke političke odnosno partijske i personalne, Staljin-Trocki, Jović-Marković i slične konjunktura) što, u jednom tipu društva, zakonito obnavlja zatvorenu privredu, zarobljeno društvo i nedemokratsku državu. U tom smislu, neko je zaista oklevetao J. Visarionoviča.

2.

Ono "nešto mnogo dublje" što zakonito obnavlja zatvorenu privredu, zarobljeno društvo i nedemokratsku državu -- po svetsko-sistemskim analitičarima -- tipično je strukturalno svojstvo svake, pa i istočnoevropske i balkanske takozvane socijalističke poluperiferije. To je, po ovima, njeno povremeno i "privremeno merkantilističko povlačenje". Prema ovom objašnjenju, naime, takozvane socijalističke privrede su od 1917. odnosno 1945. do 1989/1990. predstavljale samo još jedan, ovoga puta poluperiferan vid iste one protekcionističke doktrine i strategije, koju su u privrednom razvoju i spoljnoj trgovini, u prošlom veku, već uspešno primenile sve centralne zemlje. Privremeno isključenje relativno slabijih nacionalnih ekonomija iz svetske kapitalističke privrede i trgovine, zaštita i snaženje tih ekonomija u (samo) izolaciji, konačno njihovo ponovno uključivanje u svetsku privredu na jednom višem stupnju privrednog razvoja i sada osnaženih -- tri su glavna i nesporna elementa te strategije.

Ono, međutim, što se pokazalo nespornim i uspešnim u jednom, ne mora se takvim pokazati, i po pravilu se takvim ne pokazuje u nekom drugom vremenu i prostoru. Tako i ovde. Protekcionizam je u

prošlom veku pružao manje-više dobre rezultate zato što je primenjivan od strane relativno malobrojnih i koliko-toliko ravnopravnih centralnih takmaca, u jednom relativno retkom, nezasićenom međunarodnom sistemu, u kojem je i prostor za manevrisanje bio relativno velik. Primenjen u ovom veku, od strane brojnih i (u odnosu na centralne zemlje) neravnopravnih takmaca sa (polu)periferije, u jednom izuzetno gustom i zasićenom međunarodnom sistemu, u kojem se gotovo izgubio svaki prostor za manevrisanje -- on (protekcionizam) danas daje veoma loše ili nikakve rezultate. O tome možda najbolje svedoče upravo takozvane socijalističke privrede. Umesto osnažene, one su danas, nakon višedecenijskog isključenja i izolacije, pred vratima ponovnog uključenja ili isključenja -- veoma oslabljene. Umesto prošlovekovne centralne evolucionističke šeme (isključenje, snaženje, ponovno uključenje), takozvane socijalističke privrede su u ovom veku opisale jednu relativno novu, (polu)perifernu cikličku šemu (isključenje, slabljenje, ponovno uključenje ili isključenje).

Centar je tako imao i ima evoluciju (teško ali realno napredovanje), (polu)periferija (takozvanu) revoluciju (fantastično nazadovanje ili, u najboljem slučaju, ponavljanje). Patetika priče o "socijalizmu" i "revoluciji" (uključiv i sve one priče o "osloncu na sopstvene snage", kao i sve one o tobožnjoj "zaštiti socijalizma od kapitalizma"), bila je i još uvek je, zapravo -- samo jedna velika racionalizacija, to jest ideološka i psihološka prerada inače nepodnošljivog osećaja inferiornosti i zaostajanja.

Nakon velikog istorijskog praska 1989., međutim, o pravoj prirodi takozvanih socijalističkih društava i sistema, ne bi smelo da bude spora. Njihov predmoderni odnosno predkapitalistički karakter danas je očigledan. Zbog toga ni prilikom eventualnog uključivanja njihovih raspadnutih komponenti u svetski sistem, nikako i ne može biti reči ni o kakvom njihovom "nazadovanju" (kako nas plaše i ovih dana), nego samo o njihovom eventualnom napredovanju u kapitalizam. Pri tome, autor ovog teksta, inače socijalist (ukoliko je to ovde uopšte važno), ima na umu jedan relativno osoben i manje poznat, nemitološki, istorijski, polanijevski pojam kapitalizma odnosno socijalizma, pojam koji ove definiše kao "dvostruki pokret", odnosno kao pokret (kapitalizam) i protivpokret (socijalizam) industrijskog odnosno modernog društva uopšte (Polanyi 1957). U ovom pojmu, vidimo, nema ni kapitalizma bez socijalizma, ni socijalizma bez kapitalizma. Zato je i uključivanje u (svetski) kapitalizam, logički i istorijski, *conditio sine qua non* samog socijalizma.

3.

Što se i pored toga, ovde i danas ponavlja priča o "osloncu na sopstvene snage", treba, ipak, razumeti: to je zbog teških oštećenja u istorijskom biću i svesti, a posebno zbog gubitka

osnovne orijentacije u prostoru i vremenu, do kojeg (gubitka) je dovelo ranije višedecenijsko isključenje i zatvaranje.

Zbog toga je sasvim na mestu i pitanje o realnim izgledima odnosno šansama za to da se naše raspadnute i još uvek plutajuće komponente bivše takozvane socijalističke privrede, ponovo uključe ili, pak, ponovo isključe iz evropske odnosno svetske kapitalističke (polanijeovski rečeno: kapitalističke-socijalističke) privrede.

Odgovor na ovo pitanje još uvek je krajnje neizvestan, zato što su sile koje vuku na suprotne strane -- relativno izjednačene.

S jedne strane, sve je veći spoljašnji pritisak periferizacije, i sve snažniji unutrašnji otpor (samo)izolacije: oslabljena privreda, razoreno društvo, država u raspadu, kao i na ovima izrasli mnogobrojni konzervativni odnosno parazitski državni i paradržavni ratnički staleži -- svi oni svom težinom sopstvene egzistencijalne ugroženosti pružaju grčevit otpor bilo kakvom ponovnom uključenju.

S druge strane, pak, čak je i ograničeni kontakt Jugoslavije sa spoljašnjim svetom (od 1960-ih na ovamo), u značajnoj meri povećao kako takozvane spoljašnje tako i takozvane unutrašnje snage i težnje da do ponovnog uključenja ipak dođe. Te snage i težnje su danas znatno veće nego što su bile 1930-ih i 1940-ih, kada je došlo do našeg poslednjeg velikog isključenja.

Uključenje ili isključenje -- još uvek je, dakle, krajnje neizvesno. Jedno je, međutim, sasvim izvesno: posledice našeg eventualnog ponovnog isključenja iz svetske kapitalističke privrede 1990-ih bile bi privredno, politički i duhovno mnogo teže nego što su bile 1930-ih i 1940-ih. Razaranje preostalih vitalnih snaga društva (a posebno dalji odliv mladih, stručnih i obrazovanih, kao i dalji nekontrolisani rast onih drugih, produženo privredno, političko i kulturno nazadovanje, te unutrašnje truljenje, nasilje i raspadanje) -- posledica je eventualnog novog "oslonca na sopstvene snage" koja se sa relativno velikom izvesnošću, već danas može predvideti.

Na jednu takvu mogućnost (raspad Jugoslavije kao države na dve konfederacije, sa degradacijom ovih na privredni i ukupni nivo takozvanog Trećeg sveta), ovih dana je u Borbi (4-5. maj 1991., str. XIV-XV) skrenuo pažnju i D. Anderson, bivši ambasador SAD u Beogradu, čovek kojem se poznavanje prilika u Jugoslaviji ne može sporiti. Da o svakodnevnim apelima iz Evrope odnosno Evropske zajednice i ne govorimo. U svakom slučaju, ukoliko do najgoreg raspleta stvarno i dođe, nećemo se moći požaliti da i na jednu takvu mogućnost nismo na vreme bili upozoreni.

(Nedeljna Borba, 11-12. maj 1991.)

11. RATNICI IZVAN VREMENA

O jednoj tragičnoj svetsko-sistemske transformaciji

1.

Nama je danas neophodna radikalna blasfemija.

Sladunjavo-agresivna retorika rata, slave i veličine, uzima svoje poslednje žrtve. Demagogija i ratoborstvo postaju opšta duhovna klima, ratni nacionalizam "patriotizam".

Masama iscrpljenim od gladi, uz mržnju i unutrašnji rat, nudi se mit o spoljašnjoj "nezavisnosti i slobodi": "Uvjeren sam da bi se, i ovog puta, naš narod prije opredijelio da čuva svoju nezavisnost i slobodu, makar i korijenje jeli, nego da prihvati ekonomsku pomoć koja bi bila uslovljena gubitkom te nezavisnosti." (B. Kostić, član Predsedništva SFRJ: Borba, 23. maj 1991.) Cinični makijavelizam: kao da odgovarajući stav o rešavanju krize u Predsedništvu SFRJ (povodom kojeg B. Kostić toliko brine o našoj "nezavisnosti i slobodi"), i mnogo pre američkog ambasadora, V. Zimmermana, nisu zastupali i članovi tog Predsedništva iz četiri od ukupno šest jugoslovenskih republika, kao i skoro svi opozicioni lideri iz preostale dve; i kao da, uostalom, i do "korijenja", za koje nas B. Kostić sprema, takođe nismo došli mnogo pre rečenog uslovljavanja izvana, zaslugom unutrašnjih takozvanih subjektivnih faktora i snaga.

Što se, pak, one fraze o "nezavisnosti i slobodi" tiče, i ovde je, umesto puke rezignacije, ipak, bolje razumeti barem dva njena (te fraze) sociolingvistička sloja, funkcije, značenja.

Prvi je neiskrivljen i nemistifikovan, i odgovara najdubljoj ljudskoj težnji ka postizanju odnosno održavanju stvarne nezavisnosti i slobode.

U rigidno hijerarhizovanom među-državnom sistemu, posebno na njegovoj periferiji, zadovoljenje ove težnje nailazi, međutim, na brojna osujećenja. Pored toga, u napetost između jake težnje i brojnih osujećenja, manipulativno se uključuje i makijavelizam perifernih političkih oligarhija: radi smanjenja unutrašnjih, ove oligarhije naduvavaju i instrumentalizuju spoljašnje pritiske, razlike i konflikte.

Na taj način, ove oligarhije proizvode lažnu i neuravnoteženu sliku sveta. U toj slici, prvobitno, antropološko značenje nezavisnosti i slobode, pomera se i neprimetno prelazi u ono drugo, iskrivljeno i mistifikovano. (Jedno takvo, pomerenno značenje "nezavisnosti i slobode", s neskrivenim cinizmom, izrekao je i B. Kostić.)

Uz iskrivljenu sliku sveta, periferne oligarhije nameću i iskrivljenu sliku istorije. U toj slici, na primer, ni južnoslovenske zemlje nisu bile provincije odnosno pašaluci

velikih svetskih sila (što su one najduže i stvarno bile), i nisu bile "izvan svetskog vremena" (F. Braudel; što su one stvarno bile čak i onda kada su uspevale da se iz zagrljaja ovih sila nekako, makar retko i zakratko, oslobode), nego su tobože oduvek bile nezavisni politički entiteti i takozvani hiljadugodišnji ili još duži istorijski kontinuiteti.

Pokazuje se, u stvari, da je i sva ova periferna priča o "nezavisnosti i slobodi", na žalost, bila i ostala samo pervertirani i inferiorni supstitut odnosno oblik lažnog zadovoljenja nezadovoljene a stvarne potrebe periferije da se oslobodi zavisnosti i neslobode.

Pored naznačenog sociolingvističkog i sociopsihološkog objašnjenja, priča o kojoj je ovde reč, imala je, međutim, i ima i svoje dublje, svetsko-sistemske utemeljenje.

2.

To utemeljenje najbolje je opisao holandski strukturalist, A. G. Frank. Pregnantnom formulom: "transformacija putem inkorporacije" (Frank 1978: 250), on je laserski tačno pogodio najznačajniji efekat viševjekovne perififerizacije, to jest uključivanja zatečenih predmodernih odnosno predkapitalističkih formacija i sistema u savremeni svetski sistem odnosno u svetski kapitalistički sistem.

Inkorporacija, uključivanje o kojem je reč, nekada je značila razaranje zatečenih formacija i sistema, nekada njihovo zadržavanje i konzerviranje. I u ovom drugom slučaju, međutim, inkorporacija je uvek donosila i transformaciju konzerviranih i samo na prvi pogled neizmenjenih predmodernih formacija.

Ratničke formacije periferije verovatno su i najbolji i najuverljiviji primer za ovu poslednju transformaciju. Njihova transformacija putem opisane inkorporacije-konzervacije vremenom je dobila strukturu i napetost antičke tragedije: nastale najčešće i upravo u otporu svetskom ili regionalnom hegemonu (dakle izrazito emancipatorske po poreklu i karakteru), one su iste, nakon nasilne inkorporacije, postale glavno gradivo jedne sasvim nove, totalitarne funkcije i strukture.

Za tragičnu svetsko-sistemske transformaciju o kojoj je reč, današnja Crna Gora je paradigmatična. Nastala u viševjekovnoj borbi protiv Otomanske imperije, njena izvorna ratnička formacija je u ovom veku doživela najtežu totalitarnu transformaciju. Pri tome su, naravno, komunizam i (ratni) nacionalizam bili i ostali samo najpoznatiji antagonistički oblici ove njene totalitarne transformacije. Ratnička kultura i retorika neprijatelja -- nekada u funkciji borbe protiv stranih zavojevača -- danas je makijavelistički okrenuta pre svega protiv "domaćih izdajnika" i "unutrašnjih neprijatelja". U tom smislu bila je karakteristična ne samo nesrećna 1948., nego i pred- odnosno post-izborna 1990. odnosno 1991. Za ovu poslednju, primera radi, dovoljno je samo pogledati takozvana pisma čitalaca i komentare u Pobjedi, jedinom

dnevnom listu Crne Gore. Količinu spontane i dirigovane agresivnosti, mržnje i netolerancije, koja se tamo mogla naći, nije moguće ni pojmiti izvan one tragične svetsko-sistemske transformacije.

3.

Nama je danas zbog toga neophodna radikalna blasfemija. Radikalna je, pak, ona blasfemija koja dopire do samog korena stvari. A koren stvari je, videli smo, u svetskom sistemu i istoriji: upravo iz ovih smo jasno videli da je transformacija, koja je izvorno emancipatorske ratne formacije brutalno i demagoški preokrenula u totalitarne režime, bila i ostala -- njihova (tih formacija) prva i najveća blasfemija. Zato bi radikalna blasfemija o kojoj je ovde celo vreme reč, trebala, zapravo, biti -- blasfemija blasfemije.

Ova blasfemija trebalo bi da dovede do oslobađanja stvarne istorije periferije i njenih stvarnih veza sa svetom, od totalitarno izokrenute i lažne istorije i sveta, stvarne i željene nezavisnosti i slobode od makijavelistički funkcionalizovane "nezavisnosti i slobode". Za potpuno oslobađanje periferije (od ekonomske, političke i kulturne podređenosti), samo ovo blasfemično oslobađanje, naravno, nije dovoljno. Bez njega, međutim, ono ne može ni da započne.

(Nedeljna Borba, 1-2. jun 1991.)

12. BIOLOGIJA VLASTI Ili teorija zavere?

1.

Naš celokupni takozvani društveni život guši se u jednoj vrsti lošeg spiritualizma. Redukovan i izokrenut, postao je kao Platonova pećina: igra senki, zlih duhova, demona, zavera.

Raspad starog poretka doneo je samo ubrzanje. Stara i već izandala "antisocijalistička zavera" samo je zamenjena novom "antisrpskom koalicijom" odnosno "protuhrvatskom ugrozom".

Izmenila se, i to minimalno, jedino leksika. Umesto termina

"klasa" sada je glavna i sveta reč "nacija". Sva ostala socijalna lingvistika, mitologija i politika, ostala je neizmenjena.

Jedan bivši komunistički general (F. Tuđman) i jedan bivši komunistički aparatčik (S. Milošević), samo su najvidljiviji spoljašnji dokaz tog kontinuiteta. Njegov najdublji osnov bila je i ostala biologija vlasti.

Ni jedan mit, pa ni mit zavere, nije puka neistina. Koalicija, savez, zavera, sastavni je deo istorije i politike od kada je sveta i veka. Teorija zavere, međutim, ovaj realni odnos izokreće: umesto da ovu (koaliciju, savez, zaveru) objasni pomoću istorije i politike, ona čini upravo obrnuto, istoriju i politiku pokušava da, bez ostatka, objasni pomoću zavere. Tako se dolazi do Platonove pećine, u ekstremnom vidu i do delirijuma kolektivne paranoje i agresije.

Teorija zavere nije puka neistina (laž, pogreška) i u još jednom smislu. Iako netačna i kriva, naime, ona -- i to upravo zahvaljujući toj svojoj netačnosti i iskrivljenosti -- igra i te kako važnu praktičnu ulogu: oslobađanje vlasti od realnih pritisaka iznutra (mitologija sloge), sistematskim prenošenjem ovih prema spolja (mitologija zavere), ono je što je u toj ulozi glavno.

Ništa novo pod kapom nebeskom, rekli bi stari. Neverovatno praktičan uspeh novih, nacionalističkih teorija zavere, zahteva, ipak, nešto detaljnije objašnjenje.

2.

U tom se objašnjenju, u svakom slučaju, mora poći od jedne biološke univerzalije: "Aparat vlasti", piše u Civilizaciji i kapitalizmu F. Braudel, "nešto je više od države. To je zbir političkih, socijalnih, ekonomskih i kulturnih hijerarhija (...) Taj aparat može biti čak i oboren, ili razoren, ali se on uvek iznova i nepogrešivo uspostavlja, rekonstituiše, kao da je to, na neki način, biološka nužnost društva." (Braudel 1982: 554-555)

Ako je poznati francuski istoričar dobro opisao žilavost vlasti (kao neku vrstu njene opšte, univerzalne supstance), onda je veliki nemački sociolog, M. Weber, još bolje opisao i neke njene posebne, istorijske manifestacije: "Sociologija koja pokušava da razume društveno delanje mora biti načisto s tim da je u najranijim stadijima ljudskog razvoja ona prva (mehani_ka i instiktivist_i_ka) komponenta bila apsolutno dominantna, a mora imati na umu da je uticaj ove komponente i u kasnijim stadijima postojan i izvanredno velik. Ovo naročito važi za tradicionalno delanje (...) i za mnoge vidove harizme. Ovaj tip legitimne vlasti, koji nosi u sebi mnoge klice društvenih 'zaraza', i time predstavlja nosioca mnogih težnji društvenog razvoja, stoji u bliskoj vezi s pojavama koje su shvatljive samo na biološki način ili koje neprimetno prelaze u kategoriju čisto bioloških pojava." (Weber 1987: 239)

Biologija vlasti F. Braudela i M. Webera ne objašnjava,

međutim, samo neverovatan uspeh novih, nacionalističkih teorija zavere: "samo su na biološki način shvatljive" i mnoge ako ne i sve druge značajne pojave našeg današnjeg takozvanog društvenog života.

Tako, samo se pomoću one brodelovske "biološke nužnosti društva" valjano može da shvati i ona systemska odnosno strukturalna supstitucija starog, komunističkog totalitarizma novim, šovinističkim totalitarizmom, zamena koja je bacila u očaj odnosno depresiju i mnoge, inače skeptične liberalne intelektualce.

"Samo na biološki način shvatljiv" je i dominantno pred-politički odnosno pred-moderni karakter gotovo svih važnijih procesa i događaja koje je ta zamena, supstitucija već porodila.

Etnos, krv, rod, etnička država, privreda, suverenitet, "hrvatski čovjek" (omiljena sintagma F. Tuđmana), "vekovna ognjišta" (najdraža fraza S. Miloševića), a ne "apstraktni građanin" odnosno polis, temelj je ovog pred-političkog sveta.

^ak su i izbori 1990., i pored odgovarajuće političke procedure, bili u najvećem delu pred-politički čin, neka vrsta unutrašnjeg (protiv građanske opozicije) i spoljašnjeg rata (protiv Srba odnosno protiv Hrvata), samo prikrivenog izbornom, liberalno-demokratskom retorikom. O stvarnom odnosu između vlasti i opozicije na ovim izborima, ne manje od teoretizacije M. Webera, govori, primera radi, i grafit: "Nek crkne zver", koji se na ulicama Beograda pojavio decembra 1990., između dva izborna kruga.

Samo je pomoću biologije vlasti moguće objasniti i čuvene devetomartovske demonstracije, i to kako nevidjenu borbu na život i smrt, te brutalnost režima u obračunu sa demonstrantima 9. marta (1991.), tako i još više, i neverovatnu žilavost, lukavost i istrajnost koju je taj režim ispoljio u obnavljanju izgubljene moći u narednih nekoliko meseci.

"Kategoriji čisto bioloških pojava" pripada i naša nesrećna a permanentna harizmarhija. Kod nje je svaka racionalno utemeljena analiza i kritika samo ograničeno sposobna. Velika trauma gladi i rata koju, posebno na periferiji, zakonito proizvodi svaka nova kontrakcija Kondratjeva, masovna je biološka i psihološka baza halucinantne i magijske odnosno harizmatske svesti.

Na ovoj masovnoj bazi izrasta i relativno novi pred-politički poredak: autoritarni balkanski prezidencijalizam. Na toj bazi počinje da se rađa i njegov dodatak odnosno produžetak: stari i novi fašizam.

3.

U jednom istraživanju iz 1970-ih, grupa svetsko-systemskih analitičara na čelu sa G. Arrighijem, sticajem unutrašnjih (sazrevanje radne snage odnosno radničke klase) i međunarodnih činilaca (stabilizacija međudržavnog odnosno evropskog sistema), objasnila je kako je pet zemalja Južne Evrope (Portugal, Španija, Italija, Grčka, Turska), nakon totalitarnog fašizma 1930-ih, 1970-

ih uspelo da pronade i postigne novu tačku konvergencije u demokratskom socijalizmu (Arrighi 1985). Geografska i istorijska bliskost navela nas je na optimističku pomisao da bi se slična evolucija (od autoritarnog komunizma prema demokratskom socijalizmu ili demokratskom kapitalizmu), mogla da dogodi i nama. Mnoge okolnosti, unutrašnje i međunarodne, ohrabruju ovu pomisao. Ona je preovlađujuća i kod većine naših liberalnih analitičara i intelektualaca.

Ipak, kulminacija biologije, oličena u starom i novom fašizmu, kao i u njegovim vidljivim i nevidljivim vezama sa raspadajućim aparatima vlasti, nije jedina koja opominje na opreznost. Na opreznost pri davanju prognoze opominje i dvostruka (dominacija versus emancipacija) priroda međunarodnog odnosno evropskog sistema, kao i velike teškoće na koje pri ponovnom uključivanju nužno nailaze svi oni (a među njima smo i mi) koji su predugo bili izvan tog sistema. Zbog toga nam se i čini da je naš slučaj, u odnosu na pet zemalja, ipak, teži, a evolucija neizvesnija.

(Nedeljna Borba, 22-23. jun 1991.)

13. GLUPA ISTORIJA

O tome da li je jugoslovenska devedesetprva bila zaista neizbežna

1.

Glupa istorija.

Ovaj opori sud D. Veselinova, pre par godina, na samom početku naše današnje velike nazadnjačke mobilizacije, mogao je i da nam se učini kao retoričko preterivanje. Danas smo, na žalost, u prilici da uvidimo i svu njegovu stvarnu težinu i adekvatnost.

Naše istorijsko unazađenje je već danas veliko i teško. Ono se ne ogleda samo u aktuelnim, a nenadoknadivim ljudskim i materijalnim gubicima, koje, kao crnu rupu, iz dana u dan, uvećava i širi neman raspadajućih aparata vlasti i rata. Još veće je ono koje se sastoji u razaranju i gubljenju same supstance odnosno sposobnosti za razvoj odnosno budućnost.

Pa ipak, ovo unazađenje moglo bi da bude i mnogo veće. I ono ima svoju silu teže. Nakon svih dosadašnjih neuspeha da se ono zaustavi ili, čak, preokrene, međutim, danas je teško odlučiti se na davanje bilo kakvih novih praktičnih predloga ili saveta.

Ambicija ovog teksta mnogo je manja, mada ne i beznačajna. Sa

eskalacijom rata i nasilja, naime, u Jugoslaviji, odnosno u svim njenim raspadajućim delovima, sve izvesnija postaje i neka nova, verovatno, nacionalistička diktatura. Na to upozoravaju i sva uporedna, posebno latinoamerička, i sva domaća, posebno skorija iskustva. Na to posebno upozorava i naša sve očitija nazadnjačka ideološka inkubacija: apoteoza rata i nasilja, hipostaza krvi, roda i etnosa, mitologija nacije-države, agresija kolektivizma, teror takozvanog novog početka (nova istorija).

U ovim okolnostima, a pre eventualnog i definitivnog nastupanja takozvane nove istorije odnosno diktature, možda je i najviše što se još može učiniti -- sačuvati od zaborava, a za potrebe neke nove paralelne istorije, izvesna važna iskustva i saznanja, a posebno ona takva za koja se već sada može osnovano da pretpostavi da, u novim uslovima, neće biti baš sasvim popularna. U red takvih sigurno spadaju i ona, danas tako brojna, sutra verovatno nemoguća, koja zorno svedoče o zločinima neodgovorne vlasti, kao i ona, ne manje brojna, koja govore o slabostima demokratskih ili takozvanih demokratskih aktera i snaga. U red takvih iskustava i saznanja spadaju, naravno, i ona već manje brojna, mada utoliko verdnija iskustva i saznanja koja svedoče o nesalomivosti ljudskog otpora.

Za razumevanje i prvih, i drugih, i trećih, pak, od najveće je važnosti -- kritičko razumevanje i rasvetljavanje ideologije progresa (progresivizma), centralne ideologije modernog doba.

2.

Da je jugoslovenska devedesetprva bila iracionalna, u to danas kod nas malo koga treba da se uverava. Ne znači, međutim, da će tako biti i sutra. Od budućih pobednika, dikatora i njihovih ideologa, može se očekivati enormna racionalizacija, ideologizacija. I upravo zbog toga danas se mora zabeležiti nepatvorena istina.

Jugoslovenska devedesetprva, međutim, nije bila samo iracionalna. U svoj svojoj iracionalnosti, naime, ona se mogla izbeći, nije, dakle, bila nužna, neizbežna. I upravo zato, i u tom smislu, ona je i bila glupa. Za neko buduće istraživanje, u tom smislu će kao kritičan i verovatno najinteresantniji biti period od sredine 1990. do sredine 1991., a kao (na žalost neuspešno) prevratan najverovatnije 9. mart ove druge.

Nesrećna istorija i teška ekonomija, pri tome su bile samo pasivna strana. Jedino aktivan faktor bio je i ostao demon vlasti: nesposobnost, egoizam, neodgovornost, glupost i zločin vlasti -- to je bila i ostala kratka istorija i istina današnjeg jugoslovenskog rata.

I upravo ovde dolazi ideologija progresa: prema I. Wallersteinu upravo je ideologija progresa ta koja zadovoljava osnovnu strukturnu potrebu svake vlasti -- da kao navodno opšti istorijski um, racio, progres, racionalizuje, sistematizuje, prikaže inače tipičnu iracionalnost, ograničenost i štetnost

nedemokratske vlasti (Wallerstein 1990).

Nedemokratska vlast je bila i ostala i u jezgru međunarodnog odnosno svetskog sistema. Zato je ideologija progresa i bila i ostala jedna od njegovih najraširenijih ideologija.

U različitim zonama savremenog svetskog sistema, međutim, ona je imala odnosno ima, pored onih zajedničkih, i neke sasvim specifične funkcije i dodatke.

Tako se već i na prvi pogled uviđa da ova ideologija centru i (polu)periferiji (različitim zonama savremenog svetskog sistema), sasvim različito odgovara. Ona, naime, relativno adekvatno opisuje evoluciju, razvoj, progres, privilegovano iskustvo centra, a sasvim neadekvatno stagnaciju, nerazvoj, nazadovanje, anti-dinamiku (polu)periferije. Zahvaljujući upravo ovoj neadekvatnosti, međutim, ideologija progresa i jeste u stanju da na (polu)periferiji, uz onu standardnu racionalizaciju, obavlja još i dodatnu dezorijentaciju odnosno frustraciju, ideološke funkcije od centralnog značaja za održavanje podređenog položaja te zone svetskog sistema.

Pri pažljivijem pogledu, međutim, jasno se uviđa i sva relativnost odnosno problematičnost progresa centra. Jasno se uviđa, naime, da je progres i u centru bio i ostao, pre svega, ako ne i isključivo -- puki kvantitativni, ekonomski, naučno-tehnički progres, uvećanje, rast, ne i stvarni, kvalitativni, moralni i ukupni ljudski napredak. I ne samo to. Svaki hrabriji kritički uvid jasno ukazuje i na svu stvarnu, a zatamnjenu pozadinu onog uvećanja i rasta -- na vekovnu dominaciju i eksploataciju (polu)periferije savremenog svetskog sistema od strane njegovog centra.

Zatamnjivanje ove pozadine bila je i ostala glavna funkcija ideologije progresa u svetskim razmerama. Povremene a zapravo zakonite provale ljudske iracionalnosti na (polu)periferiji svetskog sistema, zbog toga su bile i ostale, verovatno i najbolja prilika za kritičko rasvetljavanje njegove skrivene odnosno zatamnjene strane.

U tom smislu, ovaj tekst se može čitati i kao pledoaje za kritički studij ljudske iracionalnosti: pomerenih subjektivnosti, negativnih energija i demonskih sila, zamračenih podsvesti, potisnutih nagona, dubokih strahova, agresivnosti i destruktivnosti. Umesto potiskivanja i ovde je bolja spoznaja. Individualna psihologija i granične discipline su značajne ali nedovoljne. Iracionalnost mora postati predmetom sistematskog izučavanja celokupne društvene nauke, posebno antropologije, sociologije, ekonomije i politikologije. U protivnom, iracionalnost će ostati samo slepa sila, a nauka samo njena racionalizacija, ideologizacija.

Nakon Nemačke tridesetih, Jugoslavija devedesetih mogla bi da postane ne samo poprište, nego i podsticaj za dublji studij ljudske iracionalnosti.

Periodične provale iracionalnosti dolaze, po pravilu, nakon velikih i teških razočarenja. Ideologije nazadnjaštva nakon ideologija progresa, mrka brutalnost prvih nakon svetlucave hipokrizije drugih. Istorijski, socijalno, politički i psihološki, one su zbog toga, zapravo, bile i ostale veoma bliske, srodne.

Postoji, srećom, i nešto što izmiče negativnoj dijalektici progresivizma i nazadnjaštva. To je elementarni ljudski otpor.

Ovaj, međutim, zahteva i relativno novu i drugačiju konceptualizaciju: umesto spornog i problematičnog pojma progresa nespornu ljudsku konstantu, umesto varljive ideologije "nerazorivu ljudsku supstancu" (Feher/Heler/Markuš 1986: 393).

Devedesetprve, u Jugoslaviji, ovaj elementarni ljudski otpor, konstantu, supstancu, verovatno najubedljivije predstavljali su takozvani dezerteri odnosno "izdajnici građanskog rata". Ukoliko se, uprkos tome, ipak dogodi da i u nekoj novoj diktaturi odnosno istoriji, upravo oni budu označeni kao "zločinci", a stvarni zločinci kao "heroji", moći ćemo samo još jednom da kažemo -- glupa istorija.

(Nedeljna Borba, 7-8. decembar 1991.)

Glava IV
BALKANSKA POSTMODERNA (1992.)

14. CRVENO I CRNO

O pravoj prirodi, smeru postkomunističkih procesa, režima na teritoriji bivše Jugoslavije

1.

Tek što je prevratna 1989. omogućila da se bolje sagleda prava priroda minulog totalitarnog odnosno autoritarnog komunizma, a novonastali procesi i režimi već su postavili novu, još težu zagonetku, onu o pravoj prirodi postkomunizma.

O težini zagonetke svedoči i sam termin "postkomunizam". Određujući svoj predmet samo negativno, on je logički neispravan, mada istorijski adekvatan: post-komunistički procesi i režimi još uvek su toliko nedovršeni da zbog toga ni njihovi termini ne mogu biti bolji.

Ipak, i pored sve nedovršenosti, jedna je osobina ovih režima već sada sasvim nesporna, očigledna. To je -- povećana uloga etniciteta.

Svetsko-sistemska perspektiva, kojoj pripada i ovaj esej, povećanu ulogu etniciteta uopšte, pa i kada je o ovim režimima reč, ne objašnjava etnicitetom samim po sebi, nego relativno izmenjenim svetskim sistemom i vremenom, pre svega -- dvostrukim, cikličkim i sekularnim padanjem, koje je otpočelo pre otprilike dve decenije. To je teško padanje ono koje je počelo dovesti u pitanje moderni individualizam a jačati novi kolektivizam: "Pošto ljudi više ne veruju da je svemogući individuum zaista subjekt istorije, zaštitu traže od grupa" (Wallerstein 1991: 56).

Ovo traženje zaštite odozdo (od strane masa) praćeno je i pojačano ne manje dramatičnim traženjem legitimacije odozgo (od strane vlasti). Zajedno, ove dve sile proizvode onu postkomunističku eksploziju, imploziju koja se i danas širi.

Na teritoriji bivše Jugoslavije ta se eksplozija odnosno implozija već raspršila u mnoštvo fenomena koji zloslutno liče na stari fašizam/nacizam: ekstremni nacionalizam, čak rasizam, razornu propagandu, patološka vodstva/vođe, među-etničku mržnju, rat, ratne zločine, zločine protiv humanosti odnosno protiv civilnog stanovništva, etničko "čišćenje" spornih teritorija, i tome slično.

Pre rasprave o pravom značenju ovih i sličnih fenomena, treba, ipak, učiniti još barem dve kratke napomene.

Prvo, uprkos uzajamno antagonističkoj retorici, zaraćene strane odnosno režimi na tlu bivše Jugoslavije od iste su ili barem veoma slične vrste. Nakon odgovarajućeg iskustva domaćeg stanovništva, u to su se imali prilike uveriti i brojni

međunarodni posmatrači. Ovi su, kao što je poznato, politički odgovornim za brojne fašistoidne, etničkom mržnjom motivisane zločine pronašli jednako "socijalističku" vladu S. Miloševića kao i "demokratsku" vladu F. Tuđmana.

Drugo, gore navedeni i slični fenomeni nikako se ne mogu uzeti za slučajne i prolazne poremećaje, kako bi to po nekad želeli da predstave inteligentniji branioci režima. Ti su fenomeni upravo izronili iz najvećih socijalnih i političkih dubina, pa bi bilo više nego naivno očekivati njihovo brzo i lako povlačenje.

2.

Sličnost sa starim fašizmom navela je neke analitičare da ove režime kao takve (fašističke ili polufašističke), najave još dok su ovi bili u svojoj ranoj, ideološkoj fazi. Jedan od prvih ako ne i prvi bio je svakako R. Močnik: čitavu godinu i više pre izbijanja rata, on je za ove režime upotrebio veoma slikovit naziv -- "fašizam niskog napona", onim "niskog" specificirajući njihovu odnosno njegovu relativno manju snagu u odnosu na snagu starog, italijanskog i nemačkog fašizma. Sli_nu dijagnozu: periferni (jugoistočno-evropski, balkanski; slābi, zavisni, difuzni) fašizam/nacizam druge generacije, zastupao je ranije i autor ovog teksta. Nakon daljih, pažljivijih studija, međutim, ovaj je autor tu dijagnozu napustio kao neodgovarajuću.

Tačno je da ovi režimi koriste nacističku tehnologiju odnosno legitimaciju vlasti. To, međutim, nije dovoljno da bi oni bili i fašistički u strogo teorijskom smislu te reči. Mada zaista veoma nalik na fašističke, naime, ovi režimi nisu niti mogu biti odnosno postati fašistički u pravom, svetsko-sistemskom smislu reči, pre svega zbog svog (polu)perifernog, ekstremno zavisnog statusa u hijerarhizovanom svetskom sistemu odnosno ekonomiji.

Italijanski fašizam odnosno nemački nacizam jesu bili tzv. odocnioci svetskog sistema, ali su, i kao takvi, ipak, bili režimi centra, njihov sukob sa ostalim silama centra tipično centralni sukob, njihov izazov svetskom sistemu stvarni izazov. Miloševićev i Tuđmanov režim, i pored sve njihove agresivnosti, za tako nešto jednostavno nemaju dovoljno snage.

Ovi režimi su zavisni i u dinamičkom smislu te reči. Nedovršenost i, treba dodati, ambivalentnost (eksplozivna smeša demokratskih i totalitarnih težnji) izrazita je karakteristika njihove društvene baze. Šta će iz ove eksplozivne smeše konačno izaći na svetlo dana, velikim delom zavisi ne samo od njihove sopstvene nego i od dinamike centralnih režima odnosno sila.

Nedovršenost, ambivalentnost, zavisnost o kojoj je ovde reč najbolje je predvideo odnosno opisao G. Arrighi svojom samo na prvi pogled kontradiktornom sintagmom -- "ekstremni etnonacionalistički demokratski režimi"; učinio je to još pre dve godine, odmah nakon pada autoritarnog komunizma, dok se mnogima još činilo da će ubuduće biti moguća jedino demokratija: "sasvim je moguće da će tekuća kriza prosistemskih i antisistemskih

autoritarnih režima poluperiferije postati rodno tlo novih vrsta ekstremnih etnonacionalističkih demokratskih režima (...) Nemoćan bilo da zadovolji bilo da suzbije narodne zahteve za standardom i demokratijom, sve veći broj režima poluperiferije može doći u iskušenje da izlaz iz ovog političkog bespuća potraži u zadovoljavanju tih zahteva selektivno, na bazi rasne, etničke ili verske diskriminacije (...) ljudska mržnja i patnja mogle bi eskalirati iznad onoga što bi bilo u bilo čijoj moći kontrole." I dalje: "eskalacija rasnih, etničkih ili verskih netrpeljivosti na poluperiferiji mogla bi se nadovezati na slične trendove u centru i na periferiji. Bez protivteže, ova tendencija bi mogla svet gurnuti u stanje sistemskog haosa goreg nego što je bio i onaj prve polovine dvadesetog veka. S druge strane, nastojanja i borbe da se zaustavi odnosno protivstavi ovoj eskalaciji mogla bi na poluperiferiji stvoriti nove forme pučke demokratije" (Arrighi 1990: 32-35).

3.

Boje političkog spektra još uvek su zamucene, nejasne. Na tlu bivše Jugoslavije tamniji tonovi, međutim, kao da počinju da prevladaju.

Evolucija "od crvenog do zelenog" (od autoritarnog komunizma do demokratskog socijalizma odnosno kapitalizma), bila je svojevremeno program, nada (Feher/Heller 1987). Evolucija od crvenog do mrkog, pa čak i crnog, od autoritarnog komunizma do neke vrste kvazi-fašizma, na žalost, sve je manje samo teorijska šansa.

Da se ovom tekstu ne bi s pravom mogla da prigovori preterana metafora ili preterana (pitijska) neodređenost, uz sve naznačene nepredvidivosti, zavisnosti i ambivalentnosti, treba, ipak, na kraju, istaći i jednu sasvim predvidivu i neambivalentnu karakteristiku budućeg društvenog odnosno političkog stanja. Bilo da prevlada više demokratska bilo više nacistička varijanta režima, bilo neka njihova originalna kombinacija, naime, u svakom će slučaju vlast, režim i društvo još dugo biti slabi i krhki, ili, kako je to S. Cerović u Vremenu nedavno dobro opisao -- stabilizovani na niskom nivou. Nakon dugih, teških i iscrpljujućih borbi to će biti i više nego razumljivo.

Preostale otporne snage društva -- pokreti, stranke, grupe koje su se do sada uspešno oduprle sveopštoj nacifikaciji društva -- morale bi se zato pripremiti za nastavak daljih borbi upravo u takvim, a ne u nekim boljim, povoljnijim uslovima. Pad odnosno zauzdavanje agresivnih nacionalističkih režima S. Miloševića i F. Tuđmana biće, naravno, od velikog značaja. Svako očekivanje brzog i lakog oporavka, odmah nakon tog pada odnosno zauzdavanja, međutim, moglo bi -- upravo za one preostale otporne snage društva -- da bude fatalno.

(Nedeljna Borba, 18-19. jul 1992.)

15. BALKAN, SVET

O odnosu između takozvanih spoljašnjih/međunarodnih i takozvanih unutrašnjih/domaćih faktora i snaga

1.

"Mark Kramer, sa Russian Research Center-a Univerziteta Harvard (povodom najnovije jugoslovenske odnosno balkanske krize) rekao je: 'Mnogi pojedinci i organizacije želeli su da se uključe i reše stvari odmah. Našli su međutim da su svi njihovi najbolji naponi bili uzaludni. To je klasičan slučaj sukoba između etničkih grupa čija je jedina želja da unište jedna drugu. A takav sukob nije podložan spoljašnjem posredovanju.'" (The New York Times, 15. maj 1992., str. A12.)

Koliko je jugoslovenski slučaj tipičan za određenu vrstu sukoba, toliko je i citirano mišljenje M. Kramera tipično za vladajuće, liberalno odnosno konzervativno mišljenje.

Nakon sloma totalitarnog komunizma, to mišljenje je privremeno osnaženo. I pored toga, ono sve teže uspeva da prikrije da i ono ima slabosti i mana.

Dobro u opisu površine, posebno u slikanju lokalnih prilika, ono retko ide ispod odnosno iza osvetljene scene. Živopisno u prikazivanju "događajne istorije", ono retko ili čak nikako ne dopire do "istorije dugog trajanja" (F. Braudel). Najzad, iskreno u nameri da pomogne, kao i u frustraciji zbog toga što u tome ne uspeva, ono istovremeno racionalizuje, oslobađa od odgovornosti, prikazujući kompleksne, svetske, regionalne i lokalne procese kao isključivo lokalne iracionalnosti i poremećaje.

Uprkos dobrim opisima odnosno namerama, ono zbog toga najčešće i završava u jednoj vrsti latentnog rasizma i cinizma. Naznačene slabosti, posebno ova poslednja, simptom su i znak da je, nakon komunističke, došlo do iscrpljivanja i druge moderne, one liberalne utopije i paradigme.

Metodološki, ova iscrpljenost se najbolje ogleda u zadržavanju pojedinačnog društva (nacije-države) kao isključive odnosno glavne jedinice analize. U tome je i glavna metodološka razlika između vladajuće i alternativne, svetsko-sistemske perspektive.

Vladajuće, liberalno odnosno konzervativno mišljenja tzv. spoljašnje/međunarodne i tzv. unutrašnje/domaće faktore i snage prikazuje pre kao odvojene i samostalne. Svetsko-sistemska perspektiva ove, pogotovo danas, vidi samo kao dve strane jedne iste društvene zbilje.

2.

Za razliku od teoretičara i ideologa, pragmatici i operativci vladajućeg bloka, međutim, vrlo dobro znaju za duže (istorijske), te šire (međunarodne) uslovljenosti i proizvode. To najbolje potvrđuje i jedna sasvim skora izjava odnosno analiza neimenovanih vojno-obaveštajnih izvora, eksperata State Departmenta: "Jugoslovensko oružje, te njegovo poreklo, slučaj je za izučavanje o tome kako se vojno-odbrambene stukture hladno-ratovske ere transformišu u arsenale etničkog građanskog rata. (...) Pre nego su borbe izbile, jugoslovenska industrija naoružanja proizvodila je najveći deo naoružanja jugoslovenskih oružanih snaga. Takođe, zemlja je bila jedan od vrhunskih svetskih izvoznika oružja. 'Ne računajući sovjetsku Crvenu Armiju, jugoslovenske oružane snage su verovatno bile najbolje naoružane u Evropi,' procenio je jedan službenik State Departmenta. 'One su bile obučene, popunjene i naoružane da zaustave Crvenu Armiju. Cela zemlja bila je jedno veliko skladište oružja.'" (The New York Times, 5. jul 1992., str. 6.)

Od slike iz gornjeg citata teško da može biti bolje ilustracije relativnosti i prevaziđenosti svakog oštrijeg razlikovanja, odvajanja i udaljavanja tzv. unutrašnjih od tzv. spoljašnjih faktora i snaga: zaista, ko je u stanju da u toj slici jasno odvoji i pokaže gde prestaju prvi/prve, a počinju drugi/druge.

Relativnost odnosno prevaziđenost o kojoj je ovde reč ima više dimenzija i odnosi se jednako barem na: oružje, svest, aktere i konsekvence.

U gornjem citatu najviše je bilo reči o vojnom odnosno oružanom aspektu međunarodno-jugoslovenske, post-hladnoratovske nacionalističke implozije. Odgovarajuća priprema tzv. masovne narodne svesti u tome je, međutim, bila od centralnog značaja: eskalacija među-etničke mržnje, agresivnosti i straha u poslednjih par godina došla je, doduše, kao rezultat besprimerne političke

manipulacije lokalnih političkih oligarhija, ali je materijal, potencijal već bio tu, i to ne samo onaj iz dalje i traumatske, pred-komunističke istorije (tobože neizlečiva među-etnička, srpsko-hrvatska i druga mržnja o kojoj se toliko govori i piše), nego i onaj iz nedavne međunarodne hladno-ratovske prošlosti -- svest sveopšte bipolarizacije. Slično je i kada je reč o akterima jugoslovenske odnosno balkanske ratne drame: S. Milošević, F. Tuđman, V. Šešelj, D. Paraga, R. Karadžić, M. Boban i mnogi drugi bili su, doduše, i ostali najpoznatiji domaći junaci-demoni ove drame, ali su, i kao takvi, bili i ostali samo "vrh (njenog) ledenog brega", najvidljiviji deo jedne mnogo veće, kompleksne mešavine multinacionalnih, regionalnih i lokalnih hijerarhija i aparata. Konačno, i konsekvence: uprkos retorici etničkih, istorijskih i ljudskih prava, granice novih država na teritoriji bivše Jugoslavije danas se povlače isključivo silom, i to ne samo onom unutrašnjom (takozvanim etničkim čišćenjem spornih teritorija u kojem najvećim delom strada civilno stanovništvo), nego i onom manje vidljivom, spoljašnjom, koja kao da odbija da prihvati bar deo odgovornosti za ponašanje svojih dojučerašnjih klijenata.

Da ne bi bilo zabune, valja istaći da je u svom ovom preplitanju tzv. spoljašnjih/međunarodnih i tzv. unutrašnjih/domaćih faktora i snaga, od relativno manjeg značaja tzv. svesni element odnosno zavera, iako je svaka politika, posebno ona agresivna, po definiciji, pored ostalog, i to. Multinacionalni, nacionalni i lokalni aparati vlasti su po prirodi kompleksni sistemi, a za ove ne važe deterministički, nego probabilistički zakoni. To je tako posebno u vremenima nestabilnosti, ugroženosti, kriza: ponašanje ovih aparata tada je najbliže modelu spontane, gotovo biološke "adaptacije i samoorganizacije" (Prigogine/Stengers 1984: 165-166). U tom modelu, čak i neželjene konsekvence odnosno greške imaju svoje mesto i objašnjenje: evolucija (primera radi, S. Huseina ili S. Miloševića, F. Tuđmana i drugih na tlu bivše Jugoslavije) od saveznika i klijenta do nekontrolisanog aktera i neprijatelja, postaje sve češća. Ova učestalost znak je iscrpljenosti savremenog svetskog sistema odnosno posleratne SAD hegemonije. To je, međutim, tema koja zaslužuje posebnu pažnju i analizu.

3.

Ovde bi još valjalo makar naznačiti stvarnu odnosno praktičnu ideološku funkciju onog preteranog i pogrešnog razdvajanja tzv. spoljašnjih/međunarodnih od tzv. unutrašnjih/domaćih faktora i snaga, o kojem (razdvajanju) je u ovom tekstu bila reč.

Ono što pri tom najpre pada u oči, to je da je svest razdvajanja o kojoj je reč -- jednako raširena, vladajuća, mada po funkciji i obliku različita, i u centru i na periferiji svetskog sistema. U centru je njena funkcija, kao što smo videli -- oslobađajuća racionalizacija, na periferiji -- represivna homogenizacija. U centru ona uglavnom ima oblik objektivizma, na

periferiji uglavnom oblik subjektivizma.

Najpoznatiji vid ovog poslednjeg, subjektivizma periferije, je čuvena teorija zavere. Sve u ovoj "teoriji" -- od percepcije do interpretacije -- zaista je preterano i poremećeno. Njene pojedine tvrdnje sasvim su neverovatne. Pa ipak, bila bi velika greška ne uočiti da ona, i kao takva, ili upravo kao takva -- poremećena i neverovatna -- igra veoma važnu ulogu u održavanju i reprodukciji ne samo unutrašnjeg, nego i međunarodnog opresivnog poretka.

Tzv. spoljašnji/međunarodni faktor (sistem, društvo, zajednica) jednako je mnoštvo, različitost, društvo društava kao što je to i tzv. unutrašnji/domaći faktor: uz hijerarhije i aparate, aktere globalne i sveukupne dominacije, i njega čine i nose i brojni akteri, pokreti i projekti otpora i emancipacije.

Na povezanost aktera dominacije, povezivanjem moraju odgovoriti i akteri emancipacije: na današnjem stupnju internacionalizacije, u tom povezivanju je ključ svakog otpora. A to je upravo ono što ideološki onemogućava teorija zavere: represivno homogenizujući te lažno prikazujući onaj tzv. spoljašnji/međunarodni faktor kao samo jedan, neprijateljski faktor, ova "teorija" je, zapravo, samo loša beskonačnost periferne demagogije i dominacije. Zbog toga je njeno suštinsko svladavanje, jedan od prvih i najvažnijih uslova za unutrašnje i ukupno oslobađanje.

(Nedeljna Borba, 1-2. avgust 1992.; redakcijski naslov: Zemljotres u skladištu oružja.)

16. DRŽAVA-MASKA

O tome kako takozvana čisto etnička država na kraju nužno razara čak i etničku grupu na koju se poziva

1.

Pobednik piše istoriju. Ovoj trivijalnoj istini treba zahvaliti što je proces stvaranja moderne države -- u službenoj historiografiji, kao i u vladajućoj, normativističkoj pravnoj i političkoj nauci -- opisan nekritički, apologetski. U odnosu na ove, skorija, istorijska sociologija gotovo je blasfemična. Po C.

Tilly-ju, jednom od njenih najpoznatijih predstavnika, organizovani zločin/kriminal (mafija) nije samo zgodna metafora, nego i najverniji opis istorijskog iskustva stvaranja moderne države i ratovanja barem u poslednjih trista godina (Tilly 1985). Tekući raspad, te rat i stvaranje novih država na teritoriji bivše Jugoslavije, samo su najnoviji, mada i najočigledniji dokaz tačnosti ove Tilly-jeve istorijske generalizacije. U strašnom tzv. etničkom čišćenju spornih teritorija -- široko i sistematski primenjenom od strane svih zaraćenih strana, mada, sudeći barem prema izveštajima međunarodnih organizacija, najšire i najsystematskije od one (S. Miloševića i njegovih metastatičkih satelita) koja je pri velikom raspadu zaposela najviše oružja -- organizovani zločin kulminira. Ironično po nekada vladajuću koncepciju i doktrinu ONO i DSZ, i paralelno i nezavisno od etničkih podela, ovaj rat kao da se već pretvorio u rat između naoružanog i nenaoružanog naroda. Uz nekoliko desetina hiljada poginulih, on je prinudno raselio već i oko dva miliona unutrašnjih i oko pola miliona spoljašnjih izbeglica. Prema sudu jednog od iskusnijih međunarodnih posmatrača, taj rat je već postao i unikatan, to jest prvi nakon poslednjeg svetskog rata u kojem civilne žrtve nisu tek prateći efekt, posledica (kao u običnim, "normalnim" ratovima), nego glavni, primarni cilj oružane agresije i razaranja.

Crnogorski odnosno kučki prvak Marko Miljanov svojevremeno je kantovski jasno precizirao razliku između junaštva i čojstva: junaštvo je, govorio je Marko Miljanov, kada sebe braniš od zla u drugome, čojstvo kada drugoga braniš od zla u sebi.

Strah je, pak, najdublji razlog što je ovog drugog, čojstva, danas toliko malo. Relativizacija odnosno racionalizacija je samo naknadna i olakšavajuća nadgradnja. Široki spektar nacifikacije ovoj je relativizaciji/racionalizaciji dao najrazličitije forme. Najpoznatija je ona cinična, demagoška, real-politička, neposrednih aktera i organizatora zločina: ostaće upamćena njihova najava navodne spremnosti naroda da, tobože radi ponosa, jede čak i korenje (B. Kostić). Svoj udeo u opravdavanju ovog rata dali su, međutim, i mnogi iz tzv. demokratske opozicije: upravo onda kada se organizovanom zločinu trebalo nedvosmisleno suprotstaviti, čak i najumniji među njima znali su da se zapletu, na primer, u metafore o čamcu kojeg, navodno, ne treba ljuljati dok se ne pređe reka odnosno voda (Z. Đinđić). Šta onda reći o tzv. običnom čoveku odnosno građaninu. Njegova relativizacija odnosno racionalizacija do današnjeg dana je ostala najvulgarnija: i oni to nama čine -- bila je i ostala njegova poslednja, psihološka samoodbrana pred naletima organizovanog zločina.

2.

U osnovi svih prethodnih i sličnih relativizacija i racionalizacija bila je i ostala -- idolatrija države, neka vrsta balkanske varijante one čuvene B. Musolinija po kojoj je država

sve a čovek-pojedinač ništa.

Ukoliko je, međutim, slavljenje države ikada i imalo nekog smisla, ono ga danas sigurno nema. Sve relevantnije teorijske i empirijske analize jasno ukazuju na to da nacija-država više nije ni jedina ni najznačajnija politička instanca odnosno formacija: multinacionalne, internacionalne i transnacionalne političke formacije sa njom su danas postale barem ravnopravne. U svojoj ranijoj izolovanosti i isključivosti, država je svugde u svetu već odumrla. To što izgleda da se upravo kao takva, izolovana i isključiva, nacija-država na Balkanu ponovo rađa (uz to i nekontrolisano umnožava), samo je trenutni privid, halucinacija, varka. Na današnjem stepenu globalizacije (pogotovo na uvek slabom, zavisnom Balkanu), novonastajuća politička formacija više nije u stanju da bude čak ni klijent-država iz one poznate (C. Tilly-jeve) klasifikacije. Strogo teorijski govoreći, ona je danas pre jedan vid neočekivanog, negativnog odumiranja države, jedan oblik kvazi-države odnosno kvazi-feudalne političke organizacije, i, kao takva, deo, pripadak jedne moguće, mada ne i neizbežne, evropske i svetske neo-feudalne formacije. Zbog toga organizovani zločin S. Miloševića, F. Tuđmana i njihovih pomagača i ne može da završi drugačije nego kao -- država-masku, posmrtnu masku, formu bez sadržaja. Utoliko je i zločin odnosno rat koji se danas kod nas, zbog takve, kao-države vodi -- besmisleniji i teži.

Stav o prevaziđenosti izolovane nacije-države nema, međutim, samo teorijsku vrednost, kako bi to, možda, mogli da prigovore zastupnici države po svaku cenu. Upravo je previđanje ove prevaziđenosti odnosno promene, naime, proizvelo ili barem posredovalo katastrofalne praktične efekte. Bivajući i ostajući izvan realnog vremena i prostora, apsolutizujući ono (naciju-državu) što je već vreme relativizovalo, a zanemarujući ono (međunarodni odnosno svetski sistem) što je u međuvremenu postalo barem jednako važno, glavni akteri jugoslovenske ratne drame upali su u vrtlog kontra-efekata. Kao živi pesak: što su se više borili da ne propadnu, to su više propadali. Što su više išli za svojim ciljevima, to su se više ciljevi od njih udaljavali. I to jednako važi i za san S. Miloševića da svi pripadnici njegovog naroda žive u jednoj državi (broj ovih država iz dana u dan bivao je sve veći), kao i za onaj F. Tuđmana o konačno i potpuno nezavisnoj državi pripadnika njegovog naroda (barem jedna trećina te države danas je pod međunarodnim starateljstvom).

3.

Unutrašnje propadanje je, međutim, poslednji čin države-maske. Država odnosno vlast koja je htela da po svaku cenu bude etnički čista, na kraju, a možda već i na početku, razara i etničku grupu na koju se poziva. Taj proces počinje kao groteska (izjavama o lojalnosti novoj vlasti, te tajnim i javnim denuncijacijama onih koji, navodno, nisu dobri odnosno dovoljno dobri Srbi/Hrvati), a završava kao tragedija (politički i fizički

teror, građanski rat, koncentracioni kamp). Spoljašnja agresija (agresija okrenuta prema drugim etničkim grupama) okreće se nužno prema unutra (prema sopstvenoj etničkoj grupi). Ratni nacionalizam, ratna privreda, nacifikacija svesti, militarizacija društva -- postaju stabilna, strukturna svojstva. Država-masko postaje monstr-država.

Strah je koren ništavila. Gospodari smrti to dobro znaju. "Mi znamo kako je osvitati u (etnički) tuđoj državi", govorili su i mobilisali (R. Karadžić). Hipnotišući, parališući narod strahom, učinili su sve da se to ne desi. Za to vreme, i upravo zbog onoga "sve" (organizovani zločin, spoljašnja i unutrašnja agresija), njihovom narodu počelo je da se dešava nešto još mnogo teže: da, nakon ratnog košmara, počne da osviće, doduše, u (etnički) svojoj, ali -- totalitarnoj, monstr-državi.

Spoljašnje i unutrašnje propadanje zatvorene etničke države S. Miloševića i F. Tuđmana sa protekom vremena bivalo je sve očiglednije. Utoliko značajnije postaje jedno sasvim prosto pitanje: zbog čega je, naime, uprkos očiglednosti potpunog promašaja, do sada izostao opšti, masovni i delotvorni otpor.

Odgovor na ovo pitanje vraća nas na početak teksta. Treba, naime, ponoviti da organizovani zločin/kriminal (mafija) ni u našem slučaju nije samo metafora: upravo ovaj princip objašnjava na prvi pogled neobjašnjivo izostajanje opšteg i delotvornog otpora. Kao mafija: S. Miloševićeva i F. Tuđmanova monstr-država uspela je da za svega par godina u svoj veliki projekt odnosno organizovani zločin, na najrazličitije načine (prinudom ili indoktrinacijom, ucenom ili korupcijom, silom ili milom) -- uključi relativno široke sektore stanovništva. Balkanska mafija, Cosa Nostra, zavera ćutanja.

Krug se, ipak, sužava: ili će gospodari smrti veoma brzo morati da odu sa vlasti, ili će, nužno, početi da se otvara novi, još širi krug nekontrolisanog nasilja. Ukoliko se, ipak, dogodi ovo drugo, tada barem niko više nikada neće moći da kaže kako o tome ništa nije znao.

(Nedeljna Borba, 8-9. avgust 1992.; redakcijski naslov: Na kraju, a možda već i na početku.)

17. NIRNBERG, NIRNBERG

O razlozima zbog kojih se, uprkos svim teškoćama, mora insistirati na suđenju za počinjene ratne zločine

1.

Na suđenju za počinjene ratne zločine mora se insistirati zbog barem tri načelna razloga: 1) zbog etičkog načela pravde; 2) zbog pragmatičke potrebe prevencije; i 3) zbog zasnivanja nove, zločinom neopterećene zajednice.

Ovi su razlozi tesno prepleteni, povezani i podjednako važni. Treći od njih, ipak, ima posebnu važnost: suđenje za počinjene ratne zločine treba da bude samo početak, ali veoma značajan početak sveopšte denacifikacije. Bez ovog suđenja, akteri ratnog zločina nastaviće da se zaklanjaju iza nacije, a organizovani zločin nužno će početi da se pretvara u organizovanu laž. ^itavo društvo, pa i nove generacije, postaće žrtve neljudskog režima laži, mržnje i netolerancije.

Navedene razloge pojačavaju nepojmljive razmere zločina. Međunarodni eksperti su najnoviji rat na teritoriji bivše Jugoslavije već označili kao unikatan odnosno kao prvi posle II svetskog rata u kojem civilne žrtve nisu tek prateći efekt, posledica, nego glavni, primarni cilj agresije. Sve češće se govori ne samo o običnim ratnim zločinima, nego i o genocidu, posebno nad onima (Muslimanima) koji su se našli između dva nadmoćno naoružana i većinska nacionalizma odnosno nacizma.

O sudu za ratne zločine (preciznije: zločine protiv mira, ratne zločine, i zločine protiv čovečnosti) postoji već obimna istorijska, filozofska i pravna literatura. Prvi put, ovi su ustanovljeni i definisani Nirnberškim principima iz 1950. (Falk/Kim/Mendlovitz 1991). Burnih 1960-ih, za vreme vijetnamskog rata, ti principi su bili jedna od osnova antiratnog angažovanja neetabliranih američkih intelektualaca. Danas su ponovo aktualizovani na teritoriji bivše Jugoslavije: grupa najeminentnijih beogradskih eksperata, ove je, kao jedan od najznačajnijih elemenata, ugradila u svoj Predlog za izlazak iz međunarodnopravne i ukupne krize ne samo tzv. treće odnosno SR Jugoslavije nego i drugih delova bivše zajedničke države. Uprkos još uvek preovlađujućoj logici dominacije, real-politici, pa i cinizmu svetskog sistema, Nirnberški principi već su se afirmisali kao nesporni antifašistički minimum, standard međunarodne i uopšte svake normalne ljudske zajednice.

2.

Do suđenja za počinjene ratne zločine može, međutim, da dođe tek nakon odgovarajućeg šireg odnosno političkog rešenja krize. Do političkog rešenja krize, pak, ne može da se dođe dok su još uvek na vlasti oni (pre svih S. Milošević i F. Tuđman) koji su za krizu, rat i ratne zločine -- politički najodgovorniji.

Zbog ovih, kao i zbog strahovitih ratnih razaranja, naša je situacija danas umnogome slična sa onom u Nemačkoj za vreme i odmah nakon II svetskog rata: i u našem slučaju 1) pad agresivnih nacionalističkih režima, te 2) uspostavljanje neke vrste međunarodnog odnosno UN protektorata nad spornim i ratom zahvaćenim teritorijama, sve se više nameću kao dva bitna i nužna preduslova za trajno rešenje krize. Tek nakon ispunjenja ovih preduslova, naime, može da započne ozbiljno i dugotrajno lečenje obolelih društvenih tkiva.

U slučaju post-nacističke Nemačke, to lečenje je obuhvatalo takozvana četiri D: demilitarizaciju društva, dekartelizaciju odnosno demonopolizaciju ekonomije, denacifikaciju svesti i demokratizaciju države odnosno politike (Dimitrijević 1991). Ono bi ove komponente moralo da sadrži i u našem slučaju.

U našem slučaju, međutim, krajnje su problematični i neizvesni upravo oni preduslovi.

Pad odnosno zauzdavanje agresivnih nacionalističkih režima otežava unutrašnja nacifikacija. Ti režimi su na različite načine za sebe već vezali relativno široke sektore stanovništva. Onima koji su u taj savez ušli iz zablude, danas je psihološki i politički veoma teško da se sa tom zabludom odnosno sa njenim katastrofalnim posledicama suoče. Onima, pak, koji su u taj savez ušli iz računa odnosno koristoljublja, to, naravno, i ne pada na pamet. Antinacističke demokratske opozicione snage zbog toga su blokirane i frustrirane. Umesto frustracije, međutim, ove bi veoma skoro morale da izađu u javnost, pored ostalog, i sa veoma konkretnim i pragmatičkim projektom denacifikacije. Jasno diferencirana i stepenovana odgovornost različitih grupa i aktera -- od ideoloških inspiratora, preko političkih i vojnih naredbodavaca, sve do neposrednih izvršilaca ratnih zločina -- morala bi biti u središtu tog Projekta: tek ovako diferencirana i stepenovana odgovornost mogla bi pomoći onima koji su u savez sa agresivnim nacionalističkim režimima došli zbog zablude ili prinude -- da se sa sobom i ovim režimima ipak suoče. To suočavanje bilo bi, zapravo, početak denacifikacije. O ovom teškom etičkom i pragmatičkom pitanju postoje, uostalom, i sasvim skora, uglavnom latinoamerička iskustva (O'Donnell/Schmitter/Whitehead 1986).

Onaj drugi, spoljašnji preduslov, pak, verovatno je još problematičniji i neizvesniji: međunarodni protektorat prilično košta, a na teritoriji bivše Jugoslavije niti ima nuklearnog oružja niti nafte, jedine dve stvari zbog kojih su velike sile, posebno SAD, danas spremne da bez razmišljanja angažuju svoje spoljnopolitičke resurse i snage. Pored toga, ima li se u vidu još

uvek preovlađujuća logika dominacije, nije sasvim sigurno ni da bi taj angažman u našem slučaju, kao i inače uostalom, ostao u granicama protektorata, to jest pomoći i zaštite. A izvan tih granica, i ono suđenje izgubilo bi svaki smisao.

3.

Načelni razlozi nisu sporni. Uz krajnje problematične i neizvesne preduslove, međutim, postavlja se pitanje realističnosti, a u krajnjoj liniji i samog smisla daljeg insistiranja na suđenju za počinjene ratne zločine.

Uprkos svim teškoćama i krajnje neizvesnim izgledima, na suđenju za počinjene ratne zločine se, ipak, mora insistirati iz još barem tri dodatna razloga.

Prvi od ovih tiče se onih izgleda: koliko god, naime, ti izgledi bili slabi ili mali, dok god uopšte postoje, moralo bi se učiniti sve da se iskoriste i pretvore u stvarnost. Drugim rečima, težina zadatka ne bi smela da oslobodi od obaveze njegovog rešavanja.

Drugi se tiče individualne i grupne samozaštite: za pojedince i grupe koje su uspele da se do sada sačuvaju od razorne nacifikacije, naime, očuvanje svesti o velikom zločinu sasvim je pouzdan način da se od nje sačuvaju i dalje.

Konačno, treći i najvažniji dodatni razlog tiče se društvene samozaštite: ukoliko je, naime, teza I. Prigogina i I. Stengers o nelineranoj prirodi socijalnih sistema tačna (Prigogine/Stengers 1984), a treba se nadati da jeste, tada se očuvanje svesti o zločinima protiv čovečnosti, pojavljuje i kao oblik očuvanja odnosno konzerviranja (ako ne za ova, onda, kao semena, za neka buduća, bolja vremena) same humane supstance odnosno čovečnosti.

(Nedeljna Borba, 15-16. avgust 1992.; redakcijski naslov: Samo zločinac stari.)

18. DRŽAVA, OPIJUM ZA NAROD

O spoljašnjem širenju, unutrašnjem propadanju, krajnjem učinku

Miloševićeve/Tuđmanove političke religije

1.

Prvi deo ovog teksta donosi citate iz knjige Noama Chomskog Jezik i politika (Chomsky 1988). Knjiga je izbor intervjua, a pisac, N. Chomsky -- poznati lingvist i socijalni aktivist (liberterski socijalist, anarhist, anti-fašist), uz to američki Jevrej, kritičar jevrejskog odnosno američko-izraelskog, te arapskog odnosno palestinskog i svakog drugog agresivnog nacionalizma, uporni zastupnik ideje o zajedničkoj državi odnosno konfederaciji Arapa i Jevreja. Citati sami dovoljno govore, pa su zbog toga izostavljeni opširniji komentari.

Anarhistički credo -- apsurd ljudi organizovanih u države radi uzajamne destrukcije: Bliski Istok "je savršen primer korisnosti anarhizma (...) To što imate na Srednjem (Bliskom) Istoku (...) primer je potpunog apsurdna ljudi organizovanih u državne sisteme. Naime, šta Jevreji Izraela, kao ljudska bića, dobijaju time što se identifikuju kao vladajuća grupa u jevrejskoj državi? Jedini efekt takve odluke (identifikacije) razoran je po njih same. Uzmite (samo) uspon celokupne teokratske kontrole u Izraelu. To nema ama baš nikakve veze sa korenima Judaizma, to nikada nije postojalo. To je izraz establišmenta državnog sistema (...) to na kraju postaje jednako opresivno i razorno za one koji pobeđuju kao i za one koji gube (...) apsurd ljudi koji se organizuju u državne sisteme radi uzajamne destrukcije." (Chomsky 1988: 193, 195)

Zaćarani krug političkog nasilja (nasilje/opresija--rasizam--dezorijentacija--nasilje/opresija): "Ta zemlja (Izrael) je krajnje rasistička. (...) To što se tamo zbiva (...) istorijski je standardno za sisteme kolonijalne opresije. Opresori, tlačitelji moraju postati rasisti da bi se psihološki odbranili od poimanja onoga što čine. (...) Rasizam je posledica opresije. (...) Ali, posledica rasizma je neznanje. Budući da (Arap, prema rasistima) nisu pravi ljudi, ti i ne moraš obraćati pažnju na ono što oni čine ili misle. Tada ti ne znaš šta se tamo zbiva. A rezultat toga je da će tamo doći do pobune i da ti to nećeš razumeti. I zato ćeš morati da odgovoriš sa još više nasilja (...) Ovo je tipična pojava." (Chomsky 1988: 519-520)

Spoljnopolitička dimenzija odnosno zavisnost: "U.S. politika pretvara Izrael u jednu vrstu Sparte -- visoko militarizovanu i tehnički razvijenu državu." (Chomsky 1988: 427-428)

Propagandni teror. Upotreba nesreće: "Tu je takođe i strahovita kampanja u delovima medija kontrolisanim od strane takozvanih podržavalaca Izraela (...) optužbe za anti-semitizam i zaboravljanje Holokausta. (...) Pošto ja kao Jevrej ne mogu biti nazvan anti-Semitom, tu je jedan drugi naziv (...) 'sebe-mržeći Jevrej' (self-hating Jew)." (Chomsky 1988: 427-430, 641-642) A sam

N. Goldman, tada predsednik Svetske Cionističke Organizacije, upozoravao je kako je "svetogrđe koristiti Holokaust kao opravdanje za tlačenje drugih. (...) Ta vrsta manipulacije zaista je morbidna." (Chomsky 1988: 692)

2.

Sličnost između Bliskog Istoka i Balkana iz dana u dan je sve veća. Miloševićeva i Tuđmanova podela Bosne i Hercegovine predstavlja verovatno tek početak -- ne kraj -- novog i dugog endemskog konflikta na periferiji Evrope.

Sličnost između bliskoistočnog i balkanskog konflikta nedavno je dobila i retoričku potvrdu: "Land For Peace" (LFP) (Zemlju/teritoriju za mir) -- ovako su, upadljivo identično i učestalo, američki mediji, u avgustu i septembru (1992.), citirali J. Rabina i R. Karadžića.

Na prvi pogled, čini se kao da LFP ponuda predstavlja veliki korak napred. U odnosu na dosadašnju ekstremno ratničku retoriku odnosno politiku, ona verovatno i predstavlja izvestan napredak. Ipak, citati N. Chomskog mogu nam pomoći da bolje razumemo i svu njenu suštinsku ograničenost i manipulativnost.

Filozofski govoreći, LFP je fantastično postvarenje. Naravno da se ne može menjati stvar (zemlja, teritorija) za nešto (mir) što je specifično ljudska kategorija. LFP-postvarenje postvaruje, mistifikuje, skriva negativnu ljudsku supstancu -- vlast, režim, grupu na vlasti. Promena te supstance (vlasti, režima, grupe), a ne ustupanje ovolikog ili onolikog procenta teritorije -- stvarni je uslov za postizanje mira: "Nema mira dok je Mila (Djukanovića) i Momira (Bulatovića)", ovako je omladina Crne Gore, doduše na sporednim akterima, formulisala odnosno rimovala tu suštinsku spoznaju.

Nisu "zemlja" i "nacija" ono što je ovde stvarno u pitanju. "Zemlja" i "nacija" su ovde samo korisne maske za stvarne političke aktore i interese, pre svega za ratno-nacionalističku vlast i oligarhiju: rat je uslov opstanka, mir siguran kraj te oligarhije. Ono što je ovde manje poznato, i to pre svega zbog sveobuhvatne i teške propagande, to je -- stvarni razmer običnog stanovništva koje je, na ovaj ili onaj način, direktno ili indirektno, uključeno u sistem endemske mržnje i nacionalizma. Od tog razmera, pak, najneposrednije zavisi i sudbina odnosno dugovečnost samog sistema.

Spoljašnje širenje je osnovna opsesija tog sistema, unutrašnje propadanje direktna posledica te opsesije. Verovatno da od N. Chomskog niko nije bolje i ubedljivije opisao suštinsku i funkcionalnu povezanost između te dve dimenzije (začarani krug političkog nasilja; apsurd ljudi organizovanih u države radi uzajamne destrukcije). Ono, pak, što je N. Chomsky posebno dobro i uspešno pokazao, to je da ovo unutrašnje propadanje, u najtešnjoj vezi sa onom ekspanzijom, nije samo moralno, duhovno, kulturno (teokratska kontrola, rasizam, mržnja), nego, na kraju krajeva, i materijalno, ekonomsko, vojno

(rasizam, neznanje, dezorijentacija, slom).

Opsesija spoljašnjeg širenja najčešće je toliko jaka da čak ni žrtve sistema (nacifikovani delovi stanovništva), a ne samo njegovi privremeni korisnici (nacistički režim, vlast, grupa na vlasti), dugo, a nekada sve do fatalnog završetka, to jest nikada, i ne primete proces unutrašnjeg propadanja. Kao bolest ronjenja: usled gubitka orijentacije, misli se da se izranja, a, u stvari, ide se sve dublje i dublje, sve do konačne propasti odnosno smrti. Država, ne religija, ovde je opijum za narod.

Premijer SR Jugoslavije, M. Panić nedavno je izdržao prvi snažniji udar odnosno probu ratnog nacionalizma: 4. septembra 1992. izborio je poverenje Parlamenta. Ukoliko je to poverenje predstavljalo stvarni izraz iznutra i konačno sazrele svesti o povezanosti onog spoljašnjeg širenja i unutrašnjeg propadanja, o kojem je (spoljašnjem širenju i unutrašnjem propadanju) u ovom tekstu bila reč, tada i samo tada, taj dan odnosno čin moći će da se označi i kao početak jednog značajnog kolektivnog otrežnjenja.

3.

"Instikt slobode" (M. Bakunjin), moralna evolucija, racionalna argumentacija -- te osnovne ljudske supstance, prema N. Chomskom, temelj su svakog ljudskog odnosno liberterškog angažmana. Nakon tolikih dokaza instikta smrti/dominacije, iracionalnosti i moralne degradacije, međutim, danas je, na Balkanu, odnosno na prostorima bivše Jugoslavije, veoma teško, mada neophodno, sačuvati taj čomskijanski temelj, uslov, supstancu.

Na tlu bivše Jugoslavije, u toku 1991. i 1992., jasno su se ocrtale dve osnovne logike i koncepcije zaštite nacionalnih interesa i nacije: 1) Država/dominacija, etatizam, ekspanzionizam -- bio bi najkraći rezime prve; 2) Pregovori, kompromisi, međunarodne i unutrašnje garancije, napuštanje modela dominacije -- najkraći rezime druge.

Tragično je što je prva morala da doživi međunarodni, vojni i moralni slom, da bi druga uopšte mogla da dođe do šanse. Premijer M. Panić je tu šansu/poverenje dobio odnosno izborio upravo sa ovom drugom, alternativnom koncepcijom nacije.

Velike žrtve koje su pre toga uzalud pale, kao i još uvek velika nestabilnost, nesigurnost šanse, međutim, učinile su da čak ni najraniji zastupnici alternativne koncepcije nacije, posebno razne anti-ratne grupe i akcije, zbog toga ne mogu da osećaju ništa drugo osim gorke, veoma gorke satisfakcije.

(Nedeljna Borba, 19-20. septembar 1992.)

Glava V
NOVA MITOLOGIJA (1992. i 1993.)

19. A SAD PLURALIZAM?

O (ne)poništvosti ljudske supstance

1.

"A sad pluralizam", ili tako nekako, najavljujivala je i tvrdila naslovna stranica jednog od brojeva NIN-a, odmah nakon što je Srbija, 28. marta 1989., kako se tada govorilo, postala "jedinствена i cela". Od tada do danas, i danas, zadržala se ista vrsta naivne vere, ili, još gore, manipulacije, po kojoj, pre demokratije, navodno, mora najpre da se reši pitanje nacije, odnosno pitanje rata, države, teritorije. Kao da su to, tobože, dve sasvim različite stvari, ili dve sasvim različite etape jedne iste stvari. Kao da se već i u toku realizacije onih navodno privremenih i instrumentalnih ciljeva (rata, države, teritorije) -- onda kada se ovi (ciljevi) postave nekritički, agresivno, ekspanzionistički (upravo onako kako su te ciljeve kod nas od samog početka postavili glavni akteri drame, S. Milošević i F. Tuđman) -- ne formira i relativno trajna i stabilna nazadnjačka (agresivna, autoritarna) struktura (mreža, matrica, vlast). Kao da takva vlast, nakon što ispuni svoju svetu nacionalnu misiju, može, čak i da to iskreno hoće (a znamo da ona to najčešće neće), tek tako, bez problema, prekonoć da postane dobra i demokratska.

Nakon nepojmljivo teških razaranja, smrti, ništavila, danas kod nas, na žalost, i nije više najvažnije tehničko pitanje vlasti. Kod onih koji su uspeli da sačuvaju makar minimum ljudske svesti i savesti, sa razlogom počinje da se javlja i pitanje o mogućnosti (društvene) obnove same čovečnosti. Širenje iluzije tipa "A sad pluralizam", ukoliko i nije sasvim svesno, sračunato,

danas je svakako neozbiljno, ako ne i neukusno.

Ideja o "nerazorivosti ljudske supstance" (Feher/Heler/Markuš 1986: 393) mnogo je bolja polazna, uz to i polemička tačka za traženje odgovora. Zasnovana na kritičkoj teoriji (radikalnih potreba), ona je izraz iskustva i otpora, ne vere i manipulacije. Uz to, ova ideja direktno i jasno upućuje i na pitanje svih pitanja -- ono o specifičnosti, osobenosti ljudske supstance (vrste, bića, prirode).

2.

Razmatranja o ljudskoj prirodi brojna su i stara skoro koliko i ta priroda sama. Za ovu priliku, međutim, izdvojićemo i ukratko izložiti samo dva takva. Prvo je ono S. Freuda, drugo I. Prigoginea.

Nasuprot raznim jednostranostima takozvanih realista odnosno takozvanih idealista, osnivač i otac psihoanalize, ljudsku prirodu odnosno ljudsku vrstu definisao je kao jedinstvo, leguru, mešavinu dva osnovna, bazična instikta: instikta života, slobode, ljubavi, stvaranja, Erosa, i instikta smrti, dominacije, mržnje, razaranja, Tanatosa (Freud 1986). Ova definicija, po svoj prilici, bila je i ostala najuspešnija. Bez nje (odnosno bez njenog jedinstva i borbe suprotnosti), bilo bi, naime, apsolutno nemoguće objasniti, kako je to uopšte moguće da je jedna te ista (ljudska) vrsta, u toku celog svojeg postojanja, do današnjeg dana, i danas, istovremeno, bila i ostala uzrokom tako teških i čestih razaranja, ali i izvorom samo toj vrsti svojstvenih duhovnih odnosno moralnih tvorevina i vrednosti (solidarnosti, humanosti, čovečnosti).

I. Prigogine, osnivač nove, post-njutnovske fizike odnosno nauke (nauke o pravilima ponašanja termo-dinamičkih i drugih takozvanih ne-ekvilibrijumskih stanja i sistema), pre petnaestak godina dobitnik Nobelove nagrade za otkrića u oblasti eksperimentalne fizičke hemije, drugim putem, došao je do sličnih zaključaka. Za odgovor na pitanje o (ne)poništivosti odnosno o (ne)mogućnosti obnove ljudske supstance, njegovi zaključci i nalazi su, uz one S. Freuda, od najvećeg mogućeg značaja.

Od najvećeg značaja bili su i ostali, pre svega, njegovi nalazi o nelinearnosti kompleksnih (hemijskih, bioloških i socijalnih) procesa i sistema (Prigogine/Stengers 1984).

Ova nelinearnost, po I. Prigogineu, može biti negativna ("nepovratno trošenje", "evolucija", "strela vremena"), ali i pozitivna (u hemiji: fermentizacija, u istoriji: metafora semena, "neekvilibrijumska stanja" i "čuda"), i to je za nas ovde od posebnog značaja.

Negativna nelinearnost, mogućnost "ireverzibilnog, nepovratnog trošenja", morala bi da skrene pažnju na izuzetnost (unikatnost) i retkost ljudske supstance, i da sačuva od svakog naivnog ili, još gore, manipulativnog progresivizma (kakvog je primer i onaj iz naslova našeg teksta). Desetine hiljada mrtvih, milioni raseljenih, generacije oštećenih -- trajni su i

nenadoknadivi gubici tekućeg balkanskog rata. Nema te moralne osude, niti sudske presude, koliko god i ona inače bila potrebna odnosno neophodna, koja bi ove gubitke mogla da nadoknadi odnosno vrati.

Pozitivna nelinearnost ljudske supstance, mogućnost nelinearnog uvećanja i razvoja ove supstance u vremenima "neekvilibriranih stanja", pak, treba da skrene pažnju na značaj moralnog izbora i čina, i da sačuva od fatalizma, druge vrste naivnog ili, još gore, manipulativnog progresivizma. Istovremeno, ona bi trebalo da sačuva i od očaja odnosno besmisla, onda kada se, zbog teških prilika, učini da instinkt smrti, razaranja počinje definitivno da nadvladava.

Ima li se na umu prigožijansko otkriće pozitivne nelinearnosti ljudske supstance, teško da se može preceniti značaj kojeg -- za moguću (mada ne i nužnu) obnovu čovečnosti na ovim prostorima -- mogu da imaju brojne iako još uvek ne i razvijene liberaterske, posebno anti-ratne inicijative (metafora semena i fermentizacije). I na kraju, u obliku zaključka: odgovor na pitanje o (ne)poništvosti odnosno o (ne)obnovivosti ljudske supstance (čovečnosti), nije mogao biti jednostavan (jednostavno "da" ili jednostavno "ne"), nego je i on morao biti -- baš kao i sama ljudska supstanca -- kompleksan i protivrečan. Pri svakom budućem socijalnom projektu, ta je kompleksnost i protivrečnost, istovremeno, i osnovna, polazna spoznaja odnosno pretpostavka od koje se mora poći.

3.

Neizvesnost, neodređenost, praznina takozvanog postkomunizma bila je počela skoro već i da iritira, smeta. Ukoliko ne i nešto drugo, rat je barem doneo osećaj veće izvesnosti, određenosti.

Konačno, mada traumatično, počeo je i pozitivni razvoj postkomunizma. Postkomunizam više nije samo nešto za što se naslućuje da dolazi posle (post) nečega drugoga (komunizma). Postkomunistički režimi, strukture, aparati, akteri, već su se odvojili od komunističke prošlosti.

Nakon dugih, razvučenih, maglovitih decenija, istorija kao da je odjednom nekontrolisano provalila. Veoma brzo, mnogo brže nego što se uopšte pretpostavljalo, u svega godinu dve, počele su da se jasno ukazuju osnovne crte, konture.

Na Balkanu, periferiji Evrope -- to je danas već sasvim izvesno -- predstoji barem još jedan teški Kondratjev. Ispod zaglušujuće retorike apsolutnog diskontinuiteta odnosno promene, već danas se može jasno uočiti mnogo složenija kombinacija stvarnih diskontinuiteta i kontinuiteta.

Na periferiji, pa i na Balkanu, na žalost, mnogo je više ovih drugih, kontinuiteta, ponavljanja, nego onih prvih, diskontinuiteta, promena. Masovna očekivanja bila su, međutim, i

ostala mnogo veća. Upravo je razaranje ovog viška (očekivanja) bio i ostao jedan od sistemskih efekata rata: sistem kao da nije mogao da izdrži preveliku odnosno predugu razliku, diskrepancu između realnosti i očekivanja.

Za generaciju kojoj pripada i autor ovog teksta (u širem smislu generaciju 1968.), rat je svakako predstavljao odnosno predstavlja težak poraz, gorčinu, završetak. U isto vreme, međutim, on je za tu generaciju predstavljao odnosno predstavlja i prvi pravi početak -- iskustvo i izazov pozitivne, ne samo negativne nelinearnosti socijalnih procesa i sistema. Ili je i to, možda, samo još jedno pristrasno čitanje, priželjkivanje prigožijanskog čuda?

(Nedeljna Borba, 31. oktobar -- 1. novembar 1992.; redakcijski naslov: Eros u kandžama Tanatosa.)

20. HIPOKRIZIJA, RAZARANJE SVESTI

O pravoj prirodi, poreklu i funkciji političkog licemerja

1.

"Nema zlodela (...) koje od strane svojih počinilaca nije pravdano kao visoko moralno. To važi (čak i) za nacistički genocid." (Chomsky 1988: 654) "Oslobađanje" razaranjem (naselja) i ubijanjem (civila) na tlu bivše Jugoslavije, a od strane sve brojnijih S. Miloševićevih i F. Tuđmanovih vojski i paravojski, samo je najnoviji primer i potvrda ovog pravila.

Standardni termin za pravilo odnosno pojavu da se zlodela od strane svojih počinilaca prikazuju kao visoko moralna, jeste

licemerje odnosno hipokrizija: prema Rečniku, hipokrit odnosno licemer je onaj koji sebe "pogrešno prikazuje kao izvanrednog ili dobrog" (Hornby 1986).

Budući da su i zlo i dobro, i moral i nemoral, specifično i isključivo ljudska svojstva, može se slobodno reći da je i licemerje odnosno hipokrizija samo još jedna čovekova differentia specifica, ono, naime, po čemu se ovaj razlikuje od ostalih životinjskih vrsta.

Politika je, pak, posebno kada produži takozvanim drugim (ratnim) sredstvima, uz seks, verovatno najprivilegovanija sfera ispoljavanja licemerja. To je i sasvim normalno: u ovoj sferi, dinamika bazičnih instikata je najjača.

Pa ipak, raširenost političkog licemerja (u vremenu i prostoru) je zapanjujuća.

Provala agresivnog postkomunističkog nacionalizma i njegovog brutalnog licemerja ("oslobađanje" razaranjem i slično), skoro da je potisnula svako sećanje na hipokriziju autoritarnog komunizma. A hipokrizija autoritarnog komunizma bila je najraširenija upravo u poslednjoj fazi odnosno deceniji komunizma. Danas ova može da izgleda neuverljivo i daleko, ali je, to ne treba smetnuti s uma, sve do pre godinu-dve, upravo ona bila vladajuća. Objašnjenje tadašnjih propagandista takozvanog socijalističkog samoupravnog društva da, primera radi, radnička klasa nije imala pravo na štrajk (jedno od osnovnih radničkih prava), ne zbog toga što je ta klasa bila totalno razvlašćena, nego zbog toga što je ona sama tobože "vladala dohotkom i celinom društvene reprodukcije" (pa zato navodno i nije imala razloga da štrajkuje), danas može da bude čak i smešno, ali je u svoje vreme, zapravo sve do skoro, šireno i primano sa prilično vere.

One, pak, koji su, zbog neznanja ili zbog interesa, imali izvesnih iluzija o tobožnjoj savršenosti odnosno superiornosti kapitalizma i demokratije u SAD, mogla je ove godine veoma neprijatno da iznenadi količina političkog licemerja ispoljenog u kampanji za izbor Predsednika. U tome je prednjačila takozvana GOP, "velika, stara", Republikanska partija. Ostaće upamćena objašnjenja njenih kandidata, G. Busha i D. Quaylea: o tome kako se u Zalivu intervenisalo odnosno interveniše ne zbog nafte nego zbog principa i ljudskih prava (Kuvajćana, Šiita i Kurda); ili o tome kako je sve veće gušenje privatnosti američkih građana od strane američke države (zabrana abortusa, ponovno uvođenje crkvenih obreda odnosno molitvi u škole), ne nazadnjačka i agresivna etatistička tendencija, nego "zaštita života"; ili, konačno, i o tome kako Predsednik redovno stavlja veto na Zakon o porodičnom odsustvu ne radi zaštite interesa najbogatijih Amerikanaca i korporacija (a nasuprot interesu najvećeg dela stanovništva), nego radi zaštite "porodičnih vrednosti" i privatnosti od vladinog uplitanja.

Ovolikoj raširenosti političkog licemerja u vremenu i prostoru mora se naći i odgovarajuće objašnjenje. Po našem mišljenju jedno takvo, zapravo najuverljivije objašnjenje političkog licemerja dao je američki lingvist, N. Chomsky.

Polazeći od određenih osnovnih spoznaja psihoanalize S. Freuda, N. Chomsky je, u *Language and Politics* i u drugim radovima, hipokriziju definisao kao -- poseban oblik potiskivanja odnosno razaranja svesti, spoznaje, istine.

S. Freud je pokazao da je "princip prijatnosti" osnovni princip čovekovog psihičkog života. Pod dejstvom ovog principa, čovek redovno, iz svoje svesti, potiskuje, razara, briše neprijatne spoznaje i informacije.

Kada se ove, posebno one o počinjenom zločinu, samo potisnu, razore, izbrišu, tada je to jednostavniji, pasivni oblik psihološke (samo)odbrane (takozvano selektivno pamćenje, nesećanje, zaboravljanje). Ovaj oblik, međutim, veoma retko ide sam. Njega gotovo uvek nastavlja i funkcionalno dopunjuje jedan drugi, složeniji, aktivniji odnosno aktivni vid psihološke (samo)odbrane. Ovaj drugi se ne zadovoljava pukim brisanjem: na mesto izbrisane neprijatne svesti, istine, informacije, on zakonito ispisuje nove, pogrešne, ali zato umirujuće, prijatne sadržaje odnosno neistine. Ovaj drugi, aktivni oblik psihološke (samo)odbrane odnosno razaranja svesti nije, zapravo, ništa drugo do hipokrizija odnosno licemerje.

Obično se smatra da kod hipokrizije odnosno licemerja postoji čak i visok stepen samosvesti, ali to nije tačno: "Veoma je retka osoba (...) koja može da izdrži (...) 'kognitivni nesklad' -- da govori jedno a veruje drugo." (Chomsky 1988: 653) Kada bi kod hipokrizije uopšte postojala samosvest, onda ona (hipokrizija) ne bi bila u stanju da vrši ni svoju osnovnu funkciju -- psihološku (samo)odbranu. Uostalom, da kod licemerja licemer najčešće nije svestan svoga licemerja potvrđuje i pažljivo čitanje Rečnika: pogrešno (iz naše definicije licemerja) se u istom rečniku određuje ne samo kao ono što 1) (subjektivno) "laže, vara" (što je slučaj kod običnog, profanog laganja), nego i kao ono što je 2) (objektivno) pogrešno odnosno "neistinito, krivo, netačno" (što je slučaj kod hipokrizije). Jedna stvar je ovde, ipak, tačna: kod hipokrizije je napetost između prave i krive svesti verovatno najveća. U tom smislu hipokrizija bi se možda mogla označiti i kao granična forma (krive svesti odnosno ideologije).

3.

Da bi se ovo o graničnoj prirodi (hipokrizije) shvatilo kako treba, valja, međutim, odgovoriti barem na još jedno pitanje. Ako kod hipokrizije, naime, nema samosvesti, ako licemer, dakle, nije svestan svoga licemerja, ko je onda hipokrizije uopšte svestan? - Za razumevanje pune, socijalno-političke funkcije hipokrizije, odgovor na ovo pitanje je od izuzetnog značaja. Tim odgovorom započinje, zapravo, kritička analiza i demistifikacija odnosa

vlasti.

Odnos vlasti, u krajnjoj liniji, konstituišu dve strane: vlast (oni koji vladaju) i vladani (oni nad kojima se vlada). Ukoliko kod prvih zaista nema svesti o sopstvenom licemerju, tada se svest o hipokriziji može naći samo kod ovih drugih: kod njih je ta svest, zapravo, jedan od najznačajnijih elemenata alternativne svesti, kulture otpora, neprihvatanja, odbijanja.

Krajnje tačke kontinuuma ovog otpora i ove svesti mogu se, kao u logici odnosno matematici, označiti sa 0 i 1. Tada se mogu formulirati dva zaključka. Prvi, po kojem u krajnjim tačkama, u 0 i u 1, svesti o hipokriziji zapravo nema. Tačka 0 označava retka vremena opšteg revolucionarnog zanosa, kada između vođstva i vođenih, u životu i u svesti, nema većih udaljavanja i razlika. Tačka 1, pak, označava vreme totalne iscrpljenosti i sloma, kada svest o hipokriziji vlasti postaje opšta, kada, na kraju, i ona (vlast) sama postaje svesna svoga licemerja, te kada, upravo zbog toga, takva svest i izgubi karakter hipokrizije, funkcionišuće krive svesti, i postaje mrtva svest, prohujala ideologija. I drugi (zaključak), koji upućuje na poslednju trećinu ili četvrtinu kontinuuma (između $2/3$ odnosno $3/4$ i 1), odsečak kontinuuma u kojem je politička hipokrizija -- najčešća. To je ona "poslednja faza" komunizma s početka ovog teksta. Treba se nadati da će to brzo biti i poslednja faza agresivnog postkomunističkog nacionalizma.

Gornji opis formalizuje cikličke ritmove, uspone i padove političke hipokrizije. Ovi ritmovi, usponi i padovi jasno se mogu uočiti čak i u toku života jedne jedine političke generacije. Kada je, pak, o eventualnom sekularnom trendu, odnosno o eventualnom iscrpljivanju hipokrizije kao takve, reč, tada je, barem za autora ovog teksta, ipak, kudikamo uverljiviji skepticizam S. Freuda, nego optimizam (nada u "moralnu evoluciju" čoveka) N. Chomskog. To je, međutim, već tema za neku drugu, posebnu priliku.

(Nedeljna Borba, 5-6. decembar 1992.; redakcijski naslov: Licemerje smetnuto s uma.)

21. IPAK FAŠIZAM

Još jednom o pravoj prirodi S. Miloševićevog odnosno F. Tuđmanovog političkog poretka

1.

Ne računajući one druge (emotivne, ideološke i slične), barem je dva ozbiljna, teorijska argumenta pomoću kojih se može poricati (ali, videćemo, ne i poreknuti) fašistički karakter S. Miloševićevog odnosno F. Tuđmanovog političkog poretka.

Prvi je konjunkturan i ističe još uvek ne-svršen karakter tih poredaka. Drugi je strukturalan i ističe bitno različitu svetsko-sistemsku poziciju ovih režima u prostoru (polu-periferija) i vremenu (poslednja četvrtina dvadesetog veka) u odnosu na klasični fašizam odnosno nacizam Italije i Nemačke (centar svetskog sistema, druga četvrtina ovog veka). Ovom drugom mogao bi se dodati i formalno-institucionalni argument, koji, u slučaju naših postkomunističkih režima, ističe odsustvo niza formalnih odnosno institucionalnih karakteristika klasičnog nemačko-italijanskog fašizma, pre svega odsustvo klasične, totalitarno organizovane fašističke odnosno nacističke partije.

Prvi od ova dva argumenta najčešće se vezuje za ishod predstojećih izbora u Srbiji i Crnoj Gori. (Rezultati onih u Hrvatskoj već su poznati.) Pobjeda anti-režimskih odnosno anti-nacističkih partija i snaga značila bi, prema zastupnicima ovog mišljenja, i definitivni kraj S. Miloševićevog (a zatim, nužno, i F. Tuđmanovog) naci-režima.

Sa ovim argumentom, međutim, ne treba preterivati. Prvo, pobjeda anti-miloševićevske koalicije nije baš sasvim izvesna. (Zar treba podsećati da je i A. Hitler na vlast u Nemačkoj 1933. došao ne državnim udarom, nego parlamentarnim putem.) A drugo, i eventualna pobjeda anti-miloševićevske koalicije na ovim izborima, koliko god inače značajna, mogla bi značiti samo početak duge i teške denacifikacije. Nacizam je među Srbima i Hrvatima već toliko uzeo maha da se samo sa jednim izborima on jednostavno ne može da savlada. Režimi, grupe, aparati vlasti (i oni S. Miloševićevi i oni F. Tuđmanovi) koji su u i nad Bosnom i Hercegovinom ove godine počinili takav zločin, prema rezultatima izbora, pogotovo ukoliko ovi za njih ne budu sasvim povoljni, verovatno neće gajiti neko posebno strahopoštovanje.

Drugi argument je mnogo ozbiljniji. Pre svega nekoliko meseci, u ovoj istoj kolumni, zastupao ga je i autor ovog teksta. Zato se ono što sledi može čitati i kao jedna vrsta (njegove) samokritike odnosno revizije.

2.

Dilema o kojoj je reč (da li su režimi S. Miloševića i F. Tuđmana zaista fašistički) možda bi se mogla rešiti i pomoću jedne konvencije.

Ukoliko bi se, naime, putem te konvencije, fašizam odnosno nacizam definisao najuže, kao skup bitnih karakteristika italijanskog odnosno nemačkog političkog poretka druge četvrtine ovog veka, tada bi, naravno, za S. Miloševićev odnosno F. Tuđmanov i slične današnje postkomunističke nacionalističke režime, morali potražiti neko drugo ime.

Da li će se postupiti tako ili drugačije, da li će se prihvatiti ova ili neka druga konvencija, ovo (uže) ili neko drugo (šire) shvatanje fašizma, to, međutim, nije i ne može biti sasvim proizvoljno. Valjana je, naime, tek ona konvencija koja na pojavu odnosno problem baca, da se poslužimo uobičajenom metaforom, najviše svetla, koja tu pojavu odnosno problem (u našem slučaju fašizam odnosno nacizam) objašnjava kao celinu u prostoru i vremenu.

U užem odnosno najužem shvatanju fašizma (onome koje fašizam vidi isključivo u nacističkoj Nemačkoj odnosno fašističkoj Italiji prve polovine ovog veka) ne vidi se upravo ta celina. Takvo shvatanje zbog toga fašizam više iskrivljuje i mistifikuje, nego što ga otkriva i rasvetljava.

Bolje od mnogih istoričara i politikologa, na celinu fašizma u prostoru i vremenu ukazao je jedan lingvist (N. Chomsky): "Novi (fašisti_ki) obrazac najpre je razrađen kao reakcija na razvoj događaja u Italiji, na rubu zapadnog industrijskog poretka, posle I svetskog rata. Tada etablirani obrazac redovno je, do današnjeg dana, i uvek iznova, primenjivan na drugim mestima." (Chomsky 1991: 38)

Kada je o celini fašizma odnosno nacizma u prostoru reč, tada je ovaj obrazac od početka značio, pa i danas znači, pre svega -- bitnu, mada (uzajamno antagonističkom retorikom) prikrivenu dinamičku vezu između demokratskog centra, na jednoj, i fašističke (polu)periferije (svetskog sistema), na drugoj strani.

Dinamika veze o kojoj je reč zakonito je prolazila odnosno prolazi kroz barem tri etape: 1) etapu indirektno podrške ili čak i direktne instalacije fašističkih aparata periferije od strane reakcionarnih snaga centra; 2) etapu eskalirajuće tenzije između (demokratskog) centra i bivšeg (fašističkog) klijenta (po pravilu onda kada ovaj drugi počne da otkazuje raniju poslušnost); i najzad 3) etapu letalne konfrontacije u kojoj su, kao i u prethodne dve, glavne žrtve upravo antifašističke snage.

Kome bi se, zbog one retorike, ova dinamička veza učinila neverovatnom, najbolje bi bilo da pogleda dokazni postupak N. Chomskog: Italija i Nemačka u prvoj, te mnoštvo latinoameričkih fašističkih diktatura u drugoj polovini ovog veka, umnogome su bile i ostale produkt reakcionarnih aparata (inače demokratskog) centra. Kome, pak, ni to ne bi bilo dovoljno, možda bi mogli

pomoći štampa i drugi mediji samog centra. U jeku ovogodišnje predizborne (anti-Republikanske) kampanje, i američka javnost je konačno imala prilike da sazna mnoštvo "neverovatnih" detalja, pored ostalih i: da su se potvrdile kao istinite tvrdnje mnogih o masovnim zločinima salvadorskih, od strane Reganovih vojnih eksperata obučavanih eskadrona smrti; da je M. Norriega, bivši predsednik Paname a sadašnji savezni zatvorenik SAD, pre nego što je postao "neprijatelj i diktator", bio i na platnom spisku CIA-e; kao i da je, pre nego će postati "najveći diktator posle Hitlera", S. Husein bio i glavni saveznik odnosno klijent SAD u Zalivu, te da je čak samo nedelju dana pre invazije na Kuvajt, taj isti "najveći diktator posle Hitlera", direktno od ambasadora odnosno ambasadorke SAD u Iraku, dobio zeleno svetlo za taj čin.

U svetlu ovog obrasca, ne bi smelo da nas iznenadi ni ako bi za nekoliko godina, u štampi ili arhivima, čitali o sličnim vezama i diskrecijama između administracije G. Busha (posebno L. Eagleburgera), na jednoj, i balkanskih fašističkih diktatora, S. Miloševića i F. Tuđmana, na drugoj strani.

3.

Mada politički manje provokativna, celina fašizma u vremenu (od celine fašizma u prostoru) nije manje teorijski značajna. Naprotiv.

U svom najnovijem pregledu odnosno predviđanju, I. Wallerstein, jedan od najpoznatijih dijagnostičara i prognostičara savremenog svetskog sistema, posebno ističe trostruko padanje (B-fazu četvrtog Kondratjeva, opadanje SAD hegemonije, i čitav niz opadajućih sekularnih trendova) tog sistema, počev od 1967. odnosno 1973., te tri moguća scenarija za izlazak iz te dinamike (neofeudalnu fragmentaciju, neofašističku centralizaciju, i izgradnju sistema koji bi, za razliku od prethodna dva, bio egalitarniji i demokratskiji od savremenog, to jest od svetskog kapitalističkog sistema) do 2050. godine (Wallerstein 1992).

U sklopu ove dinamike, nemačko-italijanski fašizam prve, te latinoamerički i uopšte (polu)periferni, dakle i balkanski, S. Milošević i F. Tuđmanov neofašizam druge polovine dvadesetog veka, pokazuju se samo kao lokalizovan i ekstremizovan početak odnosno deo jedne veće i šire retro-alternative savremenog svetskog sistema.

"Minervina sova počinje svoj let tek u suton" (G. V. F. Hegel). Obzirom da je suton savremenog svetskog sistema tek počeo, te da prema predviđanjima može trajati sve do 2050., dakle još čitav jedan ljudski vek, još uvek je rano za puniju spoznaju i sigurnije imenovanje ove, kao i druge dve alternative. Ono, pak, na čemu se već sada može i mora insistirati, i to bez obzira na ime koje će se na kraju, možda, pokazati kao adekvatnije (umesto Fašizma: Tanatokratija ili Antimoderna), to je -- celina te pojave u prostoru i vremenu, celina unutar koje tek i svaki manji deo dobija pravi smisao.

Kako će na Balkanu izgledati suton Moderne u narednih pola veka, to dobrim delom zavisi i od ishoda predstojećih izbora. A ishod ovih izbora u velikoj meri zavisi od toga koliko je raširena svest o pravoj (fašističkoj) prirodi S. Miloševićevog odnosno F. Tuđmanovog političkog poretka. Širenje takve svesti bilo je i glavna svrha ovog teksta.

(Nedeljna Borba, 16-17. januar 1993.; redakcijski naslov: Desnica kreće iz centra.)

22. W. R., MISTERIJE FAŠIZMA

Zbog čega se, ipak, ne treba zgražavati nad zločinima S. Miloševićevog odnosno F. Tuđmanovog režima

1.

U skladu sa uobičajenim razlikovanjem, moguće je lučiti i tri aspekta odnosno tri sadržaja fašizma: 1) onaj objektivni (ili strukturalni, čije su standardne teme bile i ostale akumulacija kapitala, klasna borba i politička represija, a kojim su se najviše bavile odnosno bave politička ekonomija, sociologija, politikologija i istorija); 2) onaj subjektivni (ili socijalnonopsihološki, čije su najčešće teme bile i ostale masovna psihologija, autoritarnost, strah i destruktivnost, a kojim se najviše bavila odnosno bavi psihoanaliza, posebno ona W. Reicha); i, konačno, 3) onaj subjektivistički (ili ideološki, emotivno-afektivni, koji je, u stvari, bio i ostao sastavni deo onog subjektivnog, ali koji je, zbog posebnog značaja, ovde izdvojen kao posebna klasa).

Sva tri naznačena aspekta odnosno sadržaja fašizma u stvarnosti su međusobno isprepletene. Sva tri su i nužna za pravilno i potpuno shvatanje fašizma. Zato je i njihovo gore učinjeno razdvajanje samo pomoćna analitička apstrakcija.

Sve do pojave Masovne psihologije fašizma W. Reicha, u društvenoj nauci je shvatanje fašizma bilo izrazito neuravnoteženo: ili je zanemarivalo subjektivnu (u brojnim marksističkim analizama), ili objektivnu (u ne manje brojnim liberalnim teorijama) dimenziju ovog kompleksa. Delo W. Reicha je prvo koje je, izvanrednim spojem marksizma i psihoanalize, uspelo da premosti ovaj teški spor. A bez ovog premošćavanja, bilo je

otežano odnosno nemoguće ne samo pravilno i puno teorijsko razumevanje, nego i praktično, političko savladavanje fašizma.

Sve ovo su u savremenoj društvenoj nauci manje ili više notorne stvari. Pa ipak, zbog izrazito ne-naučnih, ideoloških razloga i okolnosti, bilo je neophodno da se ovde i danas na njih barem podseti.

2.

"Pokazali smo i dokazali da fašizam nije (samo, pa ni prvenstveno) problem Hitlerove ličnosti odnosno politike Nationalsocijalističke partije. Fašizam je (pre svega) problem masa. Pokazali smo (naime) kako je to uopšte (bilo) moguće da se pauperizovane mase, sa takvim entuzijazmom, prepuste jednoj arhireakcionarnoj partiji." (Reich 1946: 83)

Ovo je, posebno za našu temu, bilo i ostalo ključno mesto u delu W. Reicha.

U gornjem citatu slobodno se može zameniti ono "Hitlerova" sa "Miloševićeva" odnosno "Tuđmanova". Nakon te zamene bolje će se razumeti i naša današnja društvena zbilja.

Zatrpavanje pozitivnog biološkog jezgra, izgradnja autoritarne ličnosti (u porodici), te dovršavanje ovog procesa od strane viših seksualno-političkih instanci (države i crkve) -- to je, prema W. Reichu, bila i ostala najdublja tajna, misterija fašizma.

Bez autoritarno oblikovanih i pripremljenih masa, ni S. Milošević odnosno F. Tuđman, kao ni njihovi olovni režimi odnosno sledbenici, ne bi postali ono što su postali. Bez njih bi i S. Milošević odnosno F. Tuđman ostali ono što oni, u stvari, u svojoj biti, jesu: prvi -- beznačajni partijski aparatčik, drugi -- ne mnogo značajniji istoričar prevaziđene romantično-nacionalne odnosno etatističke škole. Baš kao što ni onaj iz citata W. Reicha (A. Hitler), verovatno, nikada ne bi dogurao dalje od neostvarenog provincijskog slikara.

Zbog toga se ne treba zgražavati nad zločinima S. Miloševića odnosno F. Tuđmana.

Može da zvuči i kao blasfemija, ali je istina: fašizam je, zaista, bio i ostao, pre svega, problem masa. Umesto licemernog zgražavanja nad zločinima vođa, oni koji su te vođe, sa onakvim entuzijazmom, podigli i prihvatili, morali bi, najpre, da pogledaju u lice samima sebi.

A pogledati u lice samome sebi ovde znači, pre svega, suočiti se sa sopstvenom autoritarnošću, strahom i destruktivnošću, kao i sa čitavim kompleksom interiorizovane "krive svesti", sopstvenim predrasudama, emocijama i afektima, te brojnim potiskivanjima, racionalizacijama i hipokrizijama. Jedino tako se može rešiti "problem masa", jedino tako može da započne stvarna, unutrašnja i oslobađajuća denacifikacija.

Ovu su veliku odnosno najveću tajnu, misteriju fašizma (i staljinizma), kod nas, do današnjeg dana, najbolje razumela i

razotkrila dva režisera: D. Makavejev (u filmu "WR, misterije orgazma") i L. Stojanović (u filmu "Plastični Isus").

Nije, naravno, ni malo slučajno što su oba ova filma sve do skoro bila zabranjena. Ali je zato ironija njihovog prvog javnog prikazivanja (kod nas) bila utoliko veća što je ovo (prikazivanje) skoro koincidiralo sa ponovnom eksplozijom fašizma (na ovim prostorima).

Za D. Makavejeva i L. Stojanovića, ova ironija mora da je bila nepodnošljiva, za nas, pak, samo dokaz više da ponekad ni (pravovremena) pamet nije dovoljna.

3.

Masovna psihologija fašizma, pored ostalog, kritički je demistifikovala odnosno demistifikuje i dva stara, paralelna mita: 1) mit desnice odnosno mit nacije koji ideološki prikriva i politički odnosno nasilno ukida ili barem hoće da ukine sve unutrašnje razlike; ili, rečima jednog drugog liberteruskog socijaliste: "Postoji mitologija političkih nauka po kojoj (navodno) postoje stvari kao što su Sjedinjene države i nacionalni interes. To je, naravno, nonsens (besmislica, glupost). Ne postoji nešto tako kao 'nacija', postoje samo različite grupe." (Chomsky 1988: 730); i 2) mit stare levice pa i levice uopšte o takozvanim širokim narodnim masama koje su navodno i a priori uvek i samo progresivne (za razliku od političkih elita i oligarhija koje su, naravno, uvek i samo reakcionarne).

U obadva ova mita, subjektivizam je bitna unutrašnja, psihološka supstanca. U ovom subjektivizmu, pak, dva su psihološka mehanizma najznačajnija: mehanizam ekstremizacije i mehanizam eksternalizacije.

Pomoću prvog (od ova dva mehanizma) zlo, pa i sopstveni doprinos tome zlu u obliku određenog činjenja ili, još češće, nečinjenja, sistematski se vezuje samo za određene, stvarne ili izmišljene ekstreme (malo zapažena, još manje analizirana uloga V. Šešelja odnosno D. Parage u naci-projektima S. Miloševića odnosno F. Tuđmana). Zatim se, pomoću drugog mehanizma, ovako ekstremizovano zlo, kao ekološki trošak u neoklasičnoj ekonomiji, jednostavno "eksternalizuje". "Pakao (odnosno fašizam), to su drugi", rekao bi J. P. Sartre.

Opisani mehanizmi subjektivizma zapravo su mehanizmi nacifikacije. Nacizam, potpuni gubitak sposobnosti da se saoseća sa patnjama pripadnika druge nacije, kao i potpuni gubitak osećaja odgovornosti za zločine koji se nad pripadnicima druge nacije čine, konačni je psihološki i politički učinak nacifikacije.

Gubitak o kojem je reč je kapitalan: nacist ne ubija samo čoveka u drugoma, nego, istovremeno, i čoveka u samom sebi. Sve ostalo što dođe posle toga (brojne i komplikovane racionalizacije, hipokrizije, potiskivanja), samo je psihološka nadgradnja i (samo) odbrana.

Ipak, bez te nadgradnje i (samo)odbrane, teško bi moglo da se

shvati, kako je to uopšte moguće da mnogi Nemci-savremenici, čak i pola veka nakon gasnih komora, i danas izjavljuju da o tome nisu ništa znali.

Bez te nadgradnje odnosno (samo)odbrane, još teže bi moglo da se shvati, kako je to uopšte moguće da i mnogi Srbi odnosno Hrvati (to jest oni Srbi odnosno Hrvati koji još uvek podržavaju S. Miloševića odnosno F. Tuđmana), uprkos elektronskim slikama i informacijama, ne znaju ili ne žele da znaju za strašne zločine koji se, tobože u ime njihove nacije, još uvek čine na tlu bivše Jugoslavije.

Zbog svega ovoga, u oslobađanju od fašizma, kod nas, ovde i danas, psihološko nije manje značajno od političkog i ukupnog samooslobađanja.

Psihološko samooslobađanje, pak, započinje oslobađanjem od (ovde opisanog) subjektivizma.

Oni nacifikovani pojedinci, grupe, delovi društva, kod kojih proces (nacifikacije) nije otišao baš sasvim do kraja, morali bi, najpre, da savladaju i odbace mehanizme ekstremizacije i eksternalizacije samog fašizma. Kada pretežni deo tih pojedinaca, grupa, delova društva, smogne snage da sebi kaže: "Pakao, to smo (i) mi", srušiće se u prah i opaka iluzija fašizma, a veliki vođa vratiće se u lik malog aparatčika.

(Nedeljna Borba, 23-24. januar 1993.)

23. MU^NINA, NE KRIVICA

Zbog čega K. Jaspers, ipak, nije bio u pravu kada je govorio o nekoj vrsti kolektivne krivice Nemaca

1.

Uprkos plemenitim pobudama, K. Jaspers nije bio u pravu kada je, odmah nakon II svetskog rata, govorio o nekoj vrsti kolektivne krivice Nemaca, odnosno o "nemačkoj krivici" (Jaspers 1971).

Pre svega, i sasvim načelno, odgovornost je ili individualna ili je nema. To je princip modernog krivičnog prava, pa i modernog prava uopšte. Svako odstupanje od tog principa vraćanje je u Predmodernu.

Pored toga, i sasvim konkretno, "nemačka (ili bilo čija druga kolektivna) krivica" je istorijski netačna i nepravедna: zar i

Nemci anti-nacisti, koji su svoj životni i politički stav platili životom odnosno progonom, treba da osećaju "nemačku krivicu"?

Ili, nešto aktuelnije: zar i Srbi anti-miloševićevci odnosno i Hrvati anti-tuđmanovci, koji su takav svoj stav na sličan način platili odnosno i danas plaćaju, treba da osećaju "srpsku odnosno hrvatsku krivicu".

Mada kompleksna, odgovornost je, kao i krivica, istorijski i društveno uvek konkretna. Uprkos nasilnoj nacifikaciji, nacija uvek, pa čak i u vreme nacizma odnosno rata, ostaje mnoštvo odnosno spektar razlika.

Pre bilo kakve rasprave o odgovornosti i krivici, zbog toga je nužno makar naznačiti osnovne elemente ovog spektra, a svakako razlike između: nenacifikovanih i nacifikovanih delova društva odnosno pojedinaca; antiratnih grupa i ratnih huškača; žrtava rata i ratnih profitera; pauperizovanih slojeva i ratnih lihvara; nenaoružanog naroda i naoružanih lumpena.

^ak je i unutar ovih drugih, nacifikovanih delova društva odnosno pojedinaca, moguće i nužno uočiti razlike, posebno one između: ideoloških, političkih odnosno vojnih naredbodavaca i neposrednih izvršilaca; funkcionera nacizma i nacifikovanih masa; ratom na oružje nateranih i izazivača odnosno korisnika rata; prisilno mobilisanih i dobrovoljaca.

U svakom slučaju, stavom o kolektivnoj odgovornosti odnosno krivici, netačno se i nepravedno potire čitav spektar razlika. A time se, čak i bez obzira na eventualno ili čak nesumnjivo dobre namere, prihvata nasilje i jezik nacifikacije.

Analitički i krivično-pravno govoreći, odgovornost odnosno krivicu za počinjene zločine, pored neposrednih izvršilaca, mogli bi odnosno morali bi da osete još i brojni, ali uvek konkretni podstrekači odnosno pomagači. U našem spektru gore, to su bili i ostali barem: ideološki, politički i vojni naredbodavci; ratni lihvari i profiteri; ratni huškači i propagandisti; konačno, u manjoj meri, i, zapravo, samo politički, ne i krivično, i svi oni koji su, zbog sitnih interesa ili krupnih zabluda, na izborima, do kraja glasali za A. Hitlera odnosno za S. Miloševića i F. Tuđmana.

2.

Nešto, međutim, ostaje i za nenacifikovane delove društva, grupe, pojedince, to jest i za one delove društva, grupe i pojedince koji su uspeli da se, i po cenu manjih ili većih žrtava, odupru nasilju nacifikacije.

K. Jaspers je to "nešto" pogrešno nazvao krivicom, ali je, u gore pomenutoj adresi, dobro opisao: po njemu su Nemci, svi Nemci, dakle i Nemci anti-nacisti, u onih dvanaest godina (od 1933. do 1945.), doživeli kao neku vrstu "transmutacije bića" (Jaspers 1971: 472).

To "nešto", što nasilna transmutacija odnosno nacifikacija,

kao mutan talog, ostavlja čak i u onima koji joj se odupiru, nije kolektivna odgovornost, krivica, nego -- muka, mučnina. A razlika (između osećaja krivice i muke, mučnine) je, ipak, velika i bitna.

Tu razliku i onu muku, mučninu, danas posebno bolno osećaju oni žitelji bivše Jugoslavije, posebno oni Srbi odnosno Hrvati, koji su u poslednjih nekoliko godina, i po cenu velikih ličnih napora, rizika i žrtava, činili, pa i danas čine sve (što je u njihovoj moći) da upozore, zaustave, spreče nastupanje S. Miloševićevog odnosno F. Tuđmanovog fašizma, ali u tome, na žalost, nisu uspeli, ili su uspeli veoma malo.

Mučnina, muka o kojoj je reč dolazi, pre svega i upravo, od tog osećanja nemoći, frustracije, depresije: S. Miloševićev odnosno F. Tuđmanov politički projekt, poredak očigledno je katastrofalan, ali to deo hipnotisanih masa još uvek ne vidi sasvim jasno, pa su zbog toga i promene teške i spore.

Nakon nemoći, mučnina, muka o kojoj je reč sadrži, zatim, i neku vrstu, najpre, užasnutosti, potom očaja: bolest nacizma je zahvatila neočekivano veliki broj sunarodnika odnosno sugrađana, među njima i mnogo krvno, profesionalno i drugačije bliskih, a to je, za svakog, veoma bolno.

Konačno, na ovaj osećaj nadovezuje se i osećaj straha: da li će, posle tolikih pustošenja, na ovim prostorima, uopšte biti moguća obnova ljudskog života?

Muka, mučnina o kojoj je reč završava kao duboka, potmula tuga.

3.

Uporedo sa ovim subjektivnim osećanjem mučnine, muke, nenacifikovani delovi društva, grupe, pojedinci, suočeni su danas i sa jednim veoma teškim, objektivnim problemom odnosno pitanjem: zbog čega je, naime, njihov otpor, uprkos velikom naporu, pa i žrtvama, ostao relativno izolovan i, u krajnjoj liniji, nedelotvoran?

Pitanje o kojem je reč postaje utoliko teže ukoliko se zna da je nastupanje S. Miloševićevog odnosno F. Tuđmanovog fašizma kod nas bilo i ostalo već drugo takvo u svega pola veka, kao i da je najveći broj ozbiljnijih društvenih analitičara na mogućnost, pa i na verovatnost tog nastupanja, u određenim okolnostima, još pravovremeno upozorila.

Pitanje letalnih posledica nacizma, apsolutizacije i zloupotrebe principa nacije-države, suvereniteta, samoodređenja, na drugi način se može postaviti i kao pitanje odsustva uverljive liberterske alternative, (trans)nacionalnog odnosno globalnog civilnog društva i otpora aparatima oligarhijske moći na svim nivoima (lokalnom, nacionalnom, internacionalnom).

Od odgovora na ovo pitanje, to jest od uspeha u artikulaciji ove alternative, pak, u velikoj meri zavisi i dužina veka novog fašizma.

Hitnost rešavanja problema ne bi, međutim, smela da bude

izgovor za površnost, partitokratiju i konjunkturu. A upravo su površnost, partitokratija i konjunktura bile, i još uvek su preovlađujuće kod jednog dela opozicije: kao da je bilo odnosno kao da je još uvek dovoljno samo da ova ili ona, po pravilu "naša" partija dođe na vlast, pa da se zaustavi širenje nacizma odnosno fašizma.

Izvan strukturalne istorije odnosno istorije "dugog trajanja" (F. Braudel), kao i izvan makro analize "svetskog sistema" (I. Wallerstein), fašizam uopšte, pa ni periferni odnosno ni balkanski fašizam druge generacije, onaj, dakle, S. Miloševića i F. Tuđmana, nije moguće čak ni shvatiti, a kamo li savladati. Isto se, naravno, može reći i za globalnu libertersku alternativu.

Za kritiku novog fašizma, kao i za pozitivnu artikulaciju novog liberterskog otpora, od posebnog, ako ne i od centralnog značaja, bilo je i ostalo kvalitetno razumevanje današnjeg "dvostrukog vremena" (F. Braudel), koje je, kao i uvek, složeno od međusobno isprepletenih 1) cikličkih ritmova (ponavljanja), na jednoj, i 2) sekularnih trendova (inovacija odnosno promena), na drugoj strani.

Razlikovanje stvarnih od prividnih ponavljanja, te stvarnih od prividnih promena, pri tome, nije bilo niti je ni malo lako upravo zbog one njihove isprepletenosti: stvarne promene (na primer, i svetsko-sistemska iscrpljenost nacije-države) najčešće se denunciraju kao tobožnja ponavljanja (anti-ove ili anti-one urote odnosno zavere), a stvarna ponavljanja (na primer, i ono S. Miloševićevog odnosno F. Tuđmanovog fašizma) retorički prikazuju kao tobožnje promene (nova, tobože demokratska Srbija/Hrvatska).

Pozitivna artikulacija nove, globalne liberterske alternative, stvar je novog i ozbiljnog traganja, ne političke nerveze i nametanja, kolektivnog dijaloga i napora, ne ideološke isključivosti i arogancije.

Ona, ova pozitivna liberterska artikulacija, naravno, ne negira potrebu i značaj hitnih, pragmatičkih poteza. Ona samo povlači razliku i upozorava.

U ovom tekstu, pak, na nju je ukazano tek onoliko koliko je to bilo neophodno u vezi sa onom našom mukom odnosno mučninom. Razvijanje ove alternative, na Balkanu, a naravno i šire, ostaje najznačajniji intelektualni i moralni zadatak pred osvit novog milenijuma.

(Nedeljna Borba, 3-4. april 1993.)

24. ISTORIJA, NASILJE, MUTACIJA

O tome da li je već počela geneza nove, posthumane vrste

1.

A. Toynbee je bio jedan od onih retkih, velikih historičara koji je češće prelazio, nego što je poštovao etablirane granice između različitih disciplina i metoda.

Najzanimljiviji, a verovatno i najznačajniji rezultati, ne samo u Istoriji A. Toynbee-ja, nego i u savremenoj nauci uopšte, pak, došli su upravo iz takvih prelaženja i povezivanja.

Jedan takav, zanimljiv i vredan rezultat, svakako je i onaj do kojeg je veliki engleski historičar došao prelaženjem odnosno povezivanjem odgovarajućih elemenata Istorije i Biologije odnosno Evolucije i Genetike.

"Ukoliko je ljudska vrsta mogla evoluirati iz neke pre-humane vrste, u vremenu koje i nije toliko daleko (imaju li se u vidu rasponi duži od same ljudske vrste), tada se može zamisliti da bi, na kraju krajeva, iz (same) ljudske vrste mogla evoluirati i neka (nova) post-humana vrsta. (...) Mutacije bi se u ljudskim genima mogle izazvati nenamerno (nuklearnim akcidentom), ili čak i namerno, direktnom ljudskom manipulacijom (genetskim inženjeringom)." (Toynbee 1978: 179-180)

2.

Ono što u gornjem citatu odnosno tekstu posebno pada u oči nije njegova (toga teksta odnosno citata) nesporna širina odnosno dalekovidost, nego jedan njegov neobičan i neočekivan nedostatak. ^udno je, naime, da upravo jedan historičar, uz takozvani nuklearni akcident, te takozvani genetski inženjering, kao mogući faktor evolucije odnosno kao mogući izvor nove, post-humane vrste, nije predvideo i jedan sasvim konkretan i već otpočeli historijski proces -- proces dugog i nasilnog raspadanja savremenog svetskog sistema.

Prema analizama i predviđanjima teorije svetskog sistema (I. Wallersteina), te istorije dugog trajanja (F. Braudela), kao i prema historijskim studijama samog A. Toynbee-ja, "dugi nered", "vreme nereda", "haotična i nasilna dezintegracija", predstavljaju, ako ne jedinu i neizbežnu, a ono svakako barem jednu od više historijski realnih mogućnosti razrešenja tekuće krize svetskog sistema.

Ukoliko je zaista tako, a sve, pa i najnovije empirijske analize govore da je zaista tako, tada se istorija kao takva odnosno nasilje kao njena konstanta javlja(ju) kao mnogo verovatniji faktor(i) neželjene mutacije gena odnosno evolucije čoveka u neku novu, post-humanu vrstu, nego što su to nuklearni akcident ili genetski inženjering.

I, valja naglasiti: ovo uopšte nije ni sci-fi (science fiction, naučna fantastika), ni preterivanje, apokalipsa. Reč je o historijskom procesu koji je (od sredine 1970-ih) -- već u toku.

Proces o kojem je reč je globalan, svetski, mada se, zbog

izrazito neravnomernog razvoja, ponekad čini kao da je samo regionalan odnosno lokalnan.

Balkan je upravo jedan od onih regiona u kojima je ovaj proces (haotične i nasilne dezintegracije) danas najočigledniji. Zato je i dehumanizacija, mutacija, evolucija čoveka u neku novu, post-humanu vrstu, ovde danas najizraženija.

O ovoj činjenici danas teško da uopšte i ima spora.

Spora, međutim, ima između različitih interpretacija.

Pored one kritičke, svetsko-sistemske, koja je u ovom tekstu samo naznačena, postoji naime i ona nekritička, latentno a ne retko i otvoreno rasistička interpretacija ovog fakta. Ova druga je vladajuća, dirigovana, ali i spontana svest bogatih i sebičnih (dakle ne i svih) krugova Zapada: po njoj su, naime, mržnja i nasilje ne samo endemske, nego i gotovo neizmenjive, kulturne odnosno rasne karakteristike Balkana/periferije, koje, navodno, nemaju ništa zajedničko, a kamo li tek nešto uzročno-posledično, sa zajednicom takozvanih "civilizovanih nacija" centra.

Pa čak i danas, kada je novi nacizam u ujedinjenoj Namačkoj počeo tako slikovito i bolno da podseća na stvarno (a ne ideološki falsifikovano) rodno mesto fašizma (na takozvane "civilizovane nacije" centra, a ne na siromašne i nesrećne žrtve periferije), bogati i sebični vladajući krugovi Zapada, takozvana krupna buržoazija (iz stare marksističke terminologije) radije nastavlja (ju) da zatvara(ju) oči pred činjenicama, pripisujući i novi fašizam navodnoj rasnoj, nacionalnoj ili kulturnoj predodređenosti Nemaca.

Samo vladajuća kapitalistička oligarhija, stvarni gospodar sveta, nevidljivi sponzor nasilja, ostaje izvan vidnog polja, kao što je dugo bio, a za mnoge i ostao, izvan vidnog polja i u vreme starog fašizma.

Da zaključimo ovaj kratki spor između rasističke i kritičke interpretacije nasilja: na Balkanu, kao i u sličnim zonama (polu) periferije, možda, pa čak i verovatno, i može najpre da dođe do nastanka nove, post-humane vrste; ukoliko, međutim, do toga stvarno i dođe, ni tada, to jest posebno tada, neće se nikako smeti da smetne s uma da je centar, a ne periferija odnosno Balkan, bio i ostao -- stvarno rodno mesto, poreklo nove vrste.

3.

Stav o (mogućoj) genezi nove, posthumane odnosno nehumane vrste, valja dopuniti barem još sa dva bitna određenja. Prvo bliže opisuje aktuelno stanje svetskog sistema, drugo izlaže određeno shvatanje ljudske prirode.

Istorija je, mogli bi prigovoriti relativisti, oduvek bila istorija nasilja. Nihil nuove sub sole! Zbog čega bi onda upravo i tek počev od sedme decenije ovog veka (a ne negde ranije ili negde kasnije), mogli očekivati početak geneze odnosno nastanka nove vrste?

Zapanjujuće je veliki broj bliskih ili čak veoma bliskih

odgovora koji su na ovo pitanje dati iz najrazličitijih naučnih disciplina samo u poslednjih deceniju dve. Konvergencija o kojoj je reč i sama dovoljno govori.

Prvi i svakako najznačajniji odgovor na ovo pitanje dala je "nova nauka" I. Prigogine-a, dobitnika Nobelove nagrade za hemiju odnosno fizičku hemiju. Po "novoj nauci" I. Prigogine-a, naime, čitav (eko, bio, i socio) sistem danas se nalazi u takozvanom "stanju daleko-od-ekvilibrijuma". A u ovom stanju više ne važe linearne i unilinearne, ve_ nelinerane i multilinerane relacije (Prigogine/Stengers 1984).

Ideje i otkrića I. Prigogine-a, u društvenoj nauci je do danas najuspešnije primenio i razvio I. Wallerstein, osnivač i glavni predstavnik takozvane sociologije svetskog sistema, a čak i pre i relativno nezavisno od velikog belgijskog hemičara, do sličnih rezultata došao je i F. Braudel, jedan od osnivača i najboljih zastupnika takozvane istorije dugog trajanja. Slično I. Prigogineu, i I. Wallerstein i F. Braudel, empirijski odnosno statistički egzaktno (a ne tek intuitivno ili deduktivno) pokazuju i dokazuju da je nekoliko decenija dugog padanja, krize i raspadanja savremenog svetskog sistema već otpočelo negde sredinom sedme decenije ovog veka.

Konačno, i najnovija otkrića u genetici, veoma su slična sa "daleko-od-ekvilibrijuma" otkrićima u hemiji, istoriji i sociologiji. ^ak su i formulacije sasvim prigožijanske: "I Mendelovi zakoni (genetike) mogu biti narušeni. (...) Geni mutanti razvijaju se iz generacije u generaciju, kao begunci u sci-fi filmovima, tako da bakina malena i bezopasna mutacija postaje tragični porođajni defekt unuka (nelinearnost). (...) Značajna promena paradigme u genetici:) 'Jedna ista mutacija može izazvati veoma različite probleme (multilinearnost),' izjavio je Dr. Haig Kazazian" (S. Begley: "Novi genetski kod. Abeceda dezoksiribonukleinske kiseline radikalno se menja. I to može da izazove tragediju", Newsweek, 2. novembar 1992., str. 77-78.).

Ono, pak, određeno shvatanje ljudske prirode, koje je u stavu o (mogućoj) genezi nove, posthumane odnosno nehumane vrste, samo implicirano, shvatanje je W. Reicha, naučnika koji je izvršio najznačajniju reviziju i dopunu S. Freuda: ispod dva sloja ljudske prirode za koje je znao i S. Freud (površinskog sloja samokontrole odnosno civilizacije, te posredujućeg sloja sastavljenog od "okrutnih, sadističkih, gramzivih i predatorskih impulsa", koji su po W. Reichu sekundarni rezultat "društvenog poretka", a po S. Freudu ono "nesvesno ili potisnuto"), W. Reich je, eksperimentalnim putem, otkrio i treći, najdublji sloj, "pozitivno biološko jezgro (...) iskrenu, vrednu, kooperativnu i za ljubav sposobnu životinju" (Reich 1946: VII).

Upravo je sve veća ugroženost ovog "pozitivnog biološkog jezgra" čoveka navela i autora ovog teksta da počne razmišljati o mogućnosti nastanka nove, posthumane odnosno nehumane vrste.

(Nedeljna Borba, 24-25. april 1993.; redakcijski naslov: Begunci iz horor filma.)

Glava VI
UMESTO POGOVORA (1993.)

25. LOGOREJA, BOLEST PRI^ANJA

O pravoj prirodi i funkciji najnovije "ustavne reforme"

1.

Reč "Ustav" dolazi od reči "ustava". Kao što ustava (brana) (za)ustavlja, kontroliše divlje vode, tako bi i Ustav trebalo da (za)ustavlja, kontroliše divlju vlast. Ustav je brana odnosno zaštita društva i građana od neograničene, nekontrolisane države, vlasti.

Ukoliko u nekom društvu, uz pisani Ustav (Ustav u formalnom smislu), postoji još i relativno stabilan konsenzus, saglasnost glavnih socijalnih, etničkih i političkih grupa (snaga) oko osnovnih društvenih pitanja, tada kažemo da u tom društvu postoji i Ustav u materijalnom (sadržinskom) smislu.

Razvijena građanska društva odnosno demokratske države najčešće imaju i Ustav u materijalnom i Ustav u formalnom smislu. (Izuzetak je Velika Britanija, koja već nekoliko vekova ima samo Ustav u materijalnom smislu.) Sa nerazvijenim društvima odnosno nedemokratskim državama slučaj je najčešće upravo obrnut -- ova društva odnosno države najčešće imaju samo Ustav u formalnom smislu. Takav je slučaj i sa nama ovde i danas.

Srbija i Crna Gora, kao i njihova zajednička država, imaju danas Ustave u formalnom, ali još uvek ne i Ustave u materijalnom smislu. Vladajuća SPS-SRS koalicija u Srbiji čak i svesno ide na razbijanje svakog konsenzusa: kaos je njen prirodni ambijent. Vlast i opozicija u Crnoj Gori čine prve i značajne korake u pravcu uspostavljanja minimalnog političkog konsenzusa, ali je i taj pokušaj, usled izrazite faktičke neravnopravnosti (u zajedničkoj državi), krajnje neizvestan.

U odsustvu konsenzusa (Ustava u materijalnom smislu), Ustavi

Srbije i Crne Gore, kao i Ustav njihove zajedničke države, postaju ne samo formalni, nego i fiktivni, ideološki, partijski. Zvuči cinično, ali je istinito: ovi Ustavi su danas i ovde pre i više brana (ustava, zaštita) koja brani i štiti državu, vlast, režim, čak i ličnu vladavinu (S. Miloševića) od društva i građana, nego što je obrnuto. Po tome su ovi Ustavi veoma slični sa Ustavom SFRJ iz 1974. godine.

Po tome su Srbija i Crna Gora, kao i većina drugih bivših jugoslovenskih republika uostalom, još uvek u jednoj vrsti haotičnog, pred-političkog, pred-ustavnog stanja. To stanje karakteriše kako njihove spoljašnje granice (Nezavisna Crna Gora, Savez srpskih država, Jugoslavija), tako i njihovo unutrašnje uređenje (konfuzija i sukob, a ne podela vlasti). Pri tome se spor oko spoljašnjih granica sistematski koristi kao alibi za održavanje neke vrste stalnog unutrašnjeg vanrednog stanja. Jedno je, ipak, sasvim sigurno. Izlazak iz tog stanja ide preko onog konsenzusa: Ustav (u materijalnom smislu) -- a ne ustavna reforma -- to je ono što je ovde i danas neophodno.

Ustavno-pravno regulisanje i obezbeđenje podele vlasti, te odnosa u federaciji, ravnopravnosti federalnih jedinica i odgovarajućih nadležnosti, jednostavno je nemoguće bez prethodnog razrešenja osnovnih spoljašnjih i unutrašnjih, pred-ustavnih i ustavnih nesaglasnosti. Vladajuća SPS-SRS koalicija danas je, međutim, protiv svake saglasnosti, i to otvoreno i arogantno svakoga dana svima stavlja do znanja.

U ovakvim uslovima svaka priča o nekakvoj "ustavnoj reformi", čak i kada je dobronamerna, nužno završava kao logoreja, bolest pričanja.

2.

Logoreja, bolest pričanja ovde, međutim, nije samo zgodna slika, metafora. Kao što je u psihopatologiji jedan od simptoma individualne, tako je ona i ovde, u političkoj patologiji, jedan od simptoma kolektivne shizofrenije.

U ustavnom tekstu naša je država otvorena i kooperativna "građanska država", u zbilji je ona zatvorena i agresivna etnička država. Tipičan slučaj političke shizofrenije.

I po ovom rascepu naši današnji Ustavi neodoljivo su nalik na Ustav SFRJ iz 1974. Oni su danas, naime, isto onoliko "građanski", koliko je i taj Ustav, u svoje vreme, bio "radnički". I funkcija rascepa (prikriivanje i mistifikovanje stvarnog stanja), bila je i ostala ista.

Samoproklamacija "građanske države" delom je manipulacija, delom iluzija. Manipulaciju izvode makijavelisti (S. Milošević i drugi), iluziju mistici (D. Josić i ostali). Manipulacija je organizovana i izvodi se radi međunarodne propagande i unutrašnje pacifikacije, iluzija je spontana i oslanja se na potrebu za individualnim i grupnim (samo)opravdavanjem.

I za iluziju i za manipulaciju, pak, kao i za političku

shizofreniju uopšte, karakterističan je takozvani dvostruki standard: Što važi za druge, ne važi za nas.

Izvanredan primer dvostrukog standarda je i jedna skora izjava našeg najvećeg mistika i Predsednika, D. Josića: "Tri naroda (...), po rečima jugoslovenskog predsednika, ne mogu i neće više da žive zajedno (...) u Bosni i Hercegovini (...) u državi koja je, kako je Josić naglasio, istorijska nakaza." (Borba, 12. mart 1993.) Na stranu represivna gramatička konstrukcija ("ne mogu i neće"), izjava prosto nameće jedno neprijatno i bolno poređenje.

Ukoliko, naime, D. Josić tako dobro zna da "tri naroda ne mogu i neće više da žive zajedno u Bosni i Hercegovini", kako onda on može znati da bi ti narodi mogli i hteli da žive zajedno u nekoj drugoj državi, na primer u Srbiji. Nije valjda da bi sila bila jedini valjani razlog za to.

Opisana politička shizofrenija (rascep između tobožnje "građanske" i stvarne etničke države) nije, međutim, tek slučajna, tranzitoran poremećaj, konjunktura (kako bi to po nekad voleli da predstave inteligentniji branioci režima), nego je relativno nova i stabilna nazadnjačka sinteza, režim, tip, struktura (distributivna ratna privreda, autoritarna politika, reakcionarna kultura).

Kritička društvena nauka dala je već i prve, početne dijagnoze odnosno sudove o pravoj prirodi tih režima: "ekstremni etno-nacionalizam" (G. Arrighi), "totalnacionalizam" (E. Moren), "periferni fašizam" (M. Popović), da pomenemo samo neke. U svima njima, pak, glavni element je bio i ostao jedan isti -- etnička mržnja, sila, manipulacija.

Kada je potrošila narode-objekte koji su joj bili dalje, (etnička mržnja, sila, manipulacija) okrenula se onima koji su ostali bliže (sada su i Crnogorci postali Slovenci), a već je počela da represira i "nedovoljno dobre" pripadnike sopstvene etničke grupe. Etnička mržnja, sila, manipulacija, bila je i ostala prirodni element, hrana zatvorene etničke države, etnokratije.

3.

Period od poslednjih pet godina (od Osme sednice do danas) bio je, međutim, konstitutivan i u pozitivnom, ne samo u negativnom smislu. Uporedo sa novom nazadnjačkom sintezom (zatvorenom i agresivnom etničkom državom), uobličavali su se i alternativni projekti i akteri: građanske anti-nacionalističke inicijative, civilno društvo, kultura otpora, multi-etnička tolerancija, stvarna a ne fiktivna građanska država.

Ovi su alternativni projekti, akteri još uvek pritisnuti, blokirani. Povlačenje ili (verovatnije) slom zatvorene etničke države, plus ona čuvena "četiri de" (demilitarizacija, denacifikacija, demokratizacija i dekartelizacija) -- nužan su preduslov za njihovo deblokiranje odnosno oslobađanje. Njihovo deblokiranje odnosno oslobađanje, opet, nužan je preduslov za

slobodnu komunikaciju i građansko samooslobađanje.

Minimalni politički konsenzus, Ustav u materijalnom smislu (o kojem je bilo reči u prvom delu ovog teksta), samo je drugo ime za takvu komunikaciju, samooslobađanje. Od Ustava u materijalnom smislu do Ustava u formalnom smislu, pak, put ide preko ustavno-pravne procedure i regulative: Referendum (za rešavanje pitanja spoljašnjih granica: Nezavisna Crna Gora, Savez srpskih država ili Jugoslavija), i Konstituenta, Ustavotvorna skupština (za rešavanje pitanja unutrašnjeg uređenja; za zaštitu sloboda i prava čoveka i građanina; za izvođenje dosledne podele i organizacije vlasti: predsedničkog, parlamentarnog ili mešovitog sistema; te za izbor odgovarajućeg oblika države: unitarne države, federacije ili konfederacije) -- samo su dve takve najpoznatije ustavno-pravne forme odnosno institucije.

Ispred svih ovih pitanja, formi i institucija, međutim, isprečila se i još uvek nepokolebljivo stoji -- arogantna i do zuba naoružana politička samovolja (S. Miloševića i generala). Zbog toga bi se Predsedniku i Piscu, D. Josiću, na predlog o hitnom sprovođenju "ustavne reforme", najkraće moglo da odgovori parafrazom naslova jednog njegovog poznatog romana: Daleko je Ustav.

(Pobjeda, 10. april 1993.)

INDEKS IMENA

A

Amin, S.: tekstovi broj 4. i 8.
Anderson, D.: 10.
Arrighi, G.: 12., 14., 25.

B

Bahro, R.: 7.
Bakunjin, M.: 18.
Batić, S.: Predgovor
Begley, S.: 24.
Boban, M.: 15.
Braudel, F.: Predgovor, 1., 2., 3., 5., 6., 7., 8., 11., 12., 15., 23., 24.
Bulatović, M.: 6., 18.
Bush, G.: 20., 21.

C

Cerović, S(tojan): 14.
Chomsky, N.: Predgovor, 18., 20., 21., 22.
Cvetić, V.: 7.

]

]osić, D.: 25.

D

Danojlić, M.: 9.
Darmanović, S.: Predgovor
Davidović, L. = Trocki, L.: 1., 10.
Dimitrijević, N.: 17.
Dunford, M.: O autoru
Dyker, D.: O autoru

Đ

Đinđić, Z.: 4., 16.
Đorđević, J.: O autoru
Đukanović, M.: 18.

E

Eagleburger, L.: 21.
Evans, P. B.: Bibliografija

F

Falk, R. A.: 17., Bibliografija
Feher, F.: 7., 9., 13., 14., 19.
Frank, A. G.: 11.
Freud, S.: Predgovor, 19., 20., 24.

G

Goldman, N.: 18.

H

Habermas, J.: 1.
Hegel, G. V. F.: 1., 21.
Heller, A.: 7., 9., 13., 14., 19.
Hitler, A.: 22., 23.
Hornby, A. S.: 20.

Husein, S.: 15., 21.

I

Inić, S.: 8., 9.

J

Jaspers, K.: 23.

Jović, B.: 10.

K

Karadžić, R.: 15., 16., 18.

Kazazian, H.: 24.

Kim, S. S.: 17.

Kolko, G.: Bibliografija

Kondratjev, N. = Kondratieff, N.: 2., 6.

Kostić, B.: 11., 16.

Koštunica, V.: 9.

Kovač, M.: 2.

Kovačević, R.: Predgovor

Kramer, M.: 15.

L

Lifton, R. J.: Bibliografija

M

Makavejev, D.: 22.

Markus, G. = Markuš, Đ.: 7., 9., 13., 19.

Martin, W. G.: Bibliografija

Marx, K.: 2.

Mendlovitz, S. H.: 17.

Mićunović, V.: Predgovor

Milošević, S.: 12., 14., 15., 16., 17., 18., 19., 20., 21., 22., 23., 25.

Miljanov, M(arko): 16.

Mimica, A.: 9.

Mlinar, M.: 6.

Močnik, R.: 14.

Modelski, G.: 6.

Moore, B.: 8.

Mouzelis, N. P.: 9.

Musolini, B.: 16.

N

Nikolić, M.: 7.

Norriega, M.: 21.

O

O'Donnell, G.: 17.

Otero, C. P.: Bibliografija

P

Panić, M.: 18.

Paraga, D.: 15., 22.

Pavićević, V.: Predgovor

Pavlović, V.: Bibliografija

Pečujlić, M.: Bibliografija, O autoru

Petrović, Z.: Predgovor

Polanyi, K.: 10.

Popović, M.: Predgovor, O autoru

Prigogine, I.: Predgovor, 15., 17., 19., 24.

Puhovski, _.: 5.

Q

Quayle, D.: 20.

R

Rabin, J.: 18.

Radić, S.: 5.

Reagan, R.: 21.

Reich, W.: Predgovor, 22., 24.

Remington, R.: O autoru

Rueschemeyer, D.: Bibliografija

S

Sartre, J-P.: 22.

Schmitter, P.: 17.

Screpanti, E.: 2., 6.

Simović, Lj.: 9.
Skocpol, T.: Bibliografija
Spasović, G.: Predgovor
Staljin, J. = Visarionovič, J.: 1., 10.
Stanković, Lj.: 7.
Stengers, I.: 15., 17., 19., 24.
Stojanović, L.: 22.

Š
Šaranović, N.: Predgovor
Šešelj, V.: 15., 22.

T
Tadić, Lj.: 2.
Tilly, C.: 16.
Tomlin, E. W. F.: Bibliografija
Toynbee, A.: Predgovor, 24.
Trifunović, B.: 7.
Trocki, L. = Davidovič, L.: 1., 10.
Tuđman, F.: 12., 14., 15., 16., 17., 18., 19., 20., 21., 22., 23.

V
Veber, M.: 8. (Vidi i: Weber, M.)
Veselinov, D.: 13.
Vidaković, Z.: Bibliografija, O autoru
Visarionovič, J. = Staljin, J.: 1., 10.
Vuković, D.: Predgovor

W
Wallerstein, I.: Predgovor, 1., 2., 3., 5., 8., 9., 13., 14., 21.,
23., 24., O autoru
Weber, M.: Predgovor, 12. (Vidi i: Veber, M.)
Whitehead, L.: 17.

Z
Zimmerman, V.: 11.

Napomene uz ovaj Indeks

Ova knjiga je zbornik tekstova primenjene svetsko-sistemske analize, a ne sistematsko izlaganje odgovarajućih pojmova. Indeks pojmova zbog toga nije neophodan. Glavne teme i pod-teme jasno su istaknute u Sadržaju knjige.

Brojevi pored imena u Indeksu ne upućuju na brojeve stranica, nego na redne brojeve tekstova. Ovakvo upućivanje je sasvim opravdano, obzirom su svi tekstovi, bez izuzetka, pregledni i kratki.

Amin 1976: Amin, Samir: Akumulacija u svetskim okvirima, u Marksizam misao savremene epohe. Antologija tekstova u tri toma. Prvi tom, Službeni list SFRJ, Beograd, 1976. (tekst broj 8.)

Arrighi 1990: Arrighi, Giovanni: The Developmentalist Illusion: A Reconceptualization of the Semiperiphery, in W. G. Martin, Editor: Semiperipheral States in the World-Economy, Greenwood Press, Westport, Connecticut, 1990. (14.)

Arrighi 1985: Arrighi, Giovanni, Editor: Semiperipheral Development. The Politics of Southern Europe in the Twentieth Century, Sage Publications, Beverly Hills/London/New Delhi, 1985. (12.)

Bahro 1981: Bahro, Rudolf: Alternativa. Kritika realnog socijalizma, Globus, Zagreb, 1981. (7.)

Braudel 1982: Braudel, Fernand: Civilization and Capitalism, 15th--18th Century, Volume II: The Wheels of Commerce, Collins, London, 1982. (12.)

Chomsky 1991: Chomsky, Noam: Deterring Democracy, Verso, London, 1991. (21.)

Chomsky 1988: Chomsky, Noam: Language and Politics, Edited by C. P. Otero, Black Rose Books, Montreal/New York, 1988. (18.; 20.; 22.)

Darmanović 1993: Darmanović, Srđan: Izobličena demokratija. Drama jugoslovenskog postkomunizma, Edicija Borbini autori, Borba, Beograd, 1993. (Predgovor)

Dimitrijević 1991: Dimitrijević, Nenad: Osnovi političkog sistema Nemačke, Centar za izdavačku delatnost, Pravni fakultet, Novi Sad, 1991. (17.)

Falk/Kim/Mendlovitz 1991: Falk, Richard A., Kim, Samuel S. and Mendlovitz, Saul H., Editors: The United Nations and a Just World Order, Westview Press, Boulder, Colorado, 1991. (17.)

Feher/Heller 1987: Feher, Ferenc i Heller, Agnes: Od crvenog do zelenog, u V. Pavlović, Priređivač: Obnova utopijskih energija. Zbornik prevoda o novim društvenim pokretima, Istraživačko-izdavački centar SSO Srbije (IIC) i Centar za istraživačku, dokumentacionu i izdavačku delatnost PKSSO Jugoslavije (CIDID), Beograd, 1987., str. 249-259. (14.)

Feher/Heller/Markuš 1986: Feher, Ferenc, Heller, Agneš i Markuš, Đerđ: Diktatura nad potrebama, Rad, Beograd, 1986. (7.; 9.; 13.;

19.)

Frank 1978: Frank, Andre Gunder: World Accumulation, 1492--1789, Monthly Review Press, New York/London, 1978. (11.)

Freud 1986: Freud, Sigmund: Civilization and its Discontents (1930 <1929>), in The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud, Volume XXI (1927--1931), The Hogarth Press and the Institute of Psycho-Analysis, London, 1986. (19.)

Hornby 1986: Hornby, A. S.: Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English, Oxford University Press and Cankarjeva založba, Oxford/Ljubljana, 1986. (20.)

Jaspers 1971: Jaspers, Karl: German Guilt, in R. A. Falk, G. Kolko and R. J. Lifton, Editors: Crimes of War, Random House, New York, 1971, pp. 476-485. (23.)

Kondratieff 1979: Kondratieff, N. D.: The Long Waves in Economic Life, Review, 4/1979, pp. 519-562. (2.; 6.)

Mimica 1991: Mimica, Aljoša: Suton jedne neobične vlasti, Republika, 1-15. april 1991. (9.)

Modelski 1987: Modelski, George: Long Cycles in World Politics, The Macmillan Press, London, 1987. (6.)

Moore 1969: Moore, Barington, JR: Social Origins of Dictatorship and Democracy. Lord and Peasant in the Making of the Modern World, Penguin Books, Peregrin Books, Harmondsworth, 1969. (8.)

Mouzelis 1986: Mouzelis, Nicos P.: Politics in the Semi-Periphery. Early Parliamentarism and Late Industrialization in the Balkans and Latin America, St. Martin's Press, New York, 1986. (9.)

O'Donnell/Schmitter/Whitehead 1986: O'Donnell, Guillermo, Schmitter, Philippe and Whitehead, Laurence, Editors: Transitions from Authoritarian Rule. Prospects for Democracy, The John Hopkins University Press, Baltimore, Maryland and London, 1986. (17.)

Polanyi 1957: Polanyi, Karl: The Great Transformation, Rinehart Company, New York/Toronto, 1957. (10.)

Popović 1983: Popović, Milan: Interesna i politička artikulacija savremenog jugoslovenskog društva. Magistarska teza, Mentor: J. Đorđević, Pravni fakultet, Beograd, 1983. (O autoru)

Popović 1991: Popović, Milan: Škola svetskog sistema Immanuela Wallersteina. Doktorska disertacija, Mentori: Z. Vidaković i M.

- Pečujlić, Pravni fakultet, Beograd, 1991. (Predgovor, O autoru)
- Popović 1992: Popović, Milan: Yugoslav Disintegration In a World-System Perspective, Research Working Paper, Fernand Braudel Center, SUNY-Binghamton, Binghamton, NY/USA, June 1992. (Predgovor)
- Prigogine/Stengers 1984: Prigogine, Ilya and Stengers, Isabelle: Order Out of Chaos. Man's New Dialogue With Nature (based on the authors' La nouvelle alliance), Shambhala Publications, Boulder, Colorado and Bantam Books, New York, 1984. (15.; 17.; 19.; 24.)
- Reich 1946: Reich, Wilhelm: The Mass Psychology of Fascism, Third, revised and enlarged edition, Orgone Institute Press, New York, 1946. (22.; 24.)
- Screpanti 1984: Screpanti, Ernesto: Long Economic Cycles and Recurring Proletarian Resurgencies, Review, 3/1984, pp. 509-548. (2.; 6.)
- Staljin 1946: Staljin, J.: Pitanja lenjinizma, Kultura, Beograd, 1946. (10.)
- Tilly 1985: Tilly, Charles: War Making and State Making as Organized Crime, in P. B. Evans, D. Rueschemeyer and T. Skocpol, Editors: Bringing the State Back In, Cambridge University Press, Cambridge, 1985, pp. 169-191. (16.)
- Toynbee 1978: Toynbee, Arnold: An alternative view: Man may create a new species out of himself, in E. W. F. Tomlin, Editor: Arnold Toynbee. A selection from his works, Oxford University Press, Oxford, 1978. <From Change and Habit (1966), pp. 9-10> (24.)
- Veber 1976: Veber, Maks: Privreda i društvo, Dva toma, Prosveta, Beograd, 1976. (8.)
- Wallerstein 1991: Wallerstein, Immanuel: Capitalist Civilization, Fernand Braudel Center, SUNY-Binghamton, Binghamton, 1991. (14.)
- Wallerstein 1990: Wallerstein, Immanuel: Kapitalizam -- istorijski sistem, Centar za istraživačko-izdavačku djelatnost RKSSO Crne Gore (CIID), Titograd, 1990. (13.)
- Wallerstein 1992: Wallerstein, Immanuel: Trajectory of the World-System 1945--1990(--2050). Synthetic Overview, Fernand Braudel Center, SUNY-Binghamton, Binghamton, 1992. (21.)
- Weber 1987: Weber, Max: Osnovni sociološki pojmovi, u M. Đurić: Sociologija Maksa Vebera, Naprijed, Zagreb, 1987. (12.)

Napomene uz ovu Bibliografiju

U Bibliografiji su navedene samo one jedinice koje su - citiranjem ili parafraziranjem - izričito navedene u glavnom tekstu knjige. Broj u zagradi na kraju odnosno pored bibliografske jedinice upućuje na redni broj teksta u kojem je ta jedinica navedena.

U glavnom tekstu je i relativno velik broj navoda iz dnevnih listova (posebno iz Borbe i iz The New York Timesa). Ti navodi odnosno listovi i bibliografske jedinice identifikovani su direktno i jedino u glavnom tekstu, ne i posebno, u ovoj Bibliografiji.

O AUTORU

Milan Popović je rođen 1955. godine u Andrijevici (Crna Gora). Diplomirao je na Pravnom fakultetu u Titogradu 1977., a magistrirao ("Interesna i politička artikulacija savremenog jugoslovenskog društva", Mentor: J. Đorđević) i doktorirao ("Škola svetskog sistema Immanuela Wallersteina", Mentori: Z. Vidaković i M. Pečujlić) na Pravnom fakultetu u Beogradu 1983. odnosno 1991. godine.

Od 1978. je asistent, a od 1991. docent na predmetu Savremeni politički sistemi, na Pravnom fakultetu u Titogradu odnosno Podgorici, gde i sada živi i radi.

Bio je član redakcija časopisa Praksa, Ovdje i Ideje, kao i urednik izdavačke delatnosti Centra za istraživačku, dokumentacionu i izdavačku delatnost (CIDID) u Beogradu.

Na završnim pripremama za doktorski rad u Ujedinjenom krajevstvu (Brighton, University of Sussex, School for European Studies, Mentori: M. Dunford i D. Dyker) bio je školske 1988-1989., a na postdoktorskom istraživačkom programu u Sjedinjenim državama (Columbia, Missouri, University of Missouri, Department of Political Science, Mentor: R. Remington; i Binghamton, New York, State University of New York, Fernand Braudel Center for the Study of Economies, Historical Systems, and Civilizations, Mentor: I. Wallerstein) školske 1991-1992. i 1992-1993. godine.

Milan Popović je do sada objavio dve knjige (Politička ekonomija i politika, Mala edicija Ideja, Mladost, Beograd, 1985.; i Dileme političkog pluralizma, Univerzitetska riječ, Nikšić, 1988.), i oko sto naučnih, stručnih i publicističkih članaka (iz oblasti sociologije savremenog jugoslovenskog društva, sociologije svetskog sistema i sociologije politike) u više jugoslovenskih listova (Omladinski pokret, Univerzitetska riječ, Monitor, Republika, Nezavisne, Nedeljna Borba) i časopisa (Praksa, Ovdje, Ideje, Marksistička misao, Naše teme, Socijalizam, Gledišta, Sociologija).

SAŽETAK

Žargon periferije je zbornik tekstova, od kojih je najveći broj, šesnaest od ukupno dvadeset pet, objavljen u poslednjih nekoliko godina, u listu Nedeljna Borba, u rubrici čiji je naziv (Žargon periferije) uzet i za naslov zbornika odnosno knjige kao celine.

Mada zbornik tekstova, ova knjiga predstavlja i celinu za sebe. Efektu celine najviše su doprinela tri faktora. Prvi: svaki tekst je još u vreme svog nastanka koncipiran odnosno pisan kao deo buduće celine. Drugi: pet dramatičnih godina jugoslovenskog postkomunizma (1988-1993.), posebno njegove dve poslednje ratne godine (1991-1993.), te izuzetna brzina odnosno gustina toga perioda, povezale su u jednu celinu čak i one procese i događaje koji inače izgledaju ili i jesu sasvim nepovezani. I treći: svi ovi tekstovi predstavljaju jednu vrstu primene Analize svetskog sistema (američkog sociologa I. Wallersteina) na našu takozvanu aktuelnu socijalnu zbilju, tako da je izvesna problemska heterogenost knjige kompenzirana njenom teorijsko-metodološkom homogenošću. Ovi tekstovi, kao i ova knjiga u celini, predstavljaju jednu vrstu popularizacije rezultata autorovih osnovnih, doktorskih i postdoktorskih istraživanja.

Sa sadržinskog stanovišta, sve analize u ovoj knjizi mogle bi da se podele u tri grupe: analize-aplikacije, analize-problematizacije i analize-predviđanja. Od analiza-aplikacija, najzanimljivije su: harizma (u tekstu 8.), oslonac na sopstvene snage (u tekstu 10.), tragična transformacija (u tekstu 11.), progresivizam (u tekstu 13.), i nacija-država (u tekstu 16.). Od analiza-problematizacija, najznačajnije su: komunizam (u tekstovima 1. i 7.), postkomunizam (u tekstovima 3., 7., 9., 12., 14. i 21.), i politika odnosno moć kao takva (u tekstovima 12. i 15.). Konačno, od analiza-predviđanja, najčešće i

najprovokativnije su: izgledi rata i mira (posebno u tekstovima 2., 4., 5. i 6.), te izgledi diktature i demokratije kod nas (posebno u tekstovima 9. i 12.).

Uz Predgovor i dvadeset pet tekstova (hronološki i tematski svrstanih u šest glava), knjiga sadrži još i pet dodataka (Indeks imena, Bibliografiju, O autoru, Sažetak i Summary), koji treba da olakšaju njeno korišćenje.

SUMMARY

The Jargon of the Periphery is a collection of twenty-five articles, the most of them originally published under the same title (The Jargon of the Periphery) in the Belgrade weekly Nedeljna Borba in last several years.

Although this book is a collection, it is a whole for itself. The three factors have decisively contributed to this fact. First: each article has been originally conceived and written not as a separate piece but as a part of future whole. Second: the coherence of the book has been provided by the very drama of Yugoslav disintegration. And third: the all these articles are a kind of applied world-system analysis ie Immanuel Wallerstein's world-system analysis applied in a try to explain and understand that disintegration. They are a kind of popular presentation of the author's doctoral and postdoctoral world-system studies.

The all analyses in this book could be classified into the three groups: analyses-applications, analyses-problems, and analyses-predictions. Some of the most interesting from the first group (analysis-applications) are: charisma (article number 8.), self-reliance (10.), tragic transformation (11.), social progress (13.), and nation-state (16.). The most significant analyses from the second group are those dealing with the problems of the real nature of the communism (1. and 7.), postcommunism (3., 7., 9., 12. and 15.), and politics/power in general (12. and 15.). Finally, the most frequent and provocative analyses-predictions in this book are certainly those trying to tell something about the prospects for war and peace (2., 4., 5. and 6.), and for

dictatorship and democracy in the Balkans (9. and 12.).

The Jargon of the Periphery consists of the Preface and the twenty-five articles (chronologically and thematically grouped into the six chapters), supplemented by the five facilitating appendices (Index of the Names, Bibliography, About the Author, Summary in Serbo-Croat, and this Summary in English).